

STOP 2 READ

STOP DEVASTACIJI PRIRODE

Stop devastaciji prirode

Izdavač:
Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore

Za izdavača:
Milka Tadić Mijović

Urednici/e izdanja:
Slavoljub Šćekić
Dušica Tomović
Matt Robinson

Lektori/ke:
Predrag Nikolić
Željana Kandić

Prepress:
Dragan Lučić

Štampa: Studio Mouse

Tiraž:
1000

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе,
Цетиње

ISBN 978-9940-9868-3-4
COBISS.CG-ID 38392848

ISBN 978-9940-9868-3-4

9 789940 986834 >

STOP 2 READ

Stop devastaciji prirode

Evropska unija

Ova publikacija je dio projekta "Medijska istraživanja: Stop READ (regionalnim ekološkim aktima devastacije)", koji finansira Evropska unija, a kofinansira Ministarstvo javne uprave. Mišljenja iznijeta u publikaciji se ni na koji način ne mogu smatrati zvaničnim stavom Evropske unije ili Ministarstva javne uprave.

Ministarstvo javne uprave

UVODNE NAPOMENE	5
POSKOK BEZ ZAŠTITE	6
NEZVANI GOSTI IZ DUBINA	12
PRAZNA KORITA PUNE DŽEPOVE MILJENIKA VLASTI	19
BAGERI UBIJAJU RIJEKE	27
MULJ IDE U ALBANIJU, PONEKAD I U MORE	34
OTROV VREBA I IZ FIOKE	40
UZROK BOLESTI – DISANJE	46
ADA BOJANA NESTAJE PRED NAŠIM OČIMA	52
JEZERU SUDE KLOPKE NA BOJANI	58
EKOLOŠKA BOMBA NA OBODU GRADA	64
TRKA ZA PROFITOM GUŠI ZALIV	71
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	78

UVODNE NAPOMENE

Crna Gora je ustavno definisana kao ekološka država, ali ogroman je jaz između proklamacije i prakse. Naša su polja i zrak zatrovani, obala se cementira, rijeke i potoci se pregrađuju, podmorje devastira, životinjske i biljne vrste nestaju...

Kroz četrnaestomjesečni projekat *Medijska istraživanja: Stop 2 READ (regionalnim ekološkim aktima devastacije)* nastojali smo da preko konkretnih slučajeva devastacije identifikujemo probleme i ukažemo na mogući smjer i strategiju za primjenu evropskih standarda i ispunjavanje obaveza iz nedavno otvorenog Poglavlja 27. Projekat su realizovali Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG), nedjeljnik *Monitor* i *Balkanska istraživačka regionalna mreža* (BIRN), uz dominantnu finansijsku podršku Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i kofinansiranje Ministarstva javne uprave Vlade Crne Gore.

Pred vama je publikacija u kojoj je objedinjeno jedanaest istraživanja koja su rađena tokom realizacije projekta, a kojima smo nastojali da informišemo javnost o temama od prvorazrednog značaja. Istraživanja su publikovana u više domaćih i regionalnih medija. Svaki tekst objavljen je i na engleskom jeziku, a tri regionalne priče prevedene su i na albanski. U našem fokusu bile su različite teme, kao što je uništavanje korita rijeka i ugrožavanje živih organizama u njima zbog pretjerane eksploatacije šljunka. Utvrdili smo i da bistri planinski potoci i rijeke, isključivo zbog profita malog broja ljudi, a bez stvarne javne potrebe, završavaju zarobljeni u cijevima malih elektrana.

Dugogodišnjim zanemarivanjem, sporim i neadekvatnim reagovanjem državnih organa, ugroženi su stanovnici više gradova u našoj zemlji zbog zagađenja vazduha, a posebno su alarmantni podaci o porastu opasnih bolesti u Pljevljima. Nadomak Podgorice nadležni ignorišu postojanje prave ekološke bombe, bazena sa crvenim muljem u krugu Kombinata aluminijuma (KAP). Nema ni

adekvatne reakcije nadležnih u Crnoj Gori na nekontrolisani izvoz pojedinih životinjskih vrsta kojim se ugrožava ravnoteža u prirodi.

Zbog neadekvatnih zaštitnih mjera u podmorje unose se nove, često, opasne vrste a nestaju autohtone. Radi elektrana u Albaniji nestaje plaža na Adi Bojani, a zbog mreža na rijeci Bojani prekida se globalni prirodni tok migracija ribljih vrsta, koja počinje u Skadarskom jezeru, a trebalo bi da se završi u Sargaškom moru.

Iz istraživanja koja su objedinjena u ovoj publikaciji, iako su priče nastale u Crnoj Gori i regionu, jasno je da su one samo djelić šireg, planetarnog problema u čijoj je srži trka za profitom i brutalno ugrožavanje životne okoline.

Opšti nalaz našeg rada je da je zaštita prirode u Crnoj Gori i regionu ozbiljno ugrožena, da je neophodna veća posvećenost državnih institucija, a da će se devastacija zaustaviti tek kada te institucije budu radile u javnom interesu. Od izuzetne je važnosti za očuvanje okoline angažman aktivista civilnog društva i stručnjaka, koji najbolje shvataju kojim se putem ide i gdje su rješenja. U ovoj priči nezamjenljiva je i uloga medija, čija je dužnost da informišu građane i građanke, ne samo o pojavama već i o uzrocima i posljedicama uništavanja životne okoline. Vjerujemo da samo okupljanje svih može da zaustavi tokove devastacije.

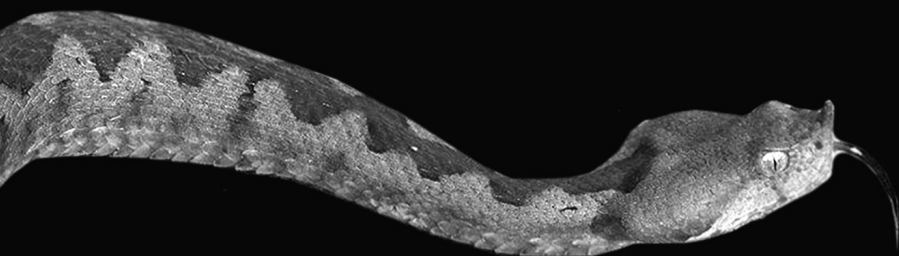
Veliku podršku tokom izrade projekta imali smo i od organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom prirode, a poseban doprinos dao je Centar za zaštitu i izučavanje ptica (CZIP). Našu su akciju podržale i kolege iz dnevnika i portala *Vijesti*, koje su publikovale najveći broj naših istraživanja i učinili ih dostupnim desetinama hiljada ljudi.

Zahvaljujemo se svim učesnicima u projektu, a posebno Delegaciji Evropske unije u Crnoj Gori i Ministarstvu javne uprave, bez čije podrške ne bi mogli da iznesemo ovaj projekat.

NEKONTROLISAN IZVOZ ZMIJA I ŠVERC
PRIJETE DA NARUŠE EKOLOŠKU RAVNOTEŽU:

POSKOK BEZ ZAŠTITE

PREDRAG NIKOLIĆ

ZA RAZLIKU OD ZEMALJA REGIONA I EVROPE, CRNA GORA NIJE ZAKONOM ZAŠTITILA OTROVNICE, PA SU ONE PREDMET TRGOVINE I KRIJUMČARENJA. BIOLOZI UPOZORAVAJU DA SE NA POJEDINIM LOKALITETIMA, ZBOG PREKOMJERNOG LOVA POSKOKA MOŽE POJAVITI I MIŠJA GROZNICA

Iz Crne Gore godišnje se u Srbiju izveze i više od 200 živih primjeraka poskoka i tako ugrožava opstanak ove vrste zmija, značajnih za ekološku ravnotežu. Crna Gora je jedina zemlja u regionu koja ne štiti zakonom otrovnice, pa se njima trguje i švercuje.

Iako Srbija nikada nije dobila dozvolu, trgovina poskocima između dvije zemlje odvija se neometano. Ministarstvo zaštite životne sredine Srbije već četiri godine izdaje beogradskom Institutu za virusologiju, vakcine i serume Torlak godišnju dozvolu za uvoz 300 živih primjeraka poskoka (*Vipera ammodytes*) iz Crne Gore. Crnogorsko Ministarstvo održivog razvoja i turizma, odnosno Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, s druge strane, svake godine uredno odbije zahtjev za dozvolu za izvoz sa svoje teritorije. Ali to odbijanje je u stvari – pristanak. U obrazloženju Agencije se navodi da poskok nije zaštićena vrsta u Crnoj Gori i da „nije propisana obaveza izdavanja dozvole od strane nadležnog organa“.

Ministarstvo zaštite životne sredine Srbije, na pitanje Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN – CG) i Monitora, o tome koliko je izdato dozvola za povratak poskoka u Crnu Goru, kratko je odgovorilo – nijedna. Iz ovog resora podsjećaju da je poskok u Srbiji zaštićen i da njegovo sakupljanje u prirodi nije dozvoljeno još od 2013. godine. Institut Torlak je prvi zahtjev za uvoz iz Crne Gore uputio 2014. godine. Tada je uvezeno 140 poskoka, sljedeće godine 218, prethodne 126, a prošle 33 otrovnice. Prema podacima Ministarstva zaštite životne sredine Srbije, u maju ove godine podniet je zahtjev za uvoz 200 živih otrovnica.

Dok nadležni u Crnoj Gori tvrde da izvoz poskoka ne može ugroziti opstanak te vrste i ne žure sa mjerama zaštite, stručnjaci u razgovoru za CIN-CG/Monitor kažu da su te ocjene paušalne.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore (MORT) ističe da se „na osnovu dosadašnjih istraživanja i monitoringa pomenutih vrsta (poskok, šarka), smatra da se usljed stanja brojnosti ovih populacija

trenutno ne zahtijeva njihova nacionalna zaštita“. Ipak, iz MORT-a kažu da će „ukoliko se ukaže potreba za revizijom i usklađivanjem *Liste zaštićenih vrsta u Crnoj Gori*, a nakon završetka opsežnih terenskih istraživanja u kontekstu nominacije Natura 2000 vrsta i staništa, u prvom planu biti vrste koje su u režimu korišćenja, odnosno poskok“.

Natura 2000 je mreža područja zaštite prirode na teritoriji EU.

„Kako se nominacija Natura 2000 mreže od strane Crne Gore mora završiti do dana punopravnog članstva u EU, zasigurno da će se u navedenom vremenskom periodu najkasnije donijeti odluke o reviziji *Liste zaštićenih vrsta*“, kazali su iz MORT-a.

„U zavisnosti od utvrđenog stanja populacija, prioritetna mjera biće i potpuna zabrana izlova jedinki za proizvodnju antiseruma sa određenih lokaliteta u državi“, naglašavaju u Ministarstvu.

U Rješenju Agencije iz marta ove godine navodi se mišljenje Sektora za zaštitu prirode, monitoring, analizu i izvještavanje: „Sakupljanje i izvoz jedinki vrste *Vipera ammodytes* (poskok) na području Crne Gore u periodu maj-jul 2018. (lokaliteti: Danilovgrad, Lazine, Koljat, Očinići, Cetinje, Pečurica, Vladimir, Ostros i područje Pljevalja), u količini od 200 jedinki, neće ugroziti opstanak vrste, niti se negativno odraziti na brojnost populacije“.

Na ponovljeno pitanje, o tome na osnovu čega tvrde da sakupljanje i izvoz poskoka neće ugroziti ovu vrstu, iz Agencije su odgovorili da ne posjeduju egzaktno podatke, ali da oni na koje se pozivaju proizilaze iz redovnih terenskih istraživanja koje sprovode njihovi eksperti.

Biolog **Vuk Iković** za CIN-CG/Monitor ističe da vjerodostojnih podataka nema: „Za pojedine vrste su rađena istraživanja na svega par lokaliteta, ali opšte stanje je nepoznato“. On kaže da su populaciona istraživanja šarke i šargana obavljena u

Nacionalnom parku Bjelasica, ali ne i za poskoka.

Injegov kolega **Bogić Gligorović** potvrđuje da u Crnoj Gori „baze vrsta i njihovog rasprostranjenja i nivoa ugroženosti nijesu formirane, ili su u početnim fazama“. **Jovana Janjušević**, iz Centra za zaštitu i proučavanje ptica, kaže da je zbog toga jasno da se procjene ugroženosti zmija daju bez naučnog osnova.

„Postavlja se logično pitanje, ko utvrđuje opravdanost i kvotu hvatanja određenog broja jedinki neke nezaštićene vrste, ako znamo da Crna Gora nema „crvenu knjigu“ u kojoj su naznačene procjene populacija“, kaže ona za CIN-CG/Monitor.

Iz Agencije navode da „stvarno stanje populacija zmija otrovnica povlači za sobom dugotrajna istraživanja koja su izuzetno zahtjevnja, zbog uslova rada na terenu (pristupačnost terena i klimatski uslovi“.

U Crnoj Gori živi 15 vrsta zmija, od kojih su tri vrste – poskok, šarka i šargan – otrovne. **Lidija Polović**, direktorica Prirodnjačkog muzeja Crne Gore, napominje da je Crna Gora jedno od najbogatijih područja Evrope po broju vrsta gmizavaca, te da imamo veliku odgovornost da sačuvamo to bogatstvo za buduće generacije. U razgovoru za CIN-CG/Monitor, ona objašnjava da zmije u ekosistemu imaju značajnu ulogu kao regulatori brojnosti populacija sitnih sisara (naročito glodara) i insekata. „Prenamnožavanje glodara uzrokovalo bi štetne posljedice po čovjeka u smislu uništavanja dobara, usjeva, kao i u pogledu ugrožavanja ljudskog zdravlja zato što su oni prenosiooci mnogih zaraznih bolesti“, naglašava Polović.

Kugu, koja je tokom 14. vijeka usmrtila trećinu evropskog stanovništva, upravo su prenijeli pacovi koji su brodovima došli u lučke gradove, podsjeća biolog Iković. Kako u gradovima nije bilo predatora ovih glodara – zmija, stopa smrtnosti je bila značajno veća nego na selu. On upozorava

da se može desiti da na pojedinim lokalitetima dođe do prekomjernog lova poskoka i da se u tom mjestu pojavi mišja groznica.

Pored značajne uloge zmija u ekosistemu, njihov otrov se koristi u kozmetici i u medicini za proizvodnju lijekova, za suzbijanje tumora, regulisanje šećerne bolesti, krvnog pritiska...

Institut Torlak koristi poskoke iz Crne Gore za proizvodnju protivotrova. Gligorović objašnjava da u regionu ne postoji drugi institut iz kojeg zdravstvene ustanove u Crnoj Gori mogu obezbijediti serum za zmijski ujed. Prema podacima Instituta za javno zdravlje, u periodu od 2013 – 2016 bilo je između 33 i 38 bolničkih otpusta godišnje sa dijagnozom – otrovno dejstvo kontakta sa otrovnim životinjama.

Iković navodi da je dodatni problem što se poskoci hvataju za vrijeme sazrijevanja spermatozoida mužjaka (početak proljeća), pa kada stignu u Torlak dolazi do njihove povećane smrtnosti.

„U cilju održivosti populacije, sakupljene jedinke poskoka nakon cijedenja otrova u Institutu trebalo bi da se vrate u svoje prirodno stanište. Međutim, to nije slučaj“, kaže Iković. Prirodno stanište tako gubi svoju ravnotežu. Biolozi upozoravaju i na nestručan lov, jer se koriste dugačke drvene hvataljke koje stegnu vrat poskoka. „Tako dolazi do oštećenja jednjaka i usnog otvora i lomljenja vratnih rebara što je slučaj sa više od 50 odsto jedinki. Glavno je da budu sakupljene, a koji je stepen povreda, na to se ne obraća pažnja. Problem se dodatno komplikuje što Torlak ne preuzima bolesne jedinke“, objašnjava Iković. Herpetolog **Rastko Ajtić** objavio je još 2008. godine

ZVANIČNO NEMA ŠVERCA, A BERZA RADI

Na internacionalnim sajtovima, koji okupljaju ljubitelje zmija, mogu se naći oglasi o prodaji poskoka iz Crne Gore, prije svega s Ade Bojane, koji su na cijeni zbog karakteristične nijanse crvene boje.

Kontaktirali smo prodavca iz Češke i saznali da je ženku poskoka s Ade već prodao, te da će novi primjerak nabaviti tokom ljeta, a ponudiće je po cijeni od 100 eura. Na drugom sajtu, prodavac iz Holandije oglasio je prodaju poskoka iz Crne Gore. Objasnio nam je da je riječ o ženki koju prodaje za 80 eura. O tome kako i gdje su nabavili poskoke nijesu bili voljni da odgovaraju.

Biolog **Vernes Zagora** je prije dvije godine skrenuo pažnju na ovaj problem, navodeći da par odraslog mužjaka i ženke može dostići cijenu i do 700 eura.

Zagora za CIN-CG/Monitor upozorava da se situacija nije promijenila: „Slali smo dopise Agenciji da ih upozorimo na ovaj i druge slučajeve. Nijesmo dobili odgovor“, kaže Zagora.

Iz Agencije kažu da informacije o krijumčarenju zmija iz Crne Gore dobijaju od Ekološke inspekcije, Uprave carina, NVO i savjesnih građana. Da bi se preduprijedilo krijumčarenje u toku je definisanje „protokola o postupanju“.

Iz Ekološke inspekcije, međutim, tvrde da nemaju saznanja o tome da se iz Crne Gore krijumčare zmije otrovnice. Intervenirali su samo jednom, kada je, na poziv carinika, na graničnom prelazu Dobrakovo, u julu 2017. godine uhvaćena „crvenorepa boa“, koju su nepoznate osobe ostavile između dva granična prelaza. Zmija je predata Prirodnačkom muzeju u Podgorici.

Iz Uprave carina navode da su od 2008. godine registrovali samo četiri slučaja izvoza poskoka i da nijesu registrovali pokušaje krijumčarenja, ali to ne znači i da toga nema.

„Da ih je kojim slučajem naša zemlja na vrijeme zaštitila, danas ne bismo imali situaciju da otrovnice Crne Gore nezakonito masovno hvataju i izlažu na najvećem sajmu reptila u Evropi *Terraristika Hamm* u Njemačkoj koji se organizuje i tri puta godišnje“, navodi Jovana Janjušević.

naučni rad u kojem navodi da zakonska regulativa o zaštiti poskoka u Crnoj Gori ne postoji, te da se svake godine oni nesmetano love: „Tokom marta i aprila, na teritoriji Crne Gore sakupljeno je 351 jedinka poskoka, koje je Institut Torlak trebalo da otkupi za proizvodnju antiseruma“. U radu se ističe da je „edukacija snabdjevača (lovaca zmija iz Srbije i Crne Gore) za Institut Torlak jedan od prioriteta“.

Ajtić je sada stručni saradnik-herpetolog u Zavodu za zaštitu prirode Srbije i u razgovoru za CIN-CG/Monitor potvrđuje da se nije mnogo odmaklo sa obukom: „U Srbiji se praktično ne sakupljaju posljednjih desetak godina, pa se niko nije prijavljivao za obuku. U Crnoj Gori postoje ljudi koji i dalje hvataju poskoke, ali nijesu stručno osposobljeni. Kažem to, zato što ja pregledam svaku zmiju koja se uveze i konstatujem da li ima povreda nastalih pri nestručnom hvatanju, koje se nalaze na vratnom regionu. Te povrede dovode do uginuća poslije određenog perioda“.

„Lovci“ na zmije u Crnoj Gori, s kojima je CIN-CG/Monitor stupio u kontakt nijesu htjeli da govore o ovoj temi. „Izlovljavanje zmija se vrši pomoću hvataljki, isključivo ručnim hvatanjem za vrat zmije kako ne bi došlo do njihovog ozljeđivanja“, objašnjavaju u Agenciji za zaštitu prirode i životne sredine. Na pitanje, na koji način se u Crnoj Gori za Institut Torlak sakupljaju

poskoci, ko obavlja taj posao i koliko se plaća, iz Agencije su odgovorili: „Postupak hvatanja vrše zmijolovci mještani koji žive na prostoru predloženih lokaliteta za izlov i imaju veliko iskustvo u ophođenju sa zmijama. Privredno društvo Glosarij doo iz Podgorice, kao partner u izvoznom dijelu posla sarađuje sa zmijolovcima“.

Iz Glosarija kažu da su oni uvoznici i distributeri protivotrova u Crnoj Gori, a da prilikom izvoza poskoka obavljaju samo špediciju. I pored više urgencija, iz Torlaka nijesu stigli odgovori o ovoj temi.

„Crna Gora mora što prije da zabrani sakupljanje poskoka na svojoj teritoriji, dok se ne odredi stanje na terenu, a onda bi trebalo da definiše dugoročne mjere za unapređenje postojeće situacije“, navodi Iković. Jedan od načina za unapređenje zaštite ove vrste, kako ističe, jeste stvaranje uslova za prezimljavanje i razmnožavanje (hibernaciju poskoka u institutu, sparivanje u zarobljeništvu, te rađanje mladih).

Ajtić ističe da su u Torlaku nakon 15 godina otklonili „sve nedostatke vezane za uzgoj poskoka u zarobljeništvu“. Institut je nedavno napravio 300 terarijuma za uzgoj poskoka, po preporukama stručnjaka iz Zavoda za zaštitu prirode Srbije. U okruženju se stvari mijenjaju, ali ne i u Crnoj Gori. „Tada smo još bili u zajednici, i da me ne shvatite pogrešno, ja sam radio

Vipera ammodytes (Linnaeus, 1758); poskok, crnokrug – naša najotrovnija zmija, zastupljena je na području čitave Crne Gore do 1.500 metara nadmorske visine, a može se sresti i na većim visinama. Poskok nije zaštićen u Crnoj Gori. Na Aneksu II je Bernske konvencije i na Aneksu IV Natura 2000 mreže zaštićenih područja.

Vipera berus (Linnaeus, 1758); šarka – zastupljena na visinama iznad 1.200 metara nadmorske visine. Šarka nije zaštićena u

DRUGI ŠTITE BOLJE

Crnoj Gori, ali jeste u zemljama regiona. Na Aneksu III je Bernske konvencije.

Vipera ursinii (Bonaparte, 1835); šargan, stepska šarka, žutokrug – najmanja otrovnica u Crnoj Gori. Ostao je na planinskim staništima tako da se sada može naći samo

na visinama iznad 1.100 metara nadmorske visine. Šargan nije zaštićen u Crnoj Gori, a zaštićen je strogo u zemljama regiona. Na Aneksu II je Bernske konvencije i na Aneksu IV Natura 2000 mreže zaštićenih područja.

kompletan spisak životinja (vodozemaca i gmizavaca) koje je potrebno zaštititi u SRJ i kasnije u SCG. I onda su otrovne zmije izbačene sa spiska. Na moje pitanje zašto, dobio sam neke podrugljive odgovore od nekih ljudi koje neću da imenujem“, prisjeća se Ajtić.

Za razliku od Crne Gore, biolog Gligorović navodi da su sve tri vrste otrovnica zaštićene ili strogo zaštićene zakonom u regionu, a takođe i u evropskim zemljama.

U Hrvatskoj su poskok i šargan strogo zaštićene vrste, a šarka spada u zaštićene. Kao i u Srbiji, u Albaniji su pomenute tri otrovnice zakonom zaštićene – dio su „crvene liste“ i imaju status „niži rizik“. Lovljenje, ubijanje ili uznemiravanje ovih vrsta zabranjeno je zakonom. Kazna za ubijanje poskoka u Srbiji je oko 120 eura, a za šarku više od 800 eura. Ubijanje životinja, pored toga, tretira se kao krivično djelo, pa pored novčane, prijeti kazna zatvora do jedne godine. Kazna za ubijanje poskoka u Hrvatskoj iznosi gotovo hiljadu eura.

Direktorica Prirodnjačkog muzeja Polović smatra da je spisak vrsta gmizavaca koji su zakonom zaštićeni neophodno što prije revidirati: „Populacije poskoka, šarke i šargana su ugrožene, kako uništavanjem prirodnih staništa tako i nekontrolisanim sakupljanjem u komercijalne i kolekcionarske svrhe. Nemilosrdno ubijanje iz straha takođe je jedan od ugrožavajućih faktora“.

Biolozi naglašavaju da je neophodno domaće propise usaglasiti sa Bernskom konvencijom (o zaštiti evropskih divljih

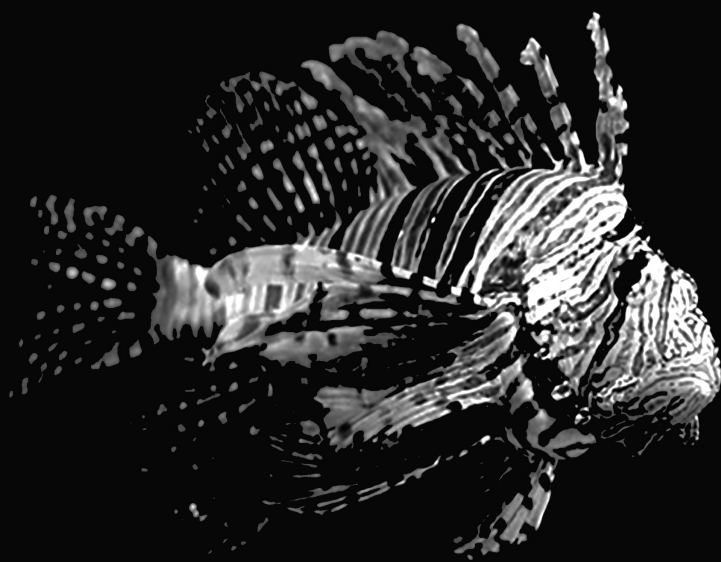
vrsta i prirodnih staništa) koju je potpisala i Crna Gora. „Poskok je prema Bernskoj konvenciji strogo zaštićen i on bi morao biti na listi zaštićenih vrsta Crne Gore“, kaže Iković.

Iz Agencije objašnjavaju da lista zaštićenih vrsta datira iz 2006, a da je Crna Gora Bernsku konvenciju ratifikovala 2008. godine: „Svakako da postoji potreba da se pomenuta lista revidira. To je neophodno u cilju usklađivanja sa aktuelnom nomenklaturom, kao i zbog dopune novim vrstama koje su u posljednje vrijeme registrovane u Crnoj Gori“.

Iz *Izveštaju iz sjenke* Koalicije 27, koja okuplja nevladine organizacije Green Home, Centar za zaštitu i proučavanje ptica (CZIP), Sjeverna zemlja, Društvo mladih ekologa Nikšić i Zelena akcija iz Hrvatske, konstatovano je da je najočigledniji primjer neusklađenosti nacionalnog sa evropskim zakonodavstvom u oblasti zaštite prirode, gdje vrste zaštićene na nivou Evrope ne uživaju zaštitu Crne Gore.

„Tri otrovnice, ali i neke druge vrste koje nijesu našle mjesto na spisku zaštićenih vrsta u Crnoj Gori moraće biti predmet rasprave onoga trenutka kada se Poglavlje 27 otvori. Otvaranje tog poglavlja je isključivo rezultat ispunjenja tehničkih uslova koji su postavljeni pred Vladu, a to je donošenje ‘Strategije aproksimacije’, odnosno jasnog akcionog plana s vremenskim okvirom, a ne signal zasluga da je napredak u ovoj oblasti zapažen. To je vidljivo i iz prethodnih, vrlo kritičkih izvještaja Evropske komisije i rezolucija Evropskog parlamenta“, kaže Jovana Janjušević, iz CZIP-a.

DRAMATIČNE PROMJENE
U EKOSISTEMU JADRANA:
NEZVANI GOSTI IZ DUBINA
SINIŠA LUKOVIĆ

TUMOR MEDITERANA ŠIRI SE DUŽ CRNOGORSKE OBALE, OTROVNE RIBE ZAVRŠAVAJU U MREŽI I SAMO PUKOM SREĆOM JOŠ NIJESU STIGLE DO TRPEZE, POJAVILI SU SE OGROMNI RAKOVI I KRUPNE ZUBATICE, A NA HORIZONTU I OPASNE MAKO AJKULE... NA SVE TO, DRŽAVA I NJENE INSTITUCIJE, ZA SADA, NEMAJU ADEKVATAN ODGOVOR

Ribarica „Sveti Marko“ iz Tivta plovila je mirnom pučinom nekoliko milja od obale jugoistočno od ulaza u Boku. Posada se pripremala da spusti povlačnu dubinsku mrežu, koču, kada je primijetila komešanje par stotina metara dalje. Velika riba batrgrala se pri površini, a njen se trup upadljivo bjelasao u morskome plavetnilu. Ribari, koji su se uputili prema neobičnom prizoru, zatekli su ogromnog gofa u smrtnom ropcu. Donji dio trupa bio je odgrižen, a to neidentifikovano „nešto“ što ga je osakatilo, imalo je promjer usta vjerovatno pola metra...

U Jadranskom moru do sada je potvrđeno prisustvo 46 novih vrsta biljaka i životinja, a sumnja se da ih ima još. To je čak osam vrsta više nego što je evidentiramo prije samo četiri godine. Među njima su i neke opasne poput ribe-lava, čije otrovne bodlje mogu smrtno da ugroze čovjeka. Mjesta

slučajnih susreta i sa opasnim mako ajkulama približavaju se obali.

Ribari se sve češće susreću sa novim vrstama koje im oštećuju alate ili umanjuju ulov, a mogle bi da utiču i na turizam. Nove životinjske i biljne vrste stigle su kao produkt globalnog zagrijavanja i povećanja pomorskog prometa, dolazaka brodova iz raznih krajeva svijeta koji na svojim trupovima, u balastnim vodama ili djelovima brodske opreme, donose i „slijepe putnike“ – larve, mlađ i odrasle jedinke novih vrsta ribe, školjki, algi i drugih organizama.

Država do sada, osim djelimično na normativnom planu, nije pokušala da se na organizovaniji način suoči sa ovim globalnim problemom. Ne postoji ni sistematski monitoring morskog ekosistema, posebno napredovanja invazivnih i štetnih vrsta, poput alge caulepra cylindracea, poznatije kao „tumor Mediterana“, koja se nekontrolisano širi i zauzima morsko

USKORO AKVARIJUM I „AZIL“ ZA KORNJAČE

Uz podršku
norveških
donatora, IBMK
je pokrenuo
projekat
osnivanja Centra
za zaštitu biološke
raznovernosti
mora kojim bi
Crna Gora trebalo

da doprinese globalnim ciljevima održivog razvoja kroz zaštitu i održivo korišćenje okeana, mora i morskih resursa. Idućeg ljeta trebalo bi da bude otvoren i prvi javni akvarijum u Crnoj Gori i centar za rehabilitaciju morskih kornjača, kakve imaju države u okruženju. Projekat ima za cilj i podršku nadležnim institucijama u Crnoj Gori da lakše sagledaju prepreke u ostvarivanju ciljeva iz pregovaračkog poglavlja 27, pa će biti realizovano i pet radionica posvećenih usaglašavanju crnogorskog zakonodavstva sa EU.

dno duž crnogorske obale – pokazalo je istraživanje Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG).

Ihtiolog dr Aleksandar Joksimović, donedavni šef pregovaračkog tima Crne Gore sa EU za poglavlje 13 – Ribarstvo, ukazuje da je temperatura Jadrana za jedan vijek porasla 0,6 stepeni Celzijusa.

„To ne djeluje mnogo, ali i mala pomjeranja temperature i ostalih fizičko-hemijskih parametara mora i okeana, izazivaju ogromne promjene u živom svijetu. Definitivno, možemo reći da je to dovelo do takozvane tropikalizacije Jadranskog mora. Najbolji primjer su novi organizmi kao bioindikatori promjena u stanju životne sredine, pa već imamo 46 novih biljnih i životinjskih vrsta“, ističe Joksimović.

Opasne su bodlje lava

Najviše unesenih (alohtonih) vrsta se ne prilagodi i nestane. Manji broj se asimilira u postojeće zajednice bez većih negativnih uticaja. Pojedine vrste se, međutim, brzo prilagode ili nemaju prirodnih neprijatelja. Njihove populacije ubrzano rastu i istiskuju domaće, autohtone

vrste. Posljedice su smanjenje biološke raznovernosti, poremećaj u lancu ishrane i u čitavom ekosistemu. Invazivne vrste prijete ekološkoj ravnoteži, jer ugrožavaju autohtone ribe i druge organizme, hrane se njima, ili nadmeću za stanište. Ulazak alohtonih riba ima i socio-ekonomski uticaj. Neke bi se mogle ekonomski iskorištavati. Od drugih se valja čuvati, jer su opasne. Može značajno da se smanji i ulov domaćih vrsta.

„Već sada možemo da konstatujemo da u Jadranskom moru imamo potpuno uspostavljenu populaciju desetak novih vrsta riba i rakova“, ističe za CIN-CG dr Mirko Đurović, direktor Instituta za biologiju mora iz Kotora (IBMK).

Ovaj Institut već duže proučava efekte pojave invazivnih vrsta na Jadranu, a četrdesetak stručnjaka, među kojima 12 doktora nauka i 7 studenata doktorskih studija, u saradnji sa kolegama iz okruženja i sa drugih međunarodnih adresa, radi na sklapanju nove biološke slike Jadrana. Sa Institutom za more i priobalje Sveučilišta u Dubrovniku i Institutom za oceanografiju u Splitu zajedno su 2014. godine izdali monografiju „Alohtone vrste istočne obale južnog Jadrana“, kojoj je, s obzirom na nove nezvane goste, već potrebna dopuna. Sarađuju i sa stručnjacima za morski biodiverzitet iz Albanije i Italije.

„Razni satelitski snimci pokazuju da je Jadran početkom jula bio izuzetno topao, čak je i ovdje kod nas izmjerena temperatura površine mora od 26-27 stepeni Celzijusa, što je dosta visoko za ovaj period godine. Temperatura vode najčešće je okidač za promjene u ponašanju organizama, kao što su reprodukcija, hranjenje i slično. Zato je sve prisutniji i broj novih takozvanih termofilnih vrsta koje vole toplije vode, prije svega riba i rakova“, kaže Đurović.

Kao jednu od potencijalno problematičnih novih vrsta on ističe ribu-lava (lionfish) koja potiče iz južnog Pacifika i Indijskog okeana.

„Ova vrsta ribe evidentirana je u Jadranu.

EPA: DOVOLJNO ZA MINIMUM

proteklih godina. Tvrdi da su i ovakvi monitorinzi „bili dovoljni da zadovolje minimum zahtjeva u prethodnom periodu za izvještavanje i prema EEA (Evropskoj Agenciji za životnu sredinu) i MEDPOL-u (Protokolu Barselonske konvencije), kao i za uvid u stanje morskog-ekosistema.”

Manjak novca je, kažu razlog i zašto se do sada nije radio monitoring invazivnih vrsta. Sve to navodno, promijeniće se već od ove godine kada će „monitoring morskog ekosistema prvi put u 2018. godini obuhvatiti i dio koji se odnosi na morski biodiverzitet”.

„Ova praksa će biti nastavljena i narednih godina, uvođenjem postepenog, potpuno integrisanog programa monitoringa koji je u skladu sa ekosistemskim pristupom Barselonske Konvencije i onim što su zahtjevi Direktive o morskoj strategiji”, navodi se u odgovoru EPA, uz potvrdu da je „u Program monitoringa za 2018. godinu upravo uvršteno praćenje stanja invazivnih vrsta i planirana su sredstva po ovom pitanju”.

Jako je otrovna i toksin iz njenih bodlji može da bude koban za mlađu populaciju i starije ljude”, upozorava Đurović. Povremeno se, prema njegovim riječima, javlja i povećano prisustvo nekih vrsta meduza, što može negativno da utiče i na turizam.

„Turizam ne bi bio u Crnoj Gori tako atraktivan da naše more nije takvo, kakvo je. Promjene su, međutim, sve dramatičnije i iz godine u godinu imamo veće prisustvo raznih invazivnih vrsta. Što će to, uz porast temperature mora u konačnici donijeti našem ribarstvu i turizmu, teško je procijeniti u ovom trenutku”, kaže Đurović.

Tumor Mediterana se širi

Neke od invazivnih morskih vrsta poput „tumora Mediterana”, izuzetno su štetne za okolinu iako direktno ne ugrožavaju ljude. U odnosu na 2004. godinu kada je ova alga prvi put uočena i prekrivala samo nekoliko metara kvadratnih dna mora u budvanskom zalivu, danas zauzima hektare. Naučnici upozoravaju da će se površine njenih naselja i dalje povećati, jer nema prirodnog neprijatelja, a nauka još nije našla metod da je zaustavi. Brzo raste i poput tepiha prekriva morsko dno, uništavajući svaki drugi oblik morske flore, ali i faune. Posebno je štetna po naselja morske trave posidonije koja je bitna za morski biodiverzitet i zaštićena međunarodnim konvencijama. U vodu ispušta alkaloidne supstance koje

izazivaju umiranje drugih organizama u okolini. Ugrožava opstanak riba, ljuskara i mekušaca koji se hrane podvodnim biljkama ili im je potrebna gola stijena i pijesak kao stanište. Područja pod njom postaju „podvodne pustinje”, a jednoličnost pejzaža i siromaštvo biodiverziteta utiču i na razvoj ronilačkog turizma, koji traži lokacije sa mnoštvom riba, korala, školjki i drugih organizama. Caulerpa je već nekoliko godina „zagospodarila” velikim dijelom podmorja Paklenih otoka u Hrvatskoj, smanjujući prihode ronilačkih centara od turista koji su ranije dolazili da vide podvodne zidove sa upečatljivim gorgonijama.

„Poslije prvog otkrića caulerpe 2004. godine kod Budve narednih nekoliko godina imali smo nekakav monitoring, da vidimo koliko te alge ima i koliko se širi”, ističe dr Vesna Mačić koja u IBMK vodi Laboratoriju za bentos i zaštitu mora. Bentos podrazumijeva sve biljke i životinje koje obitavaju na morskom dnu. Mačić je prva u Crnoj Gori otkrila i naučno obradila caulerpu u crnogorskom podmorju, ali kaže da svježih preciznijih podataka sada nema, jer država nije našla za shodno da uspostavi i finansira monitoring.

„Ono što znamo sa terena je da caulerpu vidimo na sve većem broju mjesta. Prije su to bili Budva, Luštica i Donji Grbalj najviše, a sada je na tim područjima ima i dublje i

na većim površinama. Ima je i južno prema Baru i Ulcinju, gdje je prije nije bilo. U Boki je ima na ulazu u zaliv oko Dobreča i Njivica. Unutar zaliva mislim da je nema i da pojačan uticaj slatke vode možda ima veze sa tim. Ipak, u to ne možemo biti potpuno sigurni bez detaljnog praćenja situacije i kontinuiranog istraživanja", objašnjava dr Mačić.

Pored globalnih klimatskih promjena i pomorskog saobraćaja, dr Mačić utičaj na biodiverzitet Jadrana pripisuje i aktivnostima ljudi, zagađivanjem mora, pretjeranom urbanizacijom obale, krivolovom, dinamitašenjem ili izlovom prstaca. O koliko se razgranatoj pojavi radi, svjedoči podatak da je Inspekcija za morsko ribarstvo lani u avgustu za deset dana pojačanih kontrola ugostiteljskih i prodajnih objekata na primorju pronašla i oduzela 325 kilograma ribe i morskih plodova. Pronađeno je i 25 kilograma prstaca, čiji je izlov zabranjen i koji se nude „ispod stola“. Za jednu restoransku porciju (250-300 grama) ovih školjki potrebno je čekićima uništiti oko metar kvadratni stijene. Takvom lokalitetu je potrebno više od 20 godina da se oporavi.

Za monitoring nema novca i svijesti

Mačić naglašava da za razliku od Italije ili Hrvatske, Crna Gora nema ni precizne podatke i kontinuirani sistematski monitoring fizičko-hemijskih parametara mora, prvenstveno temperature.

„Fali nam svijest države da godišnje mora da radi određene stvari i da se ne oslanja na to što, na primjer, IBMK ima neki naučno-istraživački projekat u kome prikupljamo određene podatke. To nije monitoring, jer ćemo dogodine dobiti novac za neki drugi projekat i raditi nešto sasvim drugo, drugom metodom i na drugom mjestu“, ističe Mačić. Ovakva situacija, kaže ona, biće problem u pregovaranju Crne Gore sa EU o Poglavlju 27.

Program monitoringa stanja morskog ekosistema Crne Gore se kao dio Nacionalnog programa monitoringa

stanja životne sredine sprovodi od 2008. godine, i u skladu je sa zakonima o životnoj sredini i o vodama, Uredbom o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda, a djelimično i sa preporukama Evropske agencije za životnu sredinu iz Kopenhagena, kao i sa kriterijumima MEDPOL-a. Agencija za zaštitu životne sredine (EPA), posjeduje podatke za morski ekosistem od 2008. do 2011. godine. Priznaju na svom sajtu da je izvještaj za 2012, 2014. i 2015. godinu manjeg obima, „a razlog je nedostatak finansijskih sredstava, dok monitoring za 2013. godinu nije ni rađen, jer nije mogla biti poštovana tenderska procedura, koja je obavezna“. EPA još nije objavila izvještaj za 2017, dok su u informacijama za ranije godine podaci o morskomek osistemu šturi, a neki se nesistematično ili nekontinuirano prikupljaju, pa ne mogu dati adekvatnu sliku. Osim u 2016. godini, i to na nekoliko lokacija za koje se od ranije zna da na njima nema caulerpe, Agencija nije obraćala pažnju na monitoring širenja štetne alge. Ni u jednoj informaciji nema pomena o ostalim invazivnim biljnim i životinjskim vrstama koje su se naselile.

Promjene su sve vidljivije i u ulovu profesionalnih ribara i sportskih ribolovaca.

STRADAJU SALPE I CIPOLE

Od novih vrsta neke, stigle iz Indijskog okeana i Crvenog mora, poznate su kao lesepsijski migranti, po Ferdinandu de Lesepsu, graditelju Sueckog kanala. U Jadranu ih je, posljednjih godina evidentirano 14: od tamne mramornice (*siganus luridus*) i srebrnoprugog napuhača

(*lagocephalus sceleratus*), preko afričkog kostoroga, do tupousne i žutousne barakude.

Plavotačkasta trumpetača, koja se nastanila u južnom Jadranu, može narasti do 160 centimetara. Izrazita je grabljivica koji se hrani ekonomski važnim autohtonim vrstama, poput bukve, gire, trigle, incuna i sardele. Zato je moguć njen negativni uticaj na lokalni ribolov i lanac ishrane.

Neke od novih vrsta, poput srebrnoprugog napuhača ili fugu ribe, kako je zovu Japanci, mogu biti vrlo opasne za ljude. Brzo se razmnožava i negativno utiče na ribarstvo, jer kida ribarske mreže i grize ulov. Sadrži tetradotoksin, otrov 1.250 puta jači od cijanida. U Japanu se adekvatno spremljena, kada se neutrališe toksin, smatra jednim od najvećih specijaliteta. Kod nas (na sreću) još je nema na jelovniku.

Tamna mramornica, uhvaćena i u Boki, hrani se morskom travom i živi na kamenitom dnu

prekrivenom vegetacijom. Može narasti do 30 centimetara. U bodljama na leđnoj peraji sadrži blaži otrov. Na istoku Mediterana već je potisnula autohtonu vrstu salpu.

„Jedna od najizrazitijih i najagresivnijih novih vrsta je zubatica-strijelka (*pomatomus*

saltatrix) koja se sa južnog dijela proširila na cijeli Jadran. Agresivna riba sa jakim zubima, bukvalno desetkuje ulove cipola. Stanovništvo na ušću Neretve, gdje je ribolov cipola jedna od glavnih grana, već ima problema. Zubatica je, sa druge strane, komercijalno vrijedna vrsta, ukusnog mesa i vrlo je atraktivna za sportske ribolovce“, ističe dr Aleksandar Joksimović.

Neke od alohtonih vrste, poput plavog raka (*callinectes sapidus*), su jestive i mogu biti zanimljive za izlov. Evidentirano je i prisustvo vrste škampa (*farfantepenaeus aztecus*) koji je stigao iz Meksičkog zaliva, a čije izlovljavanje na istočnoj obali SAD-a predstavlja temelj ribarske ekonomije.

U južnom Jadranu nastanile su se i tupousna i žutousna barakuda, srodne vrste domaćeg škarama, a njihov ekonomski značaj bi mogao biti lokalnog karaktera zbog ukusnog mesa i kao potencijalni ulov u big gejmu fišingu.

U razgovoru za CIN-CG, oni podsjećaju da je u Boki neko vrijeme bilo i mnogo meduza sa klobukom prečnika nekoliko desetina centimetara, te da je lani more „cvjetalo“ dva puta. Drugi put u oktobru, što svjedoči da se grije. U posljednjih nekoliko godina pojavilo se 16 novih vrsta riba.

„Gotovo svakodnevno dolazim u kontakt sa novim vrstama. Najčešće su to kostorozi, a onda i riba morski-gušter. U zadnje vrijeme pojavljuju se i neke nove sitne koje prije nismo gledali. Liče na tropske ribice iz akvarijuma. Bliže obali češće hvatamo i trumpetaču“, iskustva su profesionalnog ribara-kočara Srečka Andričića iz Tivta. On je, kako kaže, u više navrata primijetio morske pse – mako ajkule – čak i kad u naletu za plijenom iskoče i po nekoliko metara iz vode. Andričić kaže da se ulovljene ribe novih vrsta relativno teško mogu prodati, mada ima ljudi koji jedu

kostoroga spremljenog „na lešo“.

„Često hvatamo i dosta malih liganja koje oblikom nijesu slične uobičajenim. Pojavila se i neka podvrsta ribe list sa šest, umjesto uobičajene četiri tačke. Pojedinačnih primjeraka novih ribljih vrsta u mom ulovu ne bude mnogo, ali vjerovatno će vremenom početi da negativno utiču na naše autohtone ribe“, procjenjuje Andričić. Stručnjacima IBMK on pokaže svaki neobični ulov. Kaže da je povremeno pred Bokom lovio i krupne gambore, teške i do 300 grama, kakve je prethodno gledao na Tajlandu. U Solilima kod Tivta, nalazi ostatke domicilnih kraba koje stradaju u sukobu sa sve prisutnijim plavim rakovima.

„Plavi rakovi budu toliki da tijelom potpuno prekriju dno kante od jupola u koju ih stavite, a klijestima bez problema prekinu konop na mreži deo 6 milimetara“, ističe iskusan tivatski ribar.

Bliski susreti sve bliži obali

Njegove kolege iz Bara koje se bave takozvanim „big gejm fišingom“ na tune i sabljarkе, takođe se susrijeću na pučini sa mako ajkulama. O tome, po pravilu, ne govore za medije, ali foto i video zapisi koji se objavljuju na društvenim mrežama, svjedoče o bliskim susretima na desetak milja od obale. Ponekad ih i ulove, kao što je bio slučaj u blizini Petrovca. Većina je relativno mala, ali po svjedočenjima ribara, viđeni su i primjerci duži od tri metra.

Mako ajkula (dugonosna psina – *Isurus oxyrinchus*) može pod vodom da razvije brzinu i preko 70 kilometara na čas. Hrani se najčešće tunama, palamidama, trupićima i sabljarkama i važi za jednu od najinteligentnijih i agresivnijih vrsta morskih pasa. U svijetu je zabilježeno tridesetak napada na ljude.

„Nezahvalno je govoriti o eventualnom povećanju populacije mako ajkula na Jadranu. Ulovljeni primjerci su bili manjeg, odnosno mlađeg uzrasta. To je vrsta koja ne raste brzo, ali svakako bi trebalo ispitati što se dešava i što ih je privuklo u naše vode“, kaže dr Mirko Đurović.

Joksimović priznaje da je teško kontrolisati širenje invazivnih vrsta, ali da su u saradnji sa kolegama iz regiona i ribarima stekli značajna saznanja o dolasku i odomaćenju u Jadranu. On očekuje donošenje zakona o invazivnim vrstama u Crnoj Gori do kraja godine i naglašava da je implementacija EU Direktive 1143 koja se odnosi na te vrste, obaveza CG i u kontekstu pregovora u Poglavlju 27 – Ekologija.

Novi crnogorski zakon o invazivnim vrstama predstavljaće u najvećoj mjeri prepisanu EU Direktivu 1143 i trebalo bi da reguliše proceduru odobravanja uvoza i utvrđivanje dozvoljenih i nedozvoljenih stranih vrsta, da ustanovi listu vrsta koje izazivaju brigu u EU i za koje su propisane zabrane ili jako ograničeni slučajevi korišćenja pod strogim nadzorom. Tu su i obaveze izrade akcionih planova za kontrolu nenamjernog širenja i za mjere

upravljanja rasprostranjenim invazivnim vrstama, za hitne mjere, dojave, sistem praćenja i nadzora. Zakon predviđa novčane kazne od 250 do 20 hiljada eura.

Kada je riječ o moru, taj zakon malo šta može da promijeni, jer invazivne vrste u Jadran najčešće dopijevaju prirodnim putem i zbog promjene karakteristika životne sredine, a ne namjernim ubacivanjem, što se češće događa u slatkim vodama i na kopnu. Zakon bi trebalo prvenstveno da prevenira takvo ubacivanje novih vrsta i uvede striktnu kontrolu unošenja preko državne granice. Donošenje larvi ili formiranih jedinki novih vrsta preko pomorskog saobraćaja, trebalo bi, ako ne da spriječi, a ono svede na najmanju mjeru već usvojeni Zakon o balastnim vodama. Uz to, potrebna je i veća odlučnost lučkih kapetanija u primjeni Zakona.

„Nove vrste su definitivno tu, one žive uz nas i sa nama i moramo naći efikasan način da sve to pratimo, proučimo i javnosti saopštimo jedinu – naučnu istinu“, zaključuje dr Joksimović.

MALE HIDROCENTRALE OD EKOLOŠKE ŠTETE
DO BOGAĆENJA POJEDINACA:

PRAZNA KORITA PUNE DŽEPOVE MILJENIKA VLASTI

PREDRAG NIKOLIĆ

IAKO JE UKUPNI POTENCIJAL PLANIRANIH MALIH ELEKTRANA ZANEMARLJIV ZA ENERGETSKI BILANS I UPRKOS NEMJERLJIVOJ EKOLOŠKOJ ŠTETI, NE ODUSTAJE SE OD NAMJERE DA SE SUBVENCIONIRANOM STRUJOM, PREKO RAČUNA GRAĐANA ISISAJU MILIONI EURA

Bajkovite pejzaže balkanskih zemalja, areala netaknute prirode, jezera, rijeka i bistrih planinskih potoka, ponegdje već smjenjuju slike suvih korita i nestalih životinjskih i biljnih vrsta. Bujaju samo novokomponovani bogati vlasnici malih hidroelektrana, na štetu prirode i o trošku građana. Ako se ostvari plan graditelja, bankara i vlada, da se od Slovenije do Albanije izgradi 3.000 malih hidroelektrana, Balkan bi mogao ostati bez jednog od najvrednijih resursa – vode i svega što (do)nosi.

Pod izgovorom korišćenja obnovljivih izvora energije, iako kapaciteti planiranih malih elektrana simbolično utiču na energetske bilanse, kroz subvencije isisava se novac iz državne kase. U Crnoj Gori je i većina ovih koncesionih poduhvata dostupna uglavnom ljudima bliskim vrhovima vlasti. Svojevrsan trougao u „antinatura koaliciji“ tvore – bankari. Rukopis je gotovo istovjetan u čitavom regionu.

Da je posljednji čas da se ovo zaustavi pokušava da ukaže organizacija *Balkan River Defence* (Odbrana balkanskih rijeka) organizujući, od početka ovog mjeseca pa sve do 8. Oktobra, *Balkan Rivers Tour* tokom koje će obići Albaniju, Makedoniju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Sloveniju.

Oni ističu da je važnost balkanskih rijeka i u tome što su, zahvaljujući još slobodnim vodotocima, stanište za 69 životinjskih vrsta koje nigdje drugo ne postoje, te da u njima živi i 40 odsto evropskih puževa i školjki.

Slovenački biolog **Rok Rozman**, osnivač organizacije *Odbrana balkanskih rijeka* za *Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore* (CIN-CG) i *Monitor* kaže: „Na rijekama između Slovenije i Grčke predviđeno je 3.000 brana (velikih i malih). Ako se ovi planovi ostvare, ne samo lokalno stanovništvo, nego i Evropa će izgubiti posljednje netaknute i slobodne rijeke. Kontrast, da sjeverna i zapadna Evropa uklanjaju više od 3.000 brana, dok se u jugoistočnom djelu pokušava izgraditi

3.000 novih, mnogo govori“.

On navodi da su hidroelektrane izgubile zeleni i obnovljivi status posljednjih godina, jer mnoge studije jasno pokazuju da je hidroenergetika krajnje destruktivna za okolinu, staništa i vrste, te kulturnu baštinu i održivi način života.

„Opšta slika je jasna: gradnjom brana ne planira se pomoći regionu da dobije više energije ili postane zelen u smislu proizvodnje, riječ je o pranju novca i korupciji. Međunarodni fondovi i velike hidro kompanije ne mogu graditi nove brane bilo gdje drugdje, pa su došli na Balkan, gdje zakonodavstvo EU još ne postoji i korupcija je i dalje široko rasprostranjena. Zbog toga se ne smije tolerisati gubitak posljednje divljine zbog dobiti već bogate manjine“, kaže Rozman.

Da je na teritoriji između Slovenije i Albanije planirana izgradnja gotovo 3.000 novih brana, objavljeno je i u studiji *Finansiranje HE u zaštićenim*

područjima Jugoistočne Evrope, koju su u martu prezentovale međunarodne organizacije *EuroNatur* i *RiverWatch* u saradnji sa lokalnim partnerima sa Balkana.

U studiji se navodi da su od 2005. godine Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD), Evropska investiciona banka (EIB) i Grupa Svjetske banke odobrile kredite i garancije od 727 miliona eura za 82 hidroelektrane na Balkanu. Ovo uključuje 37 projekata u zaštićenim područjima, kao što su nacionalni parkovi i Natura 2000 područja. Novac koji plasiraju komercijalne banke igra ključnu ulogu u omogućavanju kontroverznih projekata. Njihovo finansiranje je teže pratiti, ali autori studije su identifikovali 158 takvih slučajeva, od kojih su 55 u zaštićenim područjima. Najaktivnije komercijalne banke sa identifikovanim kreditima su austrijska *Erste & Steiermaerkische banka* i italijanska *Unicredit grupa*, od kojih je svaka finansirala po 28 projekata. U odjeljku Crna Gora pominje se i porodična *Prva banka* koja finansira posao familije **Đukanović** sa obnovljivim izvorima energije.

I RIJEKE U MREŽI DPS-A

Vlasnička struktura kompanija koje se bave obnovljivom energijom i grade male HE pokazuje da je znatan dio povezan sa predsjednikom

ikom **Milom Đukanovićem** i DPS-om, prezentovao je MANS.

Kompanija Đukanovićevog sina **Blaža**, *BB Hidro*, vlasnik je dvije koncesije za male HE. njegov brat od ujaka **Milovan Maksimović** gradiće još dvije, a kum **Vuk Rajković** dobio je koncesiju za četiri HE.

U poslu sa malim HE je i građevinski investitor **Tomislav Čelebić**. Konzorcijum u kome su **Oleg Obradović**, **Ranko Ubović** i **Aleksandar Mijajlović** iz takozvane ekipe *Granda*, već je sagradio šest malih HE, a dobili su koncesije za još 13.

Kompanija *Kronor*, iza koje stoje **Žarko Burić**, **Željko Mišković** i **Predrag Bajović**, zet bivšeg premijera **Igora Lukšića**, otvorili su HE sredinom prošle godine.

Fudbalski reprezentativac **Stefan Savić**, član konzorcijuma *Hydro Bjelojević*, takođe je u ovom poslu. **Igor Mašović**, član Opštinskog odbora DPS-a Andrijevice i brat gradonačelnika potkomovske varošice ima dvije male HE.

Dvije HE rade pod okriljem firme *MN Power* koja je u vlasništvu supruge **Nenada Mićunovića**, sinovca **Branislava Brana Mićunovića**.

U Crnoj Gori se trenutno, prema podacima Ministarstva ekonomije, električna energija proizvodi u 20 malih hidroelektrana (mHE). Pet je u vlasništvu Elektroprivrede Crne Gore, dvije u zajedničkom vlasništvu EPCG i norveškog NTE-a, a 13 su izgradile privatne kompanije od početka primjene programa podsticanja proizvodnje iz obnovljivih izvora energije. Zaključenim ugovorima o koncesiji, planirana je izgradnja ukupno 53 male elektrane.

Upravo ove male HE, kojima u najvećem broju rukovode kompanije sa licima povezanim sa vlašću, su pod lupom javnosti. Građani Andrijevice, Plava, Berana, Bijelog Polja, Murina, Gusinja,

sela Bukovica i Štitarica, tokom prošle i ove godine, organizovali su brojne proteste zbog nezadovoljstva gradnjom mHE. Pitali su Vladu kako mogu da žive bez vode i tražili da se uvede zabrana na gradnju novih postrojenja.

„Uzeta nam je čitava rijeka, korita skoro da nema, sva je ukroćena u cijevi. Od izvora do kraja mjesne zajednice sagrađene su četiri centrale“, priča za CIN-CG/Monitor **Vesko Davidović**, predsjednik Mjesne zajednice Šekular kod Berana.

Sličan je pejzaž i u Plavu gdje je podignuta mala hidroelektrana na Babinopoljskoj, a druga na Hridskoj i Treskavičkoj rijeci. Mještani kažu da je ostala pustoš – korita suva, riblji fond uništen.

„Dva puta smo im osporili gradnju, ekološki elaborat je vraćen na doradu jer je bio nepismen“, kaže za CIN-CG/Monitor **Nikola Vemić** iz *Ekološkog pokreta Donja Bukovica*. On objašnjava da su na dva skupa, koja su organizovali, okupili nekoliko stotina ljudi. „Doveli smo stručnjake, profesore iz Novog Sada, Zagreba, Škotske koji su pobili njihove navode o tome da neće biti ekološke štete“, priča Vemić.

Crnogorska Vlada posao oko malih HE

pravda Direktivom EU iz 2009. godine, prema kojoj bi države članice do 2020. godine trebalo da troše bar 20 odsto energije iz obnovljivih izvora. Vlada je taj prag podigla na 33 odsto.

Na iskustvo zemalja EU često se pozivaju i vlasnici mHE. Citiraju da u Evropi postoji 24.000 malih elektrana, te da je Norveška iskoristila 100 odsto vodnih potencijala, Francuska i Italija 86 odsto, Njemačka i Austrija 88 odsto.

„Ne smijemo smetnuti s uma da nije isto podsticati izgradnju malih hidroelektrana u Zapadnoj Evropi i na Balkanu. Rijeke Zapadne Evrope nijesu više u prirodnom stanju, dok veliki broj na Balkanu jeste“, objašnjava biolog **Vuk Iković** iz Organizacije KOD. On navodi da su „rijeke na kojima se grade mHE u Crnoj Gori potoci naspram velikog broja evropskih rijeka“. Staviti malu rijeku u cijev dugu nekoliko kilometara je uzimanje života tom prostoru i ekološki zločin.

Milija Čabarkapa iz NVO *Green Home*, kaže da je teško, kada se govori o izgradnji mHE, definisati glavne ekološke probleme: „Populacije nekih vodenih vrsta se smanjuju (ribe, vodeni insekti, vodene grinje, pijavice...). Mnoge vrste moraju da migriraju i prilagode se novim uslovima.

Ukoliko im to uspije, stabilne populacije formiraće tek poslije decenije ili kasnije. Pojedina staništa biće trajno izgubljena“.

On objašnjava da se izgradnjom vodozahvata sprječava uzvodna migracija ribe i drugih organizama. „Ribe se u pritokama mriješte. Kako se mHE obično grade samo na pritokama velikih rijeka, onemogućava se mriješt ribe. S obzirom da je predviđena gradnja većeg broja mHE na svim većim pritokama velikih rijeka u Crnoj Gori, uništavanjem manjih mrestilišta smanjiće se populacija ribe u pritokama i u velikim rijekama“, kaže Čabarkapa.

Iz Koalicije 27, koja okuplja nevladine organizacije Green Home, Centar za zaštitu i proučavanje ptica (CZIP), Sjeverna zemlja, Društvo mladih ekologa Nikšić i Zelena akcija/Friends of the Earth iz Hrvatske, nedavno su apelovali da se sve procedure odobravanja projekata, dodjele ekoloških saglasnosti i energetske dozvole za mHE bez odlaganja obustave i uradi revizija već učinjenog. Oni tvrde da je većina koncesija dodijeljena bez validnih osnova, vodnih i bioloških, uz nepostojanje odgovarajućih planskih dokumenata, strateških smjernica i preciznih podataka o uticaju na životnu sredinu.

„Najveći problem je što nema procjene ekosistemske vrijednosti vodotokova koji se daju na koncesiju za takve projekte“, kaže za CIN-CG/Monitor **Aleksandar Perović**, direktor Ekološkog pokreta *Ozon*. On objašnjava da nije prepoznat značaj rijeka za život ljudi i lokalnu zajednicu, kao i potencijal za druge svrhe, kao što su vodosnabdijevanje, navodnjavanje, razvoj ribolovnog i drugih vidova turizma...

„Bez osnovne analize nadležni proglase da je javni interes da se grade mHE, što je apsurd, naročito ako je riječ o rijekama sa pitkom vodom, što je u svijetu prepoznato kao najvažniji prirodni resurs“, ističe Perović.

I biolog Iković ističe da je glavni problem to što Crna Gora nikad nije

MANASTIRSKA CENTRALA NE KROTI IZVOR

Prvu protočnu malu HE izgradila je Mitropolija crnogorsko-primorska, odnosno manastir Morača. U njoj se struja dobija na ekološki način slobodnim tokom i padom vode na turbinu. Otvorena je 2009. godine, kada su je u rad pustili tadašnji predsjednik Crne Gore **Filip Vujanović** i mitropolit **Amfilohije**.

„Koristimo vodu sa izvora koje je na imanju manastira. Centrala je od 12 kW i koristimo je za potrebe manastira“, kaže iguman **Rafailo**. Imali su, ističe, potrebne dozvole od države, ali su centralu izgradili sopstvenim novcem i ne dobijaju subvencije.

„Tu ispod sadašnje centrale i vodenice, za koju kažu da je starija od manastira, izgrađena je tokom Drugog svjetskog rata centrala. Tada je tu bio partizanski štab sa Pekom Dapčevićem. Radila je do poslije rata, a turbina se još nalazi u školi“.

Mala HE koja, kako kaže iguman, godišnje proizvodi 60.000 kW povezana je na energetske mreže. Na kraju godine sa računa manastira se odbija iznos struje koju su prebacili na mrežu.

Nedavno je objavljena vijest da će Mitropolija kod manastira Morače graditi i drugu malu centralu. Iguman Rafailo kaže da su to „samo razmišljanja“, jer nemaju novca.

uradila studiju kojom se ocjenjuje stepen uticaja planiranih malih hidroelektrana na životnu sredinu i zdravlje građana. „Male HE su isplanirane u skladu sa interesima povezanih i uz to privilegovanih pojedinaca čime je interes građana sasvim zanemaren. Koncesionaru se izdaje na korišćenje čitavo slivno područje jednog toka tako da on sam bira na kojem će mjestu vršiti zahvat, a standardi zaštite životne sredine, upravljanja prostorom i poljoprivredom se usaglašavaju sa zahtjevima investitora“, kaže Iković.

On objašnjava da se definisanje ekoloških posljedica doživljava kao puka forma. „Stvarna, suštinska primjena standarda zaštite životne sredine je često

okarakterisana 'anti-državnim gestom' jer su male hidroelektrane posao od 'javnog interesa', a povlašćeni investitor je već uložio novac pa 'nema smisla' da se odustane bez obzira na to što će to da uzrokuje nepovratnu štetu za građane i prirodu. Na ovaj način rukovodioci ustanova, svjesno ili ne, služe povlašćenim investitorima", tvrdi Iković.

Iz Agencije za zaštitu prirode i životne sredine objasnili su da se postupak procjene uticaja sastoji od tri faze: odlučivanje o potrebi procjene uticaja, određivanje obima i sadržaja elaborata (faza koja nije obavezna), te davanje saglasnosti na elaborat procjene uticaja na životnu sredinu. Na pitanje da li su nekog odbili, navode

RIJEKA ZAROBLJENA U CIJEVIMA

Na rijeci Šekular kod Berana izgrađene su čak četiri male HE i voda bukvalno okovana cijevima.

Vesko Davidović, predsjednik Mjesne zajednice Šekular, prisjeća se kako je koncesionar obećao da će asfaltirati puteve. Kaže da su zaista asfaltirali, ali su ga i uništili mehanizacijom. Od miliona eura koje kompanija *Hidroenergija* zarađuje u Šekularu, mještani nemaju velike vajde, kaže Davidović. Kao pozitivno ističe što je dvadesetak radnika zapošljeno, uglavnom kao stražari i u službi održavanja. U međuvremenu, poslije brojnih protesta, ugrađen je mjerač koji pušta minimum vode u korito, pa je stanje bolje. Investitor najavljuje da će poribiti to što je ostalo od rijeke.

Davidović se prisjeća da su mještani 2012. kada je ugovor potpisan sa kompanijom *Hidroenergija Montenegro*, koja je izgradila četiri mHE u ovom mjestu, naivno povjerovali obećanjima prethodne DPS vlasti.

„Moj savjet mještanima u selima gdje se namjerava gradnja centrala jeste da sve preciziraju ugovorom. Možda i ne bi bilo strašno da je sagrađena samo jedna centrala, ali sa četiri cijelu rijeku su nam zarobili“.

slučaj mHE Đurička 1 u Plavu, nosioca projekta *Plava Hidro Power* iz Ulcinja, jer nije definisana zona sanitarne zaštite, pa se nije moglo utvrditi da li ima direktnog uticaja na vodoizvorište Jaseničke rijeke.

Očigledno da ekološka saglasnost do sada nije bila prepreka investitorima za gradnju. Uglavnom se ponavljalo „da nema negativnih uticaja na životnu sredinu i biodiverzitet“. Ekolozi i mještani godinama protestuju, jer se to pokazalo netačnim.

Iz Ministarstva ekonomije su kazali da planom za ovu godinu nije predviđeno izdavanje energetske dozvola u oblasti hidroenergije, „osim za rekonstrukcije postojećih i izgradnju objekata na vodovodnim sistemima – dakle u oblastima koje apsolutno ne mogu biti dovedene u pitanje sa aspekta životne sredine“.

„Aktivnosti u prethodnom periodu sprovedene su u skladu sa važećim propisima, tako da ne postoji razlog za vanrednu reviziju“, navode iz Ministarstva uz najavu da će moratorijum biti na snazi i tokom 2019. godine.

Pored ekoloških problema, sve se više ističe i finansijska opravdanost mHE za državu i građane. Prema Zakonu o energetici, građani su dužni da plaćaju porez na nove obnovljive izvore energije u sklopu svojih računa za struju. Početkom 2017. ovi porezi su učtвороstručeni. Kompanije koje proizvode energiju iz obnovljivih izvora imaju podsticajne cijene i garantuje im se otkup proizvodnje tokom 12 godina. Izmjenama zakona prošle godine ukinut je i PDV na isporuku proizvoda i usluga za izgradnju električnih postrojenja za proizvodnju električne energije sa instaliranom snagom od 10MW, gdje vrijednost investicije premašuje pola miliona eura.

„Primjer biznisa mHE je među najboljim pokazateljima 'zarobljene države' u sektoru energetike – kada javne politike kreirate tako da budu u privatnom, a ne javnom interesu“, kaže za CIN-CG/Monitor Ines

Stanovnici područja oko Stare planine u Srbiji, protekle sedmice podigli su pravu bunu protiv namjere da se gradi čak 50 elektrana na ovom području. Talas pobune zahvatio je i područja Lima, Rzava i drugih krajeva. Mediji pod kontrolom vlasti su to prigušili vijestima o „istorijskoj“ posjeti predsjednika **Aleksandra Vučića** Kosovu.

Tokom 2013. godine u Srbiji je 120 kompanija dobilo lokacije za izgradnju malih hidroelektrana, a **katastrom MHE je određeno oko 870 potencijalnih lokacija, sa ukupnim potencijalom manjim od jednog procenta energetske bilansa.**

Dekan Šumarskog fakulteta Univerziteta u Beogradu **dr Ratko Ristić** je početkom godine, u otvorenom pismu gradu Pirotu na čijoj teritoriji se planira gradnja malih HE, upozorio: „Ozbiljne diskusije o celishodnosti koršćenja mHE, pogotovu u zaštićenim brdsko-planinskim područjima, se vode u Evropskom parlamentu zbog izraženih negativnih, ekoloških efekata, pogotovo u alpskim oblastima Austrije, Nemačke, Francuske i Italije. Najviše primedbi se odnosi na degradaciju ekosistema, smanjenje biodiverziteta, fragmentaciju staništa riba i pojačanu eroziju. Evropska

SRPSKA BUNA PROTIV NOVIH DAHIJA

komisija je Rumuniji dala obavezujući nalog da ispita održivost koncepta mHE, jer su u jako kratkom periodu podigli preko 500 objekata i značajno narušili kvalitet akvatičnih ekosistema u svojim brdsko-planinskim područjima. Predlaže se

ukidanje stimulativnih tarifa za energiju proizvedenu u mHE, kako bi se obezbijedili jednaki uslovi za sve učesnike na tržištu energije, pri čemu se naglašava da mHE daju malu energetske korist, a nanose nesrazmerno velike ekološke štete“.

Povodom najnovijih protesta profesor Ristić je u izjavi NIN-u podsjetio da su međunarodne studije ustanovile da je izgradnja osam mHE u Albaniji, Hrvatskoj i Makedoniji dovela do nestanka ili ugrožavanja endemskih ili zaštićenih vrsta riba, ugrožavanja vodosnabdijevanja lokalnih zajednica i intenzivne erozije na pristupnim putevima. On je napomenuo da izgradnja mHE donosi korist jedino pojedincima i interesnim grupama, investitorima, proizvođačima opreme i korumpiranim državnim službenicima.

Listu investitora u Srbiji, kako je to običaj u regionu, predvode ljudi bliski režimu, među kojima se ističe ime **Nikole Petrovića**, kuma predsjednika Aleksandra Vučića.

Mrdović iz MANS-a. Ona ukazuje na to da građani finansiraju profit privatnim investitorima, u zemlji u kojoj nema dovoljno bolnica, vrtića, škola, dnevnih centara...

„Šema koju Vlada sprovodi pod izgovorom dostizanja ciljeva u obnovljivim izvorima energije, pokazuje da se radi o biznisu privilegovanih pojedinaca, koji su bliski lideru DPS-a **Milu Đukanoviću** i vrhu te partije. Do sada se pokazalo da su samo privilegovani u tom biznisu, a primjer kompanije *Hidroenergija Montenegro* je veoma slikovit. Ta firma je imala studije o gradnji mHE u Beranama godinu prije nego je pokrenut tender za dodjelu koncesija, na kojem je pobijedila. U kasnijim godinama Vlada je firmi pomjerala rokove za ispunjavanje obaveza iz koncesionog ugovora, a nakon što su sagrađene mHE

pokazalo se da je izostala bilo koja značajnija korist za lokalnu i ukupnu društvenu zajednicu. Štaviše, mHE su sagrađene tako da je mještanima bukvalno oteta voda iz rijeka, čime im je ugrožen život na tim područjima“, ističe Mrdović.

Prema podacima koje je MANS iznio na Regionalnoj konferenciji u julu, subvencije koje plaćaju građani čine više od polovine ukupnih prihoda vlasnika mHE. U periodu od 2014. do 2017, te firme su državi platile 12 puta manje za koncesije u odnosu na subvencije koje su platili potrošači. Ukupan prihod vlasnika malih HE bio je više od devet miliona eura, a od toga su subvencije građana 4,7 miliona. Troškovi koje su ove kompanije isplatile državi na ime koncesija iznose samo 430.000 eura.

Pozivajući se na Nacionalni akcioni plan

korišćenja energije iz obnovljivih izvora, iz MANS-a su izračunali da će do 2020. naknada koju građani plaćaju za struju proizvedenu u mHE dostići iznos od gotovo 27 miliona eura.

Iz Ministarstva ekonomije su nam odgovorili da se „u ovim kvazianalizama veoma često prenebregava vrijednost investicija, koja je u ovih 13 objekata iznosila preko 40 miliona eura, da ukupan prihod ne predstavlja profit investitora, već da iz njega treba da pokrije i troškove amortizacije i operativne troškove, plati koncesionu naknadu“.

„Koncesiona naknada jeste bitan, ali nije najvažniji element eksploatacije prirodnih dobara jednog društva. U navedenih dvije i po godine tih 4,7 miliona eura supstituisalo je uvoz električne energije u vrijednosti od oko tri miliona eura, omogućilo preko 80 radnih mjesta u zemlji, podiglo privrednu aktivnost u lokalnim zajednicama i stvorilo preduslove za dalji infrastrukturni razvoj tih krajeva“, ističu iz ministarstva.

Zanimljiva je računica ministarstva po kojoj potrošači u Grnoj Gori, godišnje preuzmu električne energije u vrijednosti od oko dvjesto miliona eura: „Za dvije i po godine, to odgovara iznosu od oko pola milijarde eura, pa navedenih 4,7 miliona vrijednosti iz malih hidroelektrana čini manje od jednog procenta ukupne fakture. Istovremeno, u ovim postrojenjima proizvedeno je nešto više od jedan odsto ukupne energije u zemlji“.

Problem je što te milione za privatne mHE plaćaju građani, a njihov udio u projektovanom Vladinom cilju o 33 odsto energije iz obnovljivih izvora do 2020. godine skoro je zanemarljiv.

Iz Ministarstva tek sada najavljuju promjenu politike: „Izdavanje energetske dozvole je stopirano s obzirom na činjenicu da je Crna Gora veoma blizu ispunjenja zadatog nacionalnog cilja od 33 odsto OIE u ukupnoj finalnoj potrošnji energije, ali i kako bi preispitala neophodnost daljeg

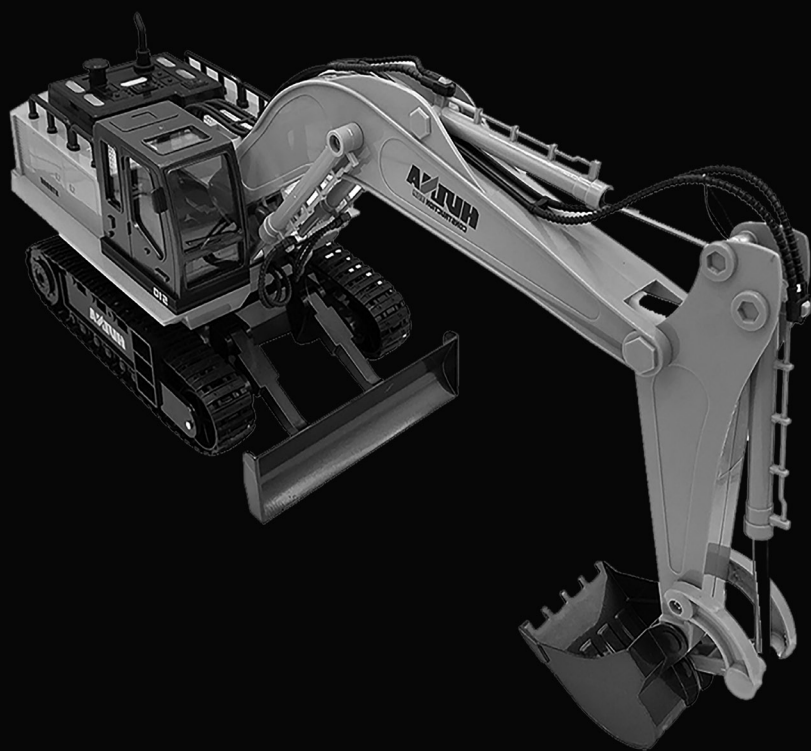
finansijskog podsticanja izgradnje objekata za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora energije“.

„Vlada ne planira da ubuduće finansijski podstiče izgradnju objekata za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora. Vlada će u narednom periodu nastojati da privlači investitore spremne da preuzmu tržišni rizik“, kažu iz Ministarstva ekonomije.

Lijepo sročeno, ali ne objašnjava do kada će trajati uspostavljeni harač miljenika vlasti preko subvencija. Na drugoj strani, potraga za novim investitorima i nove poreske olakšice alarm su da se sprema novi napad na ekosistem.

Rijeka Tara sa svojim kanjonom, slatkovodni sistemi Morače, Skadarskog jezera i Bojane su među najočuvanijim funkcionalnim ekosistemima u cijeloj Europi, ističe Rozman. „Kada vidite da veliki novac i lobiji napadaju ovaj raj, teško je ne djelovati. Ne znam jesu li građani Crne Gore svjesni toga što imaju, kakav potencijal za održivi turizam, sport... Veliki novac gura sve i vidi samo jednu stranu – gradi velike resurse i infrastrukturu kako bi zaradio više novca. No, postoje brojni dokazi da dugoročno to nije korisno za zajednicu, niti održivo“.

EKSPLOATACIJOM ŠLJUNKA UGROŽENI
VODOTOCI I ŽIVI SVIJET U NJIMA:
BAGERI UBIJAJU RIJEKE
PREDRAG NIKOLIĆ

**OTKAKO JE VLADA
KONSTATOVALA DA SU
„RIJEKE UNIŠTENE“,
UVELA MORATORIJUM NA
EKSPLOATACIJU ŠLJUNKA
I NAJAVILA RIGOROZNE
KONTROLE, POD
IZGOVOROM REGULACIJE
KORITA, SITUACIJA JE
POSTALA JOŠ GORA.
OD EKSPLOATACIJE IZ
MORAČE GRAĐEVINSKI
LOBI ZARAĐUJE MILIONE,
A PODGORICA JE 2016.
GODINE INKASIRALA
MANJE OD – ČETIRI EURA**

Obala rijeke Morače, kod sela Botun nadomak Kombinata aluminijuma (KAP), izgleda apokaliptično, kao iz nekog naučno-fantastičnog filma o „danu poslije“. Od ograde KAP-a, pa par kilometara prema Skadarskom jezeru, duž sela Botun, zetska strana Morače više nema karakteristični izgled sa pećinama i stijenama. Zatrpana je naslagama smeća i građevinskog šuta.

Od postrojenja firme *Čelebić*, nižu se i separacije drugih kompanija i ulazi u dine pijeska i šljunka, od kojih se ne vidi rijeka. Oteto od vodotoka rasuto je i po okolnom poljoprivrednom zemljištu. Šljunak je i po asfaltu. I tako kilometrima. Kad smo posjetili ovaj kraj, bila je nedjelja, neradni dan, ali na svakih stotinjak metara teška mehanizacija bageri i šleperi vadili su materijal iz rijeke, iako je na snazi Vladin

moratorijum na eksploataciju šljunka i pijeska.

Odluka vlasti da uvede zabranu vađenja šljunka očigledno nije popravila stanje, korita crnogorskih rijeka uništena su do neprepoznatljivosti, živom svijetu u njima prijeti uništenje. Pod izgovorom regulacije vodotoka, iz rijeka šljunak i dalje ne nose bujice, već bageri u mutnim poslovima kroz koje se pojedinci i kompanije bogate, a društvu se, pored nemjerljive ekološke, nanosi i milionska ekonomska šteta – pokazalo je istraživanje Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG) i *Monitora*.

Iako je i sam ministar poljoprivrede **Milutin Simović** priznao „rijeke su uništene, krećemo sa rigoroznim kontrolama“, te upozorio da će onaj ko prkosi državi dobiti odgovor, to se nije desilo. Stanje na najvećim rijekama i njihovim pritokama kontrolišu samo

tri inspektora, kazne su malobrojne i simbolične, a pred kriminalnim poslovima i alarmantnim upozorenjima građana i nevladinih organizacija žmuri i državno tužilaštvo, koje još nije pokrenulo čak ni izviđaj.

„Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja 7. aprila 2017. godine uvelo je moratorijum na eksploataciju šljunka i pijeska iz riječnih korita. Odluka o zabrani dalje eksploatacije šljunka i pijeska donijeta je zbog isteka koncesionih ugovora, pojave nelegalne i neplanske eksploatacije, a kao dodatni uslov koji je uticao na uvođenje moratorijuma bio je i nepostojanje projekata regulacije vodotoka“, kazali su za CIN-CG/*Monitor* iz Uprave za vode.

Nacionalni savjet za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjima, na sjednici krajem septembra, obilježavajući datum proglašenja Crne Gore ekološkom državom, ocijenio je zadovoljavajućim progres u sprovođenju moratorijuma na eksploataciju šljunka u Crnoj Gori i izradi projekta regulacije riječnih slivova.

Međutim, apokaliptično kao na Morači, je i na Tari, Cijevni, Limu... i ostalim rijekama na kojima je ostvaren „zadovoljavajući progres“.

Regulacija kao izgovor za nastavak prakse

Ugovori o eksploataciji šljunka sa više koncesionara na 25 lokacija u koritima Morače, Lima, Tare, Ibra, Grnčara i Gračanice, istekli su tokom 2016. Iako Ministarstvo kao razloge za moratorijum navodi potrebu revitalizacije životne sredine u riječnim koritima, zaštitu, očuvanje biodiverziteta, a posebno ribljih staništa, ribljeg fonda i kvaliteta vode, iz ovog resora nijesu odgovorili na pitanje o tome da li je iko od koncesionara zaista popravio lokacije koje je eksploatisao. Duž Morače je vidljivo kako taj sistem funkcioniše – na par lokacija su krateri koji sada služe za odlaganje smeća.

„Gotovo da nema vodotoka na kom je vađen rječni materijal, da nije došlo do ugrožavanja ekosistema i promjene izgleda i trase korita. Nemamo nijedan primjer koji bi mogao poslužiti kao pozitivna praksa, jer se koncesionari ponašaju bahato i jedino žele što veći profit, ne vodeći računa o održivom korišćenju šljunka i pijeska“, konstatuje za CIN-CG/*Monitor* **Aleksandar Perović**, direktor Ekološkog pokreta *Ozon*.

Iza ove ekološke katastrofe na koritima crnogorskih rijeka, stoje interesi privilegovanih krugova koji su imali koncesije na vađenje šljunka. Oni su, eksploatišući nemilice prirodno bogatstvo, dobra od opšteg interesa, zaradili milione.

KAZNE SITNIJE OD PIJESKA

Uprava za inspekcijske poslove od početka moratorijuma izdala je 13 prekršajnih naloga (11 za fizička dva za pravna lica) u iznosu od 4.800 eura. Podnijeto je ukupno sedam zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka (šest za fizička i jednu za pravno lice). Podnijeto je ukupno pet krivičnih prijava protiv NN lica (Na Cijevni tri i na Limu i lbru po jedna).

Skromni su rezultati i Uprave za vode. Oni su nakon uvođenja moratorijuma za prijavu nelegalne eksploatacije oglasili kontakte – telefon 020/224-593 i email adresu: prijavieksploataciju@uzv.gov.me. Stiglo im je ukupno 31 prijava i svaka je proslijeđena Upravi za inspekcijske poslove. „Najveći broj prijava odnosio se na nelegalnu eksploataciju materijala iz vodotoka Morače i Lima (po devet), šest je bilo sa Grnčara, četiri sa Tare, dvije sa lbra i jedna sa Cijevne“, kazali su nam iz Uprave.

Iz Uprave za vode najavljuju izmjene Zakona o vodama, gdje se predviđaju strože kazne. Važećim Zakonom o vodama predviđene su kazne za pravna lica od 2.500 do 15.000 eura, za odgovorna lica u organu uprave od 300 do 1.200 eura, a za fizička lica od 150 do 600 eura.

su mrvice. Još 2014. na skupštinskom Odboru za ekonomiju, finansije i budžet, svi članovi su se složili da je ukupna oblast koncesija (uključujući i vodotoke) neuređena i da su štete po budžet države veće od 10 miliona eura. U posljednjoj godini legalne eksploatacije šljunka i pijeska – 2016, po osnovu koncesione naknade prihod države bio je svega 25.217 eura i 76 centi.

Zbog dugova koncesionara, najviše su trpjele lokalne uprave, kojima je pripadalo 70 odsto od naplaćenih koncesija, dok se u državni budžet slivalo 30 odsto. U praksi je to izgledalo ovako – Podgorica je u 2016. godini, od naknade za korišćenje šljunka imala prihod od 3,91 eura.

Mještani zetskog sela Botun, sa kojima je CIN-CG/Monitor razgovarao, nijesu željeli da javno istupe. Ali, nezvanično kažu da od moratorijuma nakon godinu i po ne vide boljitak: šljunak se i dalje vadi, separacija ih truje, ribe nema. Ovaj dio Morače je bio omiljena destinacija za ribolovce, a sada niko ne dolazi. Plaže duž rijeke su uništene.

Da bi sve bilo apsurdnije, protiv ekološke katastrofe buni se dio priobalnog stanovništva, dok ostalima smeta jedino to što i njima nije dozvoljeno da i oni zahvate iz rijeke. Na nedavnom protestu u Botunu zapriječeno je da će, ukoliko im država ne omogući da i oni vade šljunak, radikalizovati proteste i blokirati puteve.

Nakon protesta, iz Uprave za vode su odgovorili da se na tom dijelu Morače sprovodi projekat regulacije, da su potpisani ugovori sa tri izvođača radova, sa nadzornim organom koji sve to prati, te da cilj nije eksploatacija, već regulacija rijeke Morače, a sav izvučeni višak materijala evidentira se i na njega se plaća zakonom utvrđena naknada.

Uprava za vode potpisala je ugovore sa *Cijevnom Komerc*, *Beton Montenegro* i *Bemax*, koji u skladu sa Glavnim projektom regulacije rijeke Morače izvođe radove na dionici od ušća rijeke Sitnice u Botunu do Ponara. Visina naknade za otkup viška materijala, rekli su nam u Upravi, data je u ponudi izvršioca: za *Cijevnu Komerc* – 2,75 €/m³, za *Beton Montenegro* – 2,76 €/m³, dok je za kompaniju *Bemax* ona 2,78 €/m³.

Direktor Ekološkog pokreta Ozon **Aleksandar Perović**, tvrdi da je „Vlada, odnosno Ministarstvo poljoprivrede, od samog starta obesmisllila odluku o moratorijumu, jer je ostavila mogućnost da se eksploatacija nastavi kroz takozvanu regulaciju korita“.

„Jasno je da je na takav način ostavljena otvorena opcija za povlašćene koncesionare. Potpuno je logično da se

ovakvim nepotpunim odlukama otvara prostor i za koruptivne i druge nezakonite aktivnosti i to je trebalo da bude razlog da se i pravosudni organi zainteresuju za ovu oblast", kaže Perović. On ističe da njegova NVO najupečatljivije apokaliptične prizore, ipak, vezuje za rijeku Gračanicu u Nikšiću, „koja je doživljela ekološku katastrofu i čije korito više ne podsjeća na vodotok već na pokretnu deponiju“.

Profit se množi šest puta

Milutin Mićović, predsjednik Sportsko ribolovnog kluba *Lim* iz Berana, kaže da je na početku, u par mjeseci 2017. godine, moratorijum dao rezultate, kad je uz veliku medijsku pažnju, kontrole i inspekcije na terenu zaustavljena eksploatacija kojom se posljednjih 15 godina nelegalno bavilo nekoliko firmi.

On, međutim, ističe da je „u 2018. godini, pod plaštom sanacije i regulacije, nastavljena nemilosrdna eksploatacija“. Ovog puta, kaže, uz olakšice, profit stiču

zahvaljujući zvaničnom izgovoru da saniraju opustošene rijeke.

Mićović objašnjava da su oni koji su već bili u ovom poslu dobili dvije vrste rješenja. Manji, koji su prethodnih godina bez kontrole uništavali rječne ekosisteme, dobili su dozvole da na sedam lokacija na teritoriji opštine Berane, uz minimalnu i neadekvatnu kontrolu uklone sprudove, od krupnog prosijanog kamena urade dio vodoodbrane u vidu nasipa, a prosijani šljunak odvezu i državi plate 3,05 eura za kubik.

Prema podacima Uprave, na Limu ovaj posao rade kompanije *Gradnja*, *KOP-CO*, *Šukurica*, *Zlajić*, *Matador CO*, *Fineco* i Agencija za izgradnju i razvoj Berana.

Veći „koncesionari“ su dobili rješenja na tri lokacije na teritoriji opštine Berane da izvrše tzv. regulaciju – neophodnu sanaciju, zaštitu obala, naselja, turističkih objekata, iako, kaže Mićović, nije imalo potrebe za tim. Pod tim izgovorom, kaže, uzeli su stotine hiljada kubika šljunka i pijeska.

Iz Uprave za vode su nam kazali da su za regulaciju dali saglasnost preduzeću *DOO Beton Group – Popović*, za izvođenje hitnih interventnih radova u koritu rijeke Lim na gradskom području Berana od mosta *Nike Strugara* pa uzvodno u dužini od 500 metara.

Damir Gutić, direktor Uprave za vode, za *CIN-CG/Monitor* kaže da je i pored moratorijuma, u skladu sa zakonom omogućeno izvođenje interventnih radova u svrhu regulacije vodotoka, kako bi se spriječile potencijalne štetne posljedice kao što su formiranje sprudova, meandriranje vodotoka,

	Izvođač	Vodotok	Količina izvađenog korisnog materijala
1.	D.O.O. „Canović Gradnja 5E“ iz Gusinja	Gmčar	1962,66 m ³
2.	O.D. „BOJTRANS“ iz Gusinja	Gmčar	1820 m ³
3.	D.O.O. „MIKI TRANS GUSINJE“ iz Gusinja	Gmčar	1705 m ³
4.	D.O.O. „ČELEBIC“ iz Podgorice	Morača	13688,90 m ³
5.	D.O.O. „Dejo komerc“ iz Mojkovca	Tara	800 m ³
6.	D.O.O. „Vuković LN“ iz Mojkovca	Tara	258 m ³
7.	D.O.O. „Gradnja“ – Bijelo Polje (dvije lokacije)	Lim	1100,40m ³ + 890 m ³
8.	D.O.O. „KOP-CO“ – Bijelo Polje	Lim	1158 m ³
9.	D.O.O. „Šukurica“ – Bijelo Polje (dvije lokacije)	Lim	200 m ³ + 190 m ³
10.	D.O.O. „Zlajić“ – Bijelo Polje	Lim	935 m ³
11.	D.O.O. „Matador CO“ – Bijelo Polje	Lim	257 m ³
12.	D.O.O. „Fineco“ – Bijelo Polje	Lim	683 m ³
13.	„AGENCIJA ZA IZGRADNJU I RAZVOJ BERANE“ d.o.o. Berane	Lim	1200 m ³

Izvor: Uprava za vode

rušenje obala, plavljenje i erodiranje poljoprivrednog zemljišta na priobalnom prostoru.

Od uvođenja moratorijuma, a u skladu sa izvještajima i koordinacijom sa opštinama, Uprava za vode izdala je saglasnosti za izvođenje hitnih interventnih mjera za šest opština na čijim teritorijama gravitiraju rijeke Grnčar, Lim, Tara i Morača.

Te „hitne interventne mjere“, prema podacima Uprave, obavljalo je 13 preduzeća (vidi tabelu). Nakon što je Ekološki pokret *Ozon*, sredinom oktobra, uputio prijavu za nelegalnu eksploataciju šljunka i pijeska na Morači, mjesto Potoci – Bioče, pojavila se još jedna. Inspektor za vode je izašao na teren i konstatovao da tamo radi i firma *Avio Petrol* koja je imala saglasnost Uprave za vode.

U igri je ogroman novac. Kubik izvađenog šljunka plaćen 3,05 eura, na tržištu košta skoro šest puta više. Samo prošle godine kada je počeo moratorijum, „izvođači radova“ su zvanično, kroz navodnu regulaciju korita iz crnogorskih rijeka izvadili 26.847 kubika korisnog materijala. Prezentovani podaci se ne poklapaju sa onim što su mještani Zete javno saopštili na protestu, o tome da je „samo jedan od većih koncesionara iz Morače izvadio 70 hiljada kubika materijala i još kaže da ima odobrenje Glavnog grada“. Mještani, sa kojima smo razgovarali, tvrde da je riječ o kompaniji *Čelebić*, kojoj je Glavni grad povjerio posao uklanjanja spruda i nagomilanog materijala iz korita Morače, na lokaciji Mišurica, u dužini od 300 metara.

Nakon pritužbi Zečana o tome da je nastavljena eksploatacija šljunka, formiran je nadzorni odbor, ali na naše pitanje o rezultatima njegovog rada gradske vlasti nijesu odgovorile. Otčutala je i kompanija *Čelebić* na interesovanje CIN-CG/*Monitoro* tome da li im je ove godine produžavana dozvola za uklanjanje riječnog spruda. I kompanije *Bemaks* i *Cijevna komerc* nijesu odgovorili na tvrdnje da nastavljaju sa eksploatacijom šljunka.

U Upravi za vode su nam kazali da su tokom ove godine potpisali 23 ugovora za nastavak projekata regulacije rijeka, ali nijesu naveli sa kojim kompanijama. Rekli su da „budući da projekti regulacije rijeka nijesu završeni, postojala je potreba da se interventni radovi nastave i u ovoj godini“ i to na Tari, Limu i rijeci Grnčar. Uprava za vode još nema potpune podatke o količini izvađenog materijala iz vodotoka u 2018, niti su donijeta rješenja o privremenom obračunu i uplati naknade, kazao nam je direktor Uprave Gutić.

Kako to izgleda na terenu objašnjava Mićović: „Uprava za vode dala je rješenje da se ukloni dio obale oko mosta ‘Nike Strugara’ u samom centru Berana, području Fly fishing rivera, na kojem će se u 2019. održati dio Evropskog prvenstva u fly fishing-u. Nijesu vodili računa ni o tome da je riječ o mostu i da su po svim zakonima zabranjeni bilo kakvi radovi 100 metara iznad i ispod njega“.

Problematično je i rješenje dato za dvije kompanije na području sela Bioče na Limu, gdje se uliva rijeka Lješnica koja je prirodno mrijestilište posljednjih 20 godina i pod najstrožom zaštitom države. „Na ovoj lokaciji se desio pravi ekocid jer je rijeka Lim totalno pomjerena uz lijevu obalu prema selu Štitari u dužini od hiljadu metara i odvojena od Lješnice koja je pregrađena betonskim cijevima kako bi teška mehanizacija nesmetano eksploatisala na stotine hiljada kubika materijala“, ističe Mićović.

Vlasti su opet „zabrinute“

Nije pomoglo ni to što je nakon uvođenja moratorijuma formiran Koordinacioni tim i izrađen akcioni plan. Članovi Koordinacionog tima su predstavnici Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, Uprave za vode, Uprave za inspekcijske poslove, Uprave policije, kao i predstavnici Glavnog grada Podgorica i opština Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Kolašin, Nikšić, Gusinje i Rožaje.

„Koordinacioni tim će u narednom

periodu pojačati kontrolu vodotoka, kako bi sagledali stanje na terenu. Svaki nelegalni pokušaj eksploatacije biće sankcionisan“, obećavaju sada iz Uprave za vode.

Ipak, nakon što su nedavno predstavnici Uprave za vode i inspekcije obišli korito Morače, iz Uprave kažu: „Konstatovano je da je situacija vrlo zabrinjavajuća zbog značajnog broja onih koji su i tom prilikom zatečeni u nelegalnoj eksploataciji. Takođe, stepen degradacije vodnog i poljoprivrednog zemljišta u blizini riječnog korita poprima zabrinjavajuće razmjere“.

Jovana Janjušević, izvršna direktorica NVO Centra za zaštitu i proučavanje prica, za CIN-CG/*Monitor* kaže da bi najsvrsishodnije bilo odustati od ovakvih projekata regulacije: „Rijeka sa svojim koritom je ekosistem kojem je za prirodno i normalno funkcionisanje najbolje da je čovjek potpuno ostavi na miru, da funkcioniše zdravo, kako je hiljadama godina dok nismo odlučili da joj se umiješamo u ‘posao’“, kaže Janjušević, podsjećajući da se širom EU realizuju projekti vraćanja riječnih korita u prvobitno stanje.

Za Mićovića veliki problem predstavlja minimanlna kontrola na rijekama. „Uprava za vode izdaje rješenja, a kontrolu obavlja inspektor za vode, jedan za čitav sjever. Kontrolu onih koji uklanjaju sprudove obavlja komunalna policija koja nema ovlaštenja, osim da evidentira prekršaj i pošalje zapisnik onom jednom inspektoru za vode“, objašnjava on.

Najavama vlasti da će pojačati kontrolu ne idu u prilog podaci Uprave za inspekcijske poslove – „U Odsjeku za inspekciju za vode zaposlena su samo tri inspektora (glavni inspektor, inspektor sa mjestom rada u Podgorici i jedan u Beranama)“.

Upućeni stručnjaci iz ove oblasti, zapošljeni u državnoj upravi, za CIN-CG/*Monitor* su, pod uslovom anonimnosti, objasnili da bi država, ako hoće, mogla

da riješi ovaj problem angažovanjem više inspektora ili asistencijom policije i postavljanjem kontrole na izlaznim putevima i tačnim uvidom u to koliko se šljunka i pijeska šleperima odnosi iz rijeka. Međutim, zbog stalnog pritiska biznismena koji su proteklu deceniju isisali milione ne samo iz rijeka, kao i njihovih veza sa vlastima, taj problem se samo pogoršava. Ističu i da veliku odgovornost za otimačinu na rijekama ima i MUP, jer saobraćajna policija veoma rijetko kontroliše prevoz šljunka i pored činjenice da je većina vozila kojima se obavlja prevoz neregistrovana, neispravna, a uz to često ne posjeduju ni papire za transport.

Kruna efikasnosti moratorijuma je rješenje Vlade da kineskoj firmi CRBC izda saglasnost da gotovo na samom izvoru Tare vadi šljunak, pod izgovorom regulacije.

„Oni koji su donijeli odluku o regulaciji korita međunarodno važne rijeke, krše Deklaraciju o njenoj zaštiti, koja je usvojena na Skupštini, dajući prioritet odredbama Zakona o vodama. Upravo iz tog razloga rješenje ovog slučaja treba potražiti na Ustavnom sudu, pokretanjem postupka ocjene ustavnosti i zakonitosti donešene odluke“, navodi Janjušević.

PRIMORSKE OPŠTINE EKOLOŠKE
PROBLEME SELE KOMŠIJAMA:

MULJ IDE U ALBANIJU, PONEKAD I U MORE

SINIŠA LUKOVIĆ

U PROJEKTIMA U KOJE JE ULOŽENO VIŠE OD 70 MILIONA EURA NIJE ZAOKRUŽEN TEHNOLOŠKI PROCES PREČIŠĆAVANJA VODE, NITI PREDVIĐENO TAKOZVANO ZBRINJAVANJE MULJA. LOKALNIM VLASTIMA JE LAKŠE DA GA PRESELE U ALBANIJU, A TROŠKOVE U IZNOSU STOTINA HILJADA EURA PREKO CIJENA KOMUNALNIH USLUGA PREVALE NA GRAĐANE. U OVOM POSLU KOTOR, TIVAT I BUDVA IMAJU ISTOG PARTNERA, DRŽAVLJANINA ALBANIJE KOJI JE FIRMU REGISTROVAO U CRNOJ GORI.

Četiri crnogorske opštine na primorju u izgradnju prečistača za otpadne vode uložile su do sada više od 70 miliona eura, ali ni u jednom slučaju tehnološki proces nije zaokružen. Projektima nije predviđeno ni takozvano zbrinjavanje mulja. Lokalne vlasti mulj transportuju u Albaniju, a troškove koji dostižu stotine hiljada eura, preko cijena komunalnih usluga prevalljuju na građane.

U Albaniju je, prema zvaničnim podacima do kojih je došao Centar za

istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG), tokom prošle i ove godine izvezeno oko 12 hiljada tona mulja, preostalog nakon prečišćavanja kanalizacione vode u novoizgrađenim postrojenjima u Budvi, Kotoru i Tivtu. Hercegnovski nezavršeni sistem prečišćavanja zbog malih količina za sada samo puni svoje tankove. Jedine dvije propisne deponije u Podgorici i Baru u izdatim dozvolama nemaju kanalizacioni mulj u popisu materijala koji mogu da primaju.

U ovom poslu Budva, Kotor i Tivat imaju istog partnera, firmu "Montelea" registrovanu u Crnoj Gori, čiji je jedini

osnivač i izvršni direktor albanski državljanin Florian Borši iz Skadra, koji transport naplaćuje oko 65 eura po toni. Novinari CIN-CG-a nisu uspjeli da dođu do Boršija jer na adresi u Poslovnom centru Čelebić u Podgorici, navedenoj u Centralnom privrednom registru, nema oznake te firme na fasadi, niti na poštanskom sandučićima i spisku stanara, a za nju nijesu čuli ni vlasnici okolnih poslovnih prostora.

Prema saznanjima CIN-CG-a, materijal koji se u Evropi koristi od poljoprivrede do građevinarstva, se poslije izvoza iz Crne Gore ne prerađuje i takođe završava na deponiji. „Deponija za odvezeni mulj se nalazi u Albaniji“, kratko su odgovorili iz preduzeća Komunalno- Budva. Bez tačnije lokacije, kao krajnjeg odredišta, deponiju u ovoj zemlji pominju u svojim odgovorima i komunalci iz Tivta i Kotora.

Kako je samo iz budvanskog postrojenja, prema ugovorima za prošlu i ovu godinu, izvezeno više od deset hiljada tona mulja, dok je tivatsko-kotorski prečišćivač proizveo najmanje još šest hiljada tona, podaci komunalnih preduzeća ne poklapaju se sa onima kojim raspolažu carinici, pa postoji mogućnost da je dio mulja završio negdje u crnogorskim vrtačama ili jednostavno – u moru.

Iz Ministarstva održivog razvoja i turizma (MORT) su za CIN-CG kazali da nemaju informaciju da je bilo nelegalnog odlaganja kanalizacionog mulja sa primorja u brdsko-planinsko zaleđe Boke, po jamama u „kamenom moru“ Cuca i Krivošija, o čemu se špekuliše u javnosti, ali će „o tome svakako obavijestiti inspekciju“.

Oni podsjećaju na zakonske odredbe da „proizvođač otpada može obradu da vrši samostalno ili da povjeri trgovcu ili privrednom društvu, odnosno preduzetniku koji vrši sakupljanje ili obradu“. Iz toga je, prema njihovom mišljenju

jasno da su „privredna društva koja upravljaju PPOV dužna da se staraju o otpadu“.

Iz vrha budvanske opštine, u prepisci sa CIN-CG-om, uz priznanje da nijedan od postrojenja za prečišćavanje u Crnoj Gori nije tehnološki zaokružen, te da takozvano zbrinjavanje mulja nije ni predviđeno, potvrđuju da je sa firmom Floriana Borša 2017. godine ugovoren odvoz 4.100 tona mulja u Albaniju po cijeni 64,5 eura po toni. U tu cijenu uračunat je i PDV i ukupno je plaćeno 264.441,80 eura. Tokom 2018. ugovoren je odvoz 6.000 tona po cijeni 65,95 (PDV povećan sa 19 na 21 odsto) što je na godišnjem nivou trošak od 395.670 eura.

Budva već duže vodi bitku sa njemačkom kompanijom WTE koja insistira da joj se isplati ugovorenih 58,5 miliona eura za izgradnju ovih postrojenja. Lokalne vlasti odbijaju da plate fakture za drugu i treću fazu gradnje postrojenja, jer smatraju da nijesu ni započete. Slovenački ekspert dr Jože Duhovnik i njegova kompanija, koju su angažovali Budvani, opširnim elaboratom dokazuje da je završeno tek 69,2 odsto objekata u odnosu na obaveze Njemaca po investicionom ugovoru, a koji je predviđao izgradnju sistema prečišćavanja otpadnih voda kapaciteta ekvivalentnog za 130.000 stanovnika. Posao je inače obilježen i korupcijom koju istražuje tužilaštvo, jer je, navodno, jedan

NOVLJANE TEK CEKA PROBLEM

Problem sa muljem (još uvijek) nemaju Novljani jer, kako je za CIN-CG rekla Jelena Đakonović, v.d. direktorica opštinskog Društva za izgradnju kanalizacione i vodovodne infrastrukture, njihovo postrojenje u Meljinama

je tek u fazi funkcionalnih ispitivanja. Zbog nezavršenih radova na kolektorima, u njega trenutno dolaze samo kanalizacione vode iz zapadnog dijela Herceg Novog koje zavisno od doba godine, variraju od 20 do 40 odsto projektovanih količina. PPOV u Herceg Novom gradi je turski konzorcijum MASS/Gintas. Kolektor gradi kompanija Celtikcioglu, takođe iz Turske.

OPŠTINAMA SE SVAŠTA NUDI

Iz MORT-a naglašavaju da „stabilizovan“ kanalizacioni mulj, „spada u neopasne i da se, adekvatno obrađen, može koristiti u poljoprivredi; na zelenim površinama i parkovima; za rekultivaciju zemljišta, pošumljavanje goleti; na deponijama kao prekrivni sloj; za zemljišta za posebne namjene, povrat energije spaljivanjem i/ili suspaljivanjem...”

Kao pozitivan primjer navode Mojkovac gdje je u krugu PPOV izgrađen sistem po uzoru na Dansku, koji tretman mulja obavlja na tršćanim poljima. Sličan sistem postoji i na Žabljaku.

“Glavni grad Podgorica planirao je da prilikom izgradnje novog postrojenja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda izgradi sistem za termičku obradu mulja, dok je za opštine primorskog regiona u studijama koje su izrađene uz podršku KfW banke, predloženo sistemsko rješenje, a na opštinama je da izaberu najprihvatljiviju opciju. Za prelazni period zakonom je omogućeno privremeno odlaganje mulja uz poštovanje propisanih normi „izvoz i odlaganje.”- kažu u MORT-u, ne navodeći koje je to „sistemsko rješenje”.

Mišljenja stručnjaka oko spaljivanje kanalizacionog mulja su podijeljena zbog aerozagađenja i ostatka pepela koji je u tom slučaju opasan materijal, a spalionice „ne voli” ni EU. Predstavnicima opština, razna manje ili više oprobana, ali i neka rješenja koja se uopšte ne primjenjuju u EU, nude brojne firme i domaći i strani eksperti. Svi ih, po pravilu, ubjeđuju da su upravo ona njihova „najbolja i najekološkija”.

“Vodacom” je u međuvremenu, sa konsultantima razradio model primjene djelimično isušenog mulja iz PPOV Tivat-Kotor kao građevinskog materijala rekultivaciju neuređenog bivšeg smetlišta Sinjarevo i deponije Lovanja. Mulj isušen 25 odsto miješao bi se u omjeru 30:70 odsto sa zemljom i koristio za rekultivaciju te dvije deponije, za što bi mogao da se upotrebljava do 2030. godine. Sve bi koštalo nešto preko million eura, što bi se finansiralo iz kredita njemačke KfW banke. Opština Tivat je tu inicijativu i uvrstila je u svoj lokalni plan upravljanja otpadom, ali se čeka da bude usvojen i u kotorskom parlamentu.

od direktora WTE priznao da je platio tri miliona eura nekom iz prethodne lokalne vlasti, ali se za sada ne zna kome.

Prema tabeli iz Duhovnikove revizije, u projektu otpadnih voda u Budvi upotrebnu dozvolu trenutno ima samo glavno postrojenje na brdu Vještica, a u režimu probnog rada je desetak pumpnih stanica. Projektom je predviđena i izgradnja postrojenja za prečišćavanje za Buljarice i Petrovac, potisni i gravitacioni cjevovodi i pumpne stanice u tom dijelu opštine, te sekundarna kanalizaciona mreža gotovo na čitavoj teritoriji. Sa odvozom kanalizacionog mulja u ovoj opštini bilo je problema naročito kada je bio neredovan i kada je na suhu tvar na odlagalištu na brdu Vještica pala kiša što je uzrokovalo širenje nesnosnog smrada do bečićkih hotela na obali.

Mulj iz PPOV Tivat-Kotor tokom 2017. izvožen je za Albaniju, po jednogodišnjem ugovoru, koji je sa firmom Montelea potpisan 6. juna prošle godine. Posao je sklopilo i platilo preduzeće “Vodovod i kanalizacija” Tivat, jer zajednička firma dvije opštine za upravljanje postrojenjem nije bila osnovana. Ugovor vrijedan 39.496 eura sklopljen je za odvoz i zbrinjavanje ukupno 500 tona mulja, ali je izvezeno manje.

“U ugovorenom periodu pomenuto preduzeće je u ukupno 12 tura, prema carinskim deklaracijama, izvezlo iz Crne Gore 247.930 kilograma mulja na deponiju u Albaniji”- kazao je za CIN-CG izvršni direktor tivatskog “Vodovoda i kanalizacije” Alen Krivokapić. U “Vodovodu”, tvrdi on, nemaju saznanja da je u međuvremenu mulj iz PPOV Tivat-Kotor deponovan bilo gdje u Crnoj Gori van kruga tog postrojenja.

Kompanija „Monetelea” je mulj iz Tivta u početku preuzimala na nekadašnjem poljoprivrednom dobru „Montepranzo”, preko puta tivatskog aerodroma gdje je iz PPOV koje se nalazi u Krtolima, dovožen manjim kamionima. Na prostoru ranije predviđenom za golf teren, mulj je istresan

na ledinu, a potom prekravan u zatvorene kontejnere većeg kapaciteta kojima su ga „Monteleaini“ kamioni odvozili u Albaniju. To je otkriveno početkom oktobra prošle godine kada su se brojni putnici i radnici Aerodroma Tivat požalili zbog nesnosnog smrada. Dio radnika Službe bezbjednosti vazdušne luke na svoju ruku otišao je na nekadašnje vinograde i zatekao gomile mulja. Tivatsko Komunalno preduzeće koristi dio prostora „Montepranza“ za smještaj mehanizacije i obavljanje dijela svojih aktivnosti, pa su tu lokaciju nadležni vidjeli i kao pogodnu za prekrcaj mulja. Od ove prakse se odustalo kada je priča dospjela u medije, jer se više nije mogao sakriti uzrok smrada koji se danima osjećao.

Prema fakturama do kojih je došao CIN-CG, Monte je prvu turu od 12.700 kilograma mulja iz Tivta preko graničnog prelaza Božaj izvezla 4. jula prošle godine, a posljednju težine 24.800 kilograma, 10 oktobra 2017. Cijena usluge po toni je bila 66,38 eura plus PDV.

Radom PPOV Tivat-Kotor od otvaranja u julu 2016. preko crnogorske kćerke-firme iz Budve, rukovodi, takođe njemačka kompanija WTE koja je i sagradila to postrojenje. Ona je trebala

da prepusti upravljanje novoosnovanoj zajedničkoj kotorsko-tivatskoj firmi 31. avgusta, ali se kasnilo sa osnivanjem i zapošljavanjem kadrova koje je WTE trebalo da obuču. Opštine smatraju da su Njemci zato u obavezi da do zvanične primopredaje rješavaju i problem kanalizacionog mulja koji se nagomilava u tri bazena za prečišćavanje. Prema nezvaničnim, ali pouzdanim informacijama, otkad je „zatvorena“ neformalna prekrcajna stanica za mulj na nekadašnjem poljoprivrednom dobru, u par navrata to je „rješavano“ ispumpavanjem mulja direktno u more kroz podmorski ispušt u zalivu Trašte, kroz koji inače redovno otiče prečišćena voda. U jednom navratu veću fleku mrke boje u moru primijetili su i posjetioci obližnjeg turističkog rizorta Luštica bay, napravili snimke i požalili se lokalnim vlastima. Da se nešto „čudno“ dešava sa ispustom voda prerađenih u 10,265 miliona eura vrijednom PPOV, registrovala je i Agencije za zaštitu prirode Crne Gore.

„Rezultati fizičko-hemijske analize otpadnih voda uzorkovanih na glavnim kanalizacionim ispustima u gradovima koji imaju postrojenja za prečišćavanje komunalnih voda (Budva, Kotor, Tivat) pokazali su da i nakon prečišćavanja u komunalnim vodama (Tivat-Kotor) postoji povećan sadržaj suspendovanih materija i biološke potrošnje kiseonika, koji su izvan uslova predviđenih Pravilnikom o kvalitetu i sanitarnotehničkim uslovima za ispuštanje otpadnih voda u recipijent i javnu kanalizaciju, načinu i postupku ispitivanja kvaliteta otpadnih voda, minimalnom broju ispitivanja i sadržaju izvještaja o utvrđenom kvalitetu otpadnih voda, dok komunalne vode iz Budve odgovaraju uslovima iz Pravilnika“ – stoji u Informaciji o stanju životne sredine za 2017. godinu u poglavlju „Unos efluentima“.

Izvršni direktor i za sada jedini zaposleni u zajedničkoj firmi „PPOV Tivat-Kotor“ Srećko

CARINA: IZVOZ PO ZAKONU

Iz Uprave carina za CIN-CG su saopštili da je periodu od 1. januara 2016. do 30. septembra 2018. iz Crne Gore izvezeno 11.972.735 kg robe – „stabilizovanog mulja koji je pogodan za upotrebu kao đubrivo, iz tarifne oznake 3101 00 00.“

„Uprava carina ne vrši evidentiranje izvoza i uvoza robe po opštinama, već na nivou cijelog carinskog područja, odnosno države. Predmetna roba je izvezena u Albaniju. Shodno članu 16 Carinskog zakona i članu 101 Zakona o carinskoj službi, pojedinačni podaci o fizičkim i pravnim licima sadržani u carinskim deklaracijama, smatraju se službenom tajnom i ne smiju se od strane carinskog organa dalje saopštavati bez izričite saglasnosti lica ili ovlašćenih organa koji su ih dali.“ – kazali su za CIN-CG iz Uprave carina. Oni su istakli i da je taj materijal, po međunarodnim propisima mogao biti izvezen, jer se smatra „neopasnim otpadom“.

Tripović, nije želio da za CIN-CG govori o rješavanju problema kanalizacionog mulja. Kapaciteti PPOV su takvi da se on u krugu i tankovima samog postrojenja može akumulirati maksimalno do godinu dana. O tome nije želio da govori ni predsjednik Upravnog odbora "PPOV Tivat-Kotor" Danilo Cvijović. Iz zajedničkog koordinacionog društva za izgradnju vodovodne i kanalizacione infrastrukture Crnogorskog primorja – firme „Vodacom“ iz Tivta, kažu da je tokom ove i prošle godine „u procesu probnog rada PPOV Tivat-Kotor proizvedeno približno šest do sedam hiljada kubika mulja“.

„Dio mulja se stabilizuje u rezervoarima za odlaganje viška, odnosno rezervoarima za aerobnu stabilizaciju mulja u okviru tehnološkog procesa, a dio se odvozi.“- rekao je za CIN-CG direktor „Vodacoma“ Dragan Roganović. WTE je za transport mulja iz PPOV do prekrcajne stanice isporučio i dva otvorena kontejnera-kištre kapaciteta po sedam kubika, te specijalno vozilo-autopodizač. Novi kamion, međutim, nije zvanično predat opštinskoj firmi, jer nije registrovan te se ne može koristiti za transport do privremenog odlagališta na Vještici iznad Budve, gdje bi ga, zajedno sa muljem iz budvanskog postrojenja, preuzimala firma koja ga izvozi za Albaniju.

Prema nezvaničnim informacijama, tivatski, odnosno kotorski "Vodovod"

sada razmišljaju o kupovini dva veća specijalna zatvorena kontejnera kojima bi albanskom partneru omogućili sukcesivni odvoz ekonomski opravdane veće količine mulja u jednoj turi, direktno iz postrojenja u Krtolima.

Resor kojim rukovodi ministar Pavle Radulović na sve ovo uzvraća ocjenom da je crnogorska legislativa u vezi kanalizacionog mulja 95 odsto usaglašena sa evropskom. Odredbe EU Direktive 86/278 o zaštiti životne sredine, a posebno zemljišta, pri korišćenju kanalizacionog mulja u poljoprivredi, kako kažu, prenešene su kroz Zakon o upravljanju otpadom kao i pravilnikom o uslovima, količini, obimu, učestalosti i metodama analize komunalnog kanalizacionog mulja za dozvoljene namjene, kao i o uslovima koje treba da ispunjava zemljište planirano za njegovu primjenu. MORT naglašava da je dosta urađeno i u implementaciji Master plana odvođenja i prečišćavanja otpadnih voda Crnogorskog primorja i opštine Cetinje iz 2005.

„Izdvajamo izgradnju preko 150 km kanalizacione mreže u skoro svim opštinama, izgradnju postrojenja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda u Herceg Novom, Budvi, Kotoru/Tivtu, te izradu neophodne projektne i tehničke dokumentacije, kao pripremu za buduće projekte (širenje kanalizacione mreže i izgradnja PPOV-a).“ - kažu iz Ministarstva.

MEDICINSKI OTPAD I DALJE OZBILJAN
PROBLEM U CRNOJ GORI:

OTROV VREBA I IZ FIOKE

MAJA BORIČIĆ

**SVJETSKA ZDRAVSTVENA
ORGANIZACIJA (SZO)
PROCJENJUJE DA SE
ZBOG NEADEKVATNOG
RUKOVANJA MEDICINSKIM
OTPADOM GODIŠNJE
U SVIJETU SAMO
HEPATITISOM B, C I HIV-
OM ZARAZI OKO 20
MILIONA OSOBA. U CRNOJ
GORI NEMA PODATAKA O
TOME, A VIŠE OD HILJADU
TONA MEDICINSKOG
OTPADA JOŠ JE IZVAN
NADZORA**

Kada mi je majka umrla od kancera, nijesam znao šta da radim sa gomilom neiskorišćenih lijekova. Prijatelj mi je rekao da ih ubacim u kesu i pomiješam sa pastom za zube. Rastvorene, bacio sam ih u WC šolju. Nijesam htio da ih nosim u apoteku, da zarađuju na mojoj mucu", ispričao je za Centar za istraživačko novinarstvo (CIN-CG) Podgoričanin koji je želio da ostane anonimn.

On je jedan od brojnih koji u svojim domovima imaju male, ali opasne deponije farmaceutskog i drugog medicinskog otpada – lijekove sa isteklim rokom trajanja, stare toplomjere, aparate za mjerenje pritiska sa živom kao i druge otrovne materije.

Medicinski otpad može izazvati ozbiljne posljedice po okolinu i zdravlje ljudi – infekcije, zaraze, povređivanje, trovanje, zagađenje zemljišta i podzemnih voda.

Nadležne institucije u Crnoj Gori nijesu uradile dovoljno na podizanju svijesti građana o značaju pravilnog odlaganja, ne samo farmaceutskog, već svih opasnih vrsta medicinskog otpada, pokazalo je istraživanje CIN-CG.

Na to ukazuju i izvještaji Ekološke inspekcije i nevladinih organizacija koje godinama registruju slučajeve miješanja medicinskog i komunalnog otpada. Dio civilnog sektora, upozorava i na netransparentnost i mogući kriminal.

Pored farmaceutskog, u opasne spadaju i infektivni, hemijski, patoanatomski, citotoksični i oštri medicinski otpad. Prema tumačenjima Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), to su ljudski organi i tkiva, krv i tjelesne tečnosti, ekskreti i sekreti, lijekovi i ostali preparati, brisevi, gaze, zavoji, igle, skalperi, lancete i drugi oštri instrumenti, kao i ostaci poslije medicinske, stomatološke, farmaceutske ili slične prakse, istraživanja, obrade, zaštite i uzimanja krvi za transfuzije.

Sve to može dovesti do inficiranja osobe koja sa ovim otpadom dođe u kontakt.

Čak 80 odsto opasnog medicinskog otpada u državnim zdravstvenim ustanovama čini infektivni. Svjetska zdravstvena organizacija procjenjuje da se zbog neadekvatnog rukovanja medicinskim otpadom, godišnje u svijetu samo hepatitisom B, C i HIV-om zarazi oko 20 miliona osoba. U Crnoj Gori nema podataka o tome.

U Državnom planu upravljanja od 2015. do 2020. godine piše da je količina generisanog medicinskog otpada u Crnoj Gori 2.148 tone godišnje. Od toga je 874 tone opasnog, uglavnom infektivnog.

U istom dokumentu se, međutim, procjenjuje da je količina ukupnog otpada veća za 50 odsto, što znači da iznosi oko 3.300 tona. Izvan kontrole je praktično, više od hiljadu otpada koji nastaje u privatnim klinikama, stomatološkim ambulantama, staračkim domovima.

Iako je planom najavljeno da će do kraja ove godine utvrditi količine medicinskog otpada kod privatnih zdravstvenih ustanova, iz Ministarstva zdravlja nijesu odgovorili na pitanje da li su to i učinili. Oni tvrde da se medicinski otpad iz državnih zdravstvenih ustanova ne miješa sa komunalnim i da se odlaže na zakonom propisan način. Takođe dodaju i da je prvih šest mjeseci ove godine obrađeno je oko 180 tona medicinskog otpada iz državnih zdravstvenih ustanova, što odgovara i ranijim prosječnim godišnjim količinama od oko 400 tona.

Prema podacima iz Nacionalne strategije

o upravljanju otpadom do 2020. godine Klinički centar Crne Gore je najveći generator sa 722 tone medicinskog otpada godišnje. Od toga, 182 tone je opasno.

Nedovoljni materijalni i ljudski resursi, nedostatak saznanja o zdravstvenim

EU: NEMA NAPRETKA

U okviru poglavlja 27 pregovora sa Evropskom unijom koje je nedavno otvoreno, upravljanje otpadom prepoznato je kao jedan od najvećih ekoloških problema.

U izvještajima Evropske komisije (EK) se ne pominje posebno medicinski otpad. Ali, navodi se da je u oblasti upravljanja otpadom Crna Gora djelimično usklađena s pravnom tekovinom EU, te da u „izvještajnom periodu nije ostvaren napredak“.

Evropska komisija konstatuje da su potrebni „značajni naponi“ u sprovođenju nacionalnog plana i strategije, a opštine bi trebalo da riješe problem privremenih deponija.

„Potrebno je hitno djelovati da bi se uspostavila infrastruktura za odvojeno prikupljanje i reciklažu otpada i obezbijedili adekvatni finansijski i ljudski resursi, između ostalog i za aktivnosti inspekcije“, dodaje se u izvještaju, za period od oktobra 2016. godine do februara 2018. godine.

rizicima, slaba i neadekvatna skladišta i kontrola, najčešći su problemi u upravljanju medicinskim otpadom, piše u Državnom planu. „Obučenost osoblja za razvrstavanje otpada, iako je više puta sprovedena obuka i dostavljena pisana uputstva, nije na zadovoljavajućem nivou. Zbog toga je u narednom periodu potrebna dodatna obuka i postavljanje pisanih procedura na svakom mjestu nastanka opasnog otpada“, stoji u ovom planu.

Za razliku od sagovornika CIN-CG, građani ne bi trebalo da medicinski otpad bacaju u smeće, ili kanalizaciju, već odnesu u najbližu apoteku, koja ne bi smjela da ih odbije. Iz Montefarma su CIN-CG-u kazali da je riječ o dobroj praksi, ali je Ministarstvo zdravlja nadležno da to predloži i kao zakonsku normu.

Mini istraživanje CIN-CG govori da se praksa u podgoričkim apotekama razlikuje. U Montefarmovoj (državnoj) apoteci su novinarki, kada je u svojstvu građanke pitala da li da kod njih donese lijekove koji joj nijesu potrebni, rekli da može, ali kada u smjeni bude šefica. U jednoj privatnoj apoteci u centru grada kategorično su odbili: „Ne, zašto biste nama donosili lijekove?“. U susjednoj, takođe privatnoj, ljubazno su objasnili da trenutno nemaju gdje da skladište te lijekove, ali će to biti moguće od Nove godine. Samo u jednoj privatnoj apoteci su rekli da možemo donijeti lijekove, ali i savjetovali da ih, svakako, ne bacamo u smeće, već u WC šolju!

Rukovoditeljka skladišta za lijekove u Montefarmu Vera Dabanović je za CIN-CG objasnila da apoteke ne smiju da opet puste u prodaju lijekove koje im vrata građani. Ona kaže da bi i privatne apoteke morale da poštuju to pravilo. Montefarm ima 54 apoteke koje sakupljaju i čuvaju farmaceutski otpad do kraja godine. Dio se vraća dobavljačima, sa kojima imaju sporazume, prije ili nakon isteka roka upotrebe lijeka, a ostalo skladišti u privremenom depou.

ŽIVA, OLOVO, ARSEN...

Infektivni otpad je pribor iz mikrobioloških laboratorija, oprema i materijal koji je bio u kontaktu s krvlju i ostalim izlučevinama infektivnih pacijenata, uključujući hirurške zahvate i obdukciju, ostatke od dijalize, infuzije, transfuzije, izolacije bolesnika, rukavice i sve ostalo predvođeno za jednokratnu upotrebu.

Hemijski otpad sadrži toksične ili opasne hemikalije, uključujući i fiksir, razvijač i slično. Materijali sa visokom koncentracijom teških metala predstavljaju podkategoriju opasnog hemijskog otpada. U to se ubraja živa iz razbijene medicinske opreme, a u visokom procentu nalazi se i u otpadu stomatoloških ordinacija, zatim kadmijum iz baterija, olovo, arsen...

Oštri otpad su korišćene i potencijalno zaražene igle, lancete, štrcaljke i skalpeli.

Citotoksični otpad nastaje zbog primjene, proizvodnje i pripremanja ovih farmaceutskih preparata, uključujući primarnu ambalažu i pribor.

Farmaceutski otpad su svi lijekovi, uključujući i primarnu ambalažu i pomoćne materije, koji su postali neupotrebljivi zbog isteklog roka upotrebe, rasipanja ili neuslovnog čuvanja.

Inspekcija piše prijave

Ekološka inspekcija je u posljednje tri godine pokrenula sedam prekršajnih postupaka. Uprava za inspeksijske poslove je odbila da dostavi zapisnike o nadzoru, tvrdeći da bi njihova objava prouzrokovala veću štetu od interesa javnosti da to zna, kao i da bi to bilo nezakonito, jer su „postupci još u toku“.

Iz odgovora Ekološke inspekcije se, međutim, može zaključiti da nije okončan samo jedan postupak: „Nadležni sudovi za prekršaje su u četiri postupka novčano kaznili pravna lica i odgovorne osobe, a za dva donijeli oslobađajuću presudu zbog nedostatka dokaza“.

Zakonom o upravljanju otpadom su predviđene novčane kazne za prekršaje, za odgovorne osobe od 30 do 2.000 eura,

a za kompanije i ustanove od 1.000 do 40.000 eura. U Inspekciji navode da su prekršajne postupke pokrenuli, jer su zdravstvene institucije miješale medicinski sa komunalnim otpadom. Riječ je o jednoj privatnoj poliklinici, dvije privatne stomatološke ordinacije i jednoj državnoj bolnici. Šest prijava bilo je protiv privatnih i jedna protiv javne zdravstvene ustanove.

Inspektori, ipak, na terenu primjećuju da raste broj ustanova koje prihvataju i primjenjuju proces pravilnog odvajanja i pakovanja opasnog otpada. U toku 2017. godine, upoznali su ustanove sa propisanim načinom odlaganja proizvoda koji sadrže živu, kao i sa odredbom da će od 2020. godine njihov uvoz biti zabranjen.

U toku je izrada sistematizacije Uprave za inspekcijske poslove, u kojoj je planirano povećanje broja ekoloških inspektora. Od predviđenih 21, sada ima osam inspektora, dok ih je ranije bilo i manje.

Nikitović: Neki traže lažne potvrde

Najveći dio opasnog otpada preuzimaju Ekomedika DOO i „Hemosan“, iz Bara. Konzorcijum Ekomedika i OMPECO je 2011. godine dobio dozvolu od Vlade da 15 godina obrađuje oštri i infektivni medicinski otpad. Za MANS je ovaj monopol ukazivao na kršenje tenderske procedure i zakona, ali tužilaštvo je ocijenilo da nema osnova za postupak „zbog bilo kojeg krivičnog djela za koje se goni po službenoj dužnosti“.

U Crnoj Gori, kao ni na prostoru bivše Jugoslavije, ne postoji postrojenje za obradu farmaceutskog, hemijskog (živa) i nuklearnog otpada, već ga barska kompanija „Hemosan“ izvozi u zemlje EU, najčešće u Austriju. Za prethodne tri godine kompanija je izvezla oko 100 tona farmaceutskog i 38 tona hemijskog otpada.

I direktor „Hemosana“ Zoran Nikitović upozorava da je sve što ima svojstvo lijeka opasan otpad:

„Država mora jasno da reguliše da je

KUDA SA DJELOVIMA TIJELA

Evidencije medicinskog otpada nije zadovoljavajuća, a nema adekvatnog prostora za odlaganje oko šest tona patoanatomskog otpada, piše u oktobarskom izvještaju o realizaciji državnog plana za prošlu godinu. Patoanatomski otpad su dijelovi tijela, amputati, tkiva i organi odstranjeni tokom hirurških zahvata, tkiva uzeta u dijagnostičke svrhe, placentе...

U Izvještaju MORT-a ističe se da su sa obrađenih oko 400 tona medicinskog otpada godišnje obuhvaćene samo državni domovi zdravlja, opšte bolnice, KBC CG, Zavod za hitnu medicinsku zaštitu, Zavod za transfuziju krvi, Institut za javno zdravlje i „Montefarm“. „Nijesu uzete u obzir količine otpada koje se proizvode i sakupe iz privatnih zdravstvenih ustanova, apotekarskih ustanova, staračkih domova i dr.“

Koncesionari prilikom preuzimanja primjećuju da ambalaža za infektivni otpad većinom nije zadovoljavajućeg kvaliteta, privremena skladišta infektivnog otpada nijesu adekvatna, a pojedine ustanove ne mjere količine koje predaju.

Ministarstvo najavljuje jednobrazna uputstava za razvrstavanje otpada, dodatnu edukaciju na svim nivoima zdravstvene zaštite, a razmotriće i mogućnost reciklaže.

onaj ko je prodao aparat ili lijek, dužan i da ga prihvati. Cijena lijeka i aparata koje građanin plaća, uključuje i njegovo zbrinjavanje nakon korišćenja“. On tvrdi da se ne isplati praviti centre za obradu takvog otpada u Crnoj Gori: „Mi smo mala zemlja, a filteri u spalionici kakvu ima Beč koštaju i do 15 miliona eura“.

Nikitović priznaje da je bilo zahtjeva da neko baci otpad ko zna gdje, a od njih dobije potvrdu da im ga je predao, navodeći da tako nešto nikada nije, niti bi prihvatio. On, međutim, nije želio da precizira ko je to tražio od njega. Iako kaže da država ima povlašćene cijene u odnosu na ostale, ističe da nemaju uzvratnu pomoć.

„Ovakva firma vani dobija milionske sume od države da bi se razvijala i prerađivala otpad, a mi nijesmo dobili ni euro“, kaže Nikitović. Cijene prihvata i izvoza, poslovna su tajna, ali to što plaća država, kako kaže „nijesu ozbiljne pare“.

„Montefarm nema velike količine, to je nekoliko tona, odnosno par desetina hiljada eura“, naveo je on.

Centri za obradu infektivnog i oštrog otpada formirani su u Podgorici i Beranama. Za sada se neće formirati u drugim opštinama, jer su prikupljene količine još manje od projektovanih.

Ekomedika je, u toku 2017. sakupila i obradila 416,526,97 kilograma otpada. U prvih devet mjeseci bilo je oko 275 tona. Ugovorom su obavezani da ga sakupljaju, transportuju, obrađuju i sterilišu, nakon čega bi trebalo da nastaje materijal karakteristika miješanog komunalnog otpada, koji se odlaže na sanitarnu deponiju. Može se, navodno, koristiti i kao gorivo, ali u Crnoj Gori nema takvih primjera. Ugovorom o koncesiji je predviđeno da se konzorcijumu plaća 1,85 eura po kilogramu dok količine medicinskog otpada ne premaše 654 tone godišnje.

Ima razloga da se ispita postojanje ekokriminala

U analizi morfološkog sastava koju je uradila nevladina organizacija Ozon sa civilnim organizacijama regiona, na gradskim deponijama u Podgorici, Kotoru, Beranama i Pljevljima, u četiri sezonska mjerenja svaki put nađen je i medicinski otpad.

Direktor Ozona Aleksandar Perović za CIN-CG kaže da to ukazuje kako sistem nije kvalitetno zatvoren, jer je zakonom zabranjeno miješanje komunalnog sa drugim vrstama otpada, zato što se cijela smjesa pretvara u opasni.

„Još veći je problem što nema preciznih podataka o generisanim količinama na nivou države, što upućuje na sumnju u različite koruptivne i druge nezakonite

aktivnosti, pa ima prostora za ispitivanje elemenata organizovanog ekokriminala“, istakao je on.

I zemlje regiona imaju slične probleme, ističe Perović, mada neke od njih, poput Srbije, shodno veličini imaju i veći broj različitih postrojenja za tretman medicinskog otpada.

„Nažalost, čini se da se upravljanje medicinskim otpadom svuda radi uz određeni nivo tajnosti. To nije dobro upravljanje, niti odraz transparentnosti, što bi moralo biti obavezno u ovakvim poslovima“, naveo je on.

U Crnoj Gori nerijetko se, podsjeća Perović, lijekovi sa isteklim rokom odbacuju i u kontejnere za smeće. Dešava se da u naseljenim mjestima gori vatra iz njih, što govori o nerazumijevanju problema i opasnosti.

„Bilo bi očekivano da se institucije sistema ozbiljnije bave ovim problemom, da se građani uključuju u javne kampanje i uspostavi sistem prikupljanja i upravljanja medicinskim otpadom, ali jasno je da je lopta prebačena u dvorište koncesionara, koji bar kako mi to doživljavamo, nema kapacitet da zaokruži sistem na ozbiljan način“, zaključio je Perović.

CRNA GORA LIDER,
ALI PO CRNOJ STATISTICI:

UZROK BOLESTI — DISANJE

PREDRAG NIKOLIĆ

PODACI SVJETSKE ZDRAVSTVENE ORGANIZACIJE POKAZUJU DA ŠEST Odsto SVIH SMRTI U PODGORICI, 12 ODSTO U NIKŠIĆU I 22 ODSTO U PLJEVLJIMA MOGU DA SE PRIPIŠU ZAGAĐENJU VAZDUHA. VLASTI I ZAGAĐIVAČI STALNO ODLAŽU MJERE KOJE BI TREBALO DA PROMIJENE STANJE

Zbog dramatično zagađenog vazduha, 10 puta više od dozvoljenog, produžen je školski raspust, uveden besplatan gradski prevoz, udvostručene cijene parkinga, kako bi se manje koristili automobili, a preporučeno je da na posao ne idu stariji i ljudi s hroničnim bolestima.

Zabrinuta za zdravlje stanovništva, krajem januara Vlada u Skoplju preuzela je pomenute mjere.

Crnogorska Vlada nije posegla za ovakvim mjerama, niti za bilo kojim, iako je u Podgorici tokom decembra vazduh bio zagađen 18, a u Pljevljima čak 29 dana. Krajem novembra instrumenti Ekotoksikološkog zavoda izmjerili su u Pljevljima rekord – 23 puta veće zagađenje od dozvoljenog.

Vlada i najveći zagađivači, uz prebacivanje odgovornosti jednih na druge i nalaženje novih proceduralnih i drugih razloga, nikako da počnu sa strateškim

projektima smanjenja zagađenosti vazduha, dok se zdravlje stanovništva dramatično pogoršava. Pljevlja su zato rekorder i po iseljavanju. Zagađenost vazduha ozbiljan je problem i u Podgorici i Nikšiću – pokazalo je istraživanje *Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore* (CIN-CG) i *Monitora*.

Proračuni Svjetske zdravstvene organizacije (SZO) pokazuju da šest odsto svih smrti u Podgorici, 12 odsto u Nikšiću i 22 odsto u Pljevljima mogu da se pripišu posljedicama zagađenja vazduha iznad vrijednosti koje propisuje ova institucija. „Podaci iz studije za ova tri grada ukazuju na to da je više od 250 prijevremenih smrtnih slučajeva, 140 hospitalizacija godišnje, kao i niz drugih zdravstvenih posljedica povezano sa izlaganjem česticama čiji nivo koncentracija prelazi vrijednosti date u Vodiču SZO za kvalitet vazduha“, kazali su iz Instituta za javno zdravlje Crne Gore.

U ovoj ustanovi navode da je godišnja stopa prijevremene smrtnosti povezana sa izlaganjem zagađujućim česticama u

Crnoj Gori i do 60 puta veća od tragičnih posljedica saobraćajnih nezgoda. Veća je i do 20 puta od smrtnosti usljed bolesti digestivnog sistema.

U odgovorima na pitanja CIN-CG/Monitor, Institut se poziva na podatke iz studije *Uticaj zagađenja vazduha na zdravlje u Crnoj Gori*, koja je objavljena 2016. godine, a sačinio ju je ekspert SZO **dr Michal Krzyzanowski**, gostujući profesor Kings koledža u Londonu.

Vrijednosti visoko kancerogene materije benzo(a)pirena u PM 10 česticama (prečnika manjeg od 10 mikrometara) prelaze dozvoljene granice do 15 puta. Ovaj policiklični aromatični ugljovodonik koji se nalazi u katranu Međunarodna agencija za istraživanje raka uvrstila je u prvu grupu kancerogenih materija. Izaziva tumore ovarijuma, limfnih čvorova, dojke, jetre, probavnog trakta, pluća i leukemiju.

Izlazak na sopstveni rizik

Rekordna zagađenja vazduha Pljevlja, već godinama, stavljaju, na listu SZO, u deset najzagađenijih gradova u Evropi. Pljevljaci tokom jeseni i zime šetaju na sopstveni rizik. Preporuke Instituta za javno zdravlje su da se ne izlazi na otvoreno, naročito djeci i mladima „pratkovati aktivnosti u zatvorenim prostorima u kućnim uslovima“, a u školama i vrtićima fizičko vaspitanje u zatvorenom prostoru.

Iz Agencije za zaštitu životne sredine za CIN-CG/Monitor kažu da vazduh u Crnoj Gori dominantno zagađuju „produkti sagorijevanja čvrstih goriva za grijanje prostorija, uz emisije iz saobraćaja, jer ima gotovo 200.000 registrovanih motornih vozila čija je prosječna starost preko 14 godina, kao i emisije iz industrije i pratećih grana, u prvom redu TE Pljevlja, Rudnika uglja Pljevlja i Željezare Tošćelik iz Nikšića“. Ističu i da meteorološki uslovi, u velikoj mjeri utiču na kvalitet vazduha“.

„Problem sa vazduhom imaju i Tetovo, Prilep, Skoplje, Zenica, Tuzla, Sarajevo, Užice... Možemo ih staviti u istu ravan

kada je riječ o PM 10 i PM 2,5 česticama. Ali, ako pričamo o drugim hemijskim elementima, o azotu, sumpor–dioksidu, torijumu, uranu, i ostalome u tim nalazima, onda se Pljevlja ne mogu porediti ni sa jednim gradom“, kaže **Milorad Mitrović**, izvršni direktor NVO Breznica.

Pozivajući se na podatke lokalnih zdravstvenih ustanova, on je krajem aprila prošle godine upozorio da je za četiri mjeseca 35 žena iz Pljevalja starosti između 35 i 50 godina operisalo karcinom dojke. „Samo u aprilu 11 žena je operisano“.

Mediji su prije nekoliko godina objavili priču o 11 članova šire porodice iz Pljevalja koji su za godinu dana umrli od kancera, uglavnom pluća. Doktorka pedijatrije Vesa Ječmenica, koja je preminula 2015. godine, tvrdila je još 2012. godine da u Pljevljima dolazi do mutacije genskog materijala, pa je kroz generacije, osim rasta malignih oboljenja, povećan i broj urođenih anomalija,

U 2017. godini, prema Izvještaju epidemiološke službe u Pljevljima je registrovano 395 prvih posjeta ljekaru zbog maligniteta. U Institutu nemaju preciznu statistiku. Objasnili su da Nacionalni registar malignih neoplazmi raspolaže podacima o broju novoregistrovanih slučajeva kao i o broju umrlih od raka. Prema tim podacima, u Pljevljima je tokom 2013. godine novoregistrovanih slučajeva obolijevanja od raka bilo ukupno 175 – među muškarcima 93 i 82 kod žena. „Zbog metodoloških zahtjeva podaci za 2014. godinu su u fazi obrade“, kazali su iz Instituta.

„Prema evidenciji Centra za razvoj zdravstvenog sistema Instituta u 2017. godini u Opštoj bolnici Pljevlja je bilo 197 bolničkih otpusta zbog tumorskih oboljenja, a godinu ranije 162. U 2009. godini je bilo 154 bolničkih otpusta sa dijagnozom iz ove grupe bolesti. Broj otpusta nužno ne mora da se poklapa sa brojem liječenih, jer se isti pacijent može bolnički liječiti više puta tokom godine zbog iste dijagnoze/stanja“,

odgovorili su iz Instituta. Objašnjavaju i da bi registrovane slučajeve po gradovima trebalo posmatrati uz niz ograničenja, jer adrese pacijenata u bazi Fonda zdravstva često nijesu ažurirane, pa postoji određenih broj pacijenata koji onkološku terapiju prima u nekoj drugoj zdravstvenoj ustanovi ili van Crne Gore.

Toplana, konačno?

I najnovijim refrenom iz vlasti, naglašava se da „Vlada i nadležne institucije ulažu napore u unaprijeđenje stanja kvaliteta vazduha u cijeloj Crnoj Gori sa posebnim osvrtnom na Pljevlja.“

„Prije svega, misli se na izgradnju mini toplane i toplifikacije Pljevalja, kao i na unaprijeđenje državne mreže za praćenje kvaliteta vazduha, koju nadograđujemo u okviru projekta *Jačanje kapaciteta za upravljanje kvalitetom vazduha u Crnoj Gori*, koji se finansira kroz predpristupnu podršku Evropske unije (IPA)“, kažu za CIN-CG/Monitor iz Agencije za zaštitu prirode i životne sredine.

Iz EPCG najavljuju da će u poboljšanje zaštite životne sredine uložiti 60 miliona eura, dok iz Rudnika uglja tvrde da godišnje troše više od 10 miliona eura.

U Agenciji navode da se toplifikacija Pljevalja smatra trajnim rješenjem problema u urbanom gradskom jezgru, pod uslovom da većina postojećih individualnih ložišta bude uključena u toplovodnu mrežu. O ovom projektu koji bi koštao najmanje 20 miliona eura, govori se godinama. Predsjednik Opštine Mirko Đaćić obustavio je u februaru prošle godine tender za gradnju toplane, jer nije bilo ispravnih ponuda. Uoči proljećnih lokalnih izbora 2018. opštinski čelnici i Vladini funkcioneri govorili su da će benefite kratkoročnih i dugoročnih mjera smanjenja zagađenja Pljevljaci osjetiti već tokom izborne godine. Nakon što su osvojili vlast, izgradnja toplane nije počela, iako je Direkcija javnih radova u julu potpisala ugovor s izvođačem radova, pljevaljskom firmom *Tim company*, ali još nije dobila dozvolu za gradnju od

Ministarstva održivog razvoja i turizma.

„Očekujemo da nam MORT tokom ove nedjelje izda dozvodu“, kazao nam je Mervan Avdović, potpredsjednik Opštine Pljevlja. Ne precizirajući rokove, on ocjenjuje, da će nakon toga radovi teći brzo.

Čak iako tokom ove godine bude otvorena nova toplana, problem neće biti potpuno riješen. „Napori Opštine i države da se smanji zagađenje vazduha u Pljevljima postoje u određenoj mjeri, ali druga je priča što nijesu pogodili metu“, kaže Vaso Knežević, inženjer pejzažne arhitekture i ekološki aktivista iz Pljevalja.

On smatra da Pljevljima nedostaje strategija energetske efikasnosti: „To je isto kao da osobi sa slabim plućima i lošim imunitetom dajete da puši, konzumira alkohol i nezdravu hranu. Svi oni koji zagađuju vazduh moraju da budu svjesni da je pljevaljska kotlina ta osoba, i da bi trebalo da što manje vrše pritisak na ovu sredinu“.

Knežević objašnjava da bi za svakog od zagađivača trebalo da postoje mjere za smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu. „Za Rudnik, to je rekultivacija jalovišta Jagnjilo i smanjenje negativnih uticaja rada rudarskih mašina zbog čega prašina iz kopa prekriva pljevaljsku kotlinu. U Termoelektrani je to ugradnja filtera za odsumporavanje i sanacija šljakišta Maljevac. Sagorijevanje uglja u individualnim ložištima može da se riješi postepenom zamjenom energenata do totalne zabrane korišćenja uglja. Toplifikacija je kao rješenje prepoznata prije 30 godina, ali do danas nije realizovana“, ističe Knežević.

Mitrović podsjeća da nadležni često ističu i nepovoljnu klimatsku i geografsku poziciju, jer je grad okružen brdima i nema provjetranja. „To je tačno, ali ko je zatvorio grad u kotlinu. Ljudi iz Rudnika su više od 120 miliona tona materijala iznijeli iznad grada i poremetili ružu vjetrova. Nema više sjevernog vjetrova koji je čistio

grad", objašnjava Mitrović.

On navodi da deponija Čulina guka, ide obodom grada i sprečava strujanje vazduha. Mala i velika Pliješ, takođe sa južne strane zatvaraju grad. „Rudnik uglja mijenja reljef i naše uslove života. Ostali su napušteni kopovi u Šumanama i Borovici, stvaraju vještačka jezera, ostavljaju iza sebe pustoš koja izgleda kao površina Marsa. A oni o tome pričaju kao o nekom brzom napretku“, navodi Mitrović.

Ko može, bježi što dalje

Ugalj je jeftin, kaže on, kada u cijenu ne ulazi saniranje uništene životne sredine. „Ali je preskup, kada to preračunate u prijevremene smrti, izgubljene radne sate i novac za liječenje stanovnika Pljevalja“.

U izvještaju o poglavlju EU o životnoj sredini, Koalicija 27, koja okuplja najznačajnije NVO koje se bave ekologijom, se navodi: „Planovi lokalnog kvaliteta vazduha za opštine Bar, Cetinje, Berane i Bijelo Polje nijesu pripremljeni, iako je

trend povećanja zagađenja evidentan. Implementacija Lokalnog plana za Pljevlja nije na zadovoljavajućem nivou, zbog činjenice da konkretni rezultati nijesu evidentni i nivo zagađenja je ostao isti kao i prethodnih godina. Zdravlje građana nije postavljeno kao prioritet...”

Pljevljaci odavno ne vjeruju obećanjima pa se sele, bježeći i od zdravstvenih rizika. Monstat, posljednju deceniju, bilježi negativan migracioni saldo iz ovog grada. I po negativnom prirodnom priraštaju Pljevlja su na prvom mjestu u Crnoj Gori – broj preminulih je za 144 veći od rođenih.

Prve sedmice februara, na sjednici Skupštine opštine Pljevlja većina, koju čine odbornici DPS, Socijaldemokrata i Bošnjačke stranke, odbila je predlog cjelokupne opozicije o hitnim mjerama za rješavanje problema zagađenosti vazduha. Bilo je predloženo da Opština tuži Vladu zbog izostanka saglasnosti na odluku o utvrđivanju naknade za zaštitu i unapređenje životne sredine, te da se traži

od nje, EPCG i Rudnika uglja da do 30. marta potpišu memorandum kojim će se precizno definisati dinamika uspostavljanja kvaliteta vazduha, vode i zemljišta u skladu sa standardima EU.

Većina je usvojila je svoje zaključke, kojima se daje podrška započetim aktivnostima Vlade. Opozicija je naglasila da bi bilo tačnije da su ih nazvali – Zaključci o ohrabrivanju zagađivača da nastave sa trovanjem.

Truju i grube i fine čestice

Prema podacima Instituta za javno zdravlje takozvane grube PM10 čestice povećavaju učestalost respiratornih bolesti i dovode do povećanja stope smrtnosti. *One izazivaju ili osnažuju astmu, bronhitis i druga oboljenja pluća.*

Važeća regulativa u EU, kao i crnogorska, propisuje srednju dnevnu vrijednost za PM10 od 50 mikrograma po metru kubnom ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) koja ne smije biti prekoračena više od 35 dana godišnje. Zvanična statistika pokazuje da su od 2011. do 2018. godine prekoračenja srednjih vrijednosti ovih čestica u Pogorici bila od 64 do 89 dana godišnje, u Nikšiću od 104 do 147, a u Pljevljima od 144 do 217 dana.

Srednja godišnja vrijednost koncentracije PM 10 čestica ne bi smjela da pređe graničnu vrijednost od $40 \mu\text{g}/\text{m}^3$. U Podgorici je ona svake godine na granici 37,38, a 2015. je iznosila 41,91 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. U Nikšiću je od 43 do 62, dok u Pljevljima te vrijednosti idu i do 99,81 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, kako je zabilježeno 2015. godine.

Povećanje srednje godišnje vrijednosti „fina“ PM 2,5 čestica (prečnika manjeg od 2,5 mikrometra), zabilježeno je u Nikšiću i Pljevljima. Propisana granična vrijednost je 25 mikrograma po metru kubnom. U Nikšiću je često na granici, dok u Pljevljima svake godine prelazi 40 mikrograma, što ga svrstava u najzagađenije gradove Evrope.

EPCG: Planiraju, predviđaju...

Iz Elektroprivrede Crne Gore (EPCG) za

CIN CG/Monitor kažu da se trude da, u skladu sa mogućnostima, u kontinuitetu realizuju projekte koji su usmjereni na „povećanje sinergije između energetske objekata i životne sredine“.

Navode da su u 2013/14. godini realizovali projekat stabilizacije brane deponije Maljevac, a u postupku je eksproprijacija zaštitne zone. Projekat rekultivacije na Maljevku vrijedan je gotovo 20 miliona eura. Za ekološku sanaciju prvog bloka TE Pljevlja predvidjeli su oko 40 miliona eura. „Idejnim projektom planirano je i niz postrojenja koja će smanjiti sadržaj oksida sumpora i azota u dimnim gasovima, zatim izgradnja postrojenja za tretman otpadnih voda, postrojenje sa novim sistemom suvog transporta pepela, šljake i hemijskog gipsa, kao i uklanjanje azbestnog materijala sa rashladnog tornja“, odgovorili su iz Sektora za korporativne komunikacije EPCG.

U Rudniku uglja AD Pljevlja tvrde da CIN CG/Monitor da redovno kontrolišu otpadna ulja i maziva, a u ljetnjem periodu, zbog prašine za polivanje puteva vodom potroše 150.000 eura. Početkom 2018. godine proradio je taložnik za prečišćavanje voda iz kopa *Potrlica* na Čehotini, a vrijednost radova je viša od 280.000 eura.

„Redovno vršimo ispitivanja. Ukupni trošak ispitivanja kvaliteta vazduha i vode u posljednjih pet godina je iznosio oko 104.000 eura“, kažu iz Rudnika uglja.

Najviše novca, 10 miliona eura godišnje, odlazi na obnovu, iako, kažu, „teško je razdvojiti rekultivaciju od procesa proizvodnje jer idu ruku pod ruku“.

ZBOG AKTIVNOSTI LJUDI UGROŽEN
NAJLJEPŠI DIO CRNE GORE:
**ADA BOJANA NESTAJE
PRED NAŠIM OČIMA**

MUSTAFA CANKA
slobodni novinar iz Ulcinja

UKOLIKO SE NEŠTO NE PREDUZME, CRNA GORA ĆE OSTATI BEZ ČUVENOG OSTRVA KOJE SE PROSTIRE NA 515 HEKTARA I BEZ KILOMETARA NAJLJEPŠIH PJESKOVITIH PLAŽA, ŠTO BI DOVELO DO KATASTROFALNIH EKOLOŠKIH POSLJEDICA ZA RIJETKE VRSTE BILJAKA, RIBA I PTICA, ALI I NANIJELO OGROMNU ŠTETU TURIZMU

Ulcinjanin **Šućurija Kahari** je do 1979. godine plovio svjetskim morima. Nakon ženidbe, vratio se u rodni grad i zaposlio u turističkom naselju na ostrvu trouglastog oblika – Adi. Dvije strane zapljuskuje rijeka Bojana, a južni dio ostrva, dužine 2,9 kilometara je predivna pjeskovita plaža na obali Jadranskog mora.

„Kućica gdje sam izdavao mobilijar za plažu, bila je udaljena 85 metara od mora. Danas je nema, jer bi bila u vodi. I plaža se smanjila za 85 metara“, kaže 76-ogodišnji Ulcinjanin.

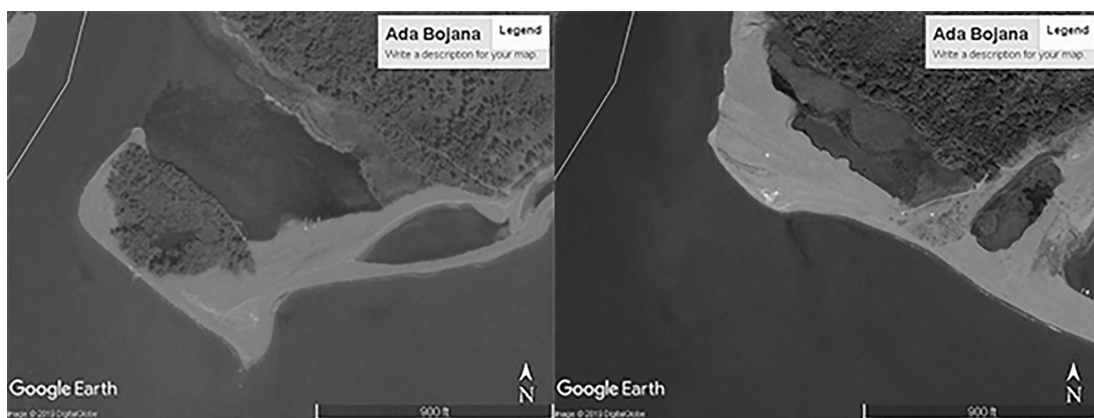
Njegovu priču potvrđuje i dugogodišnji turistički vodič i publicista **Ismet Karamanaga**. „Popularni restoran ‘Disko’ bio je stotinak metara od mora, a danas je bukvalno u vodi. Ne znam da li će naredne generacije doživjeti da vide plažu na Adi“, kaže Karamanaga, koji je osamdesetih godina prošlog vijeka radio na ostrvu.

Crnogorski đaci uče da je površina njihove zemlje 13.812 kvadratnih kilometara. Ali, teritorija se svakodnevno smanjuje. Erozija nagriza najljepši dio, plaže na Jadranu. Tome doprinose i aktivnosti ljudi.

Pored alarmantne situacije na Adi, zbog intenzivne gradnje posljednjih godina Crnoj Gori već sada nedostaje oko 200.000 kvadrata plaža. Posebno su ugrožena mjesta gdje su investitori u zaleđu zatvorili ili preusmjerili potoke koji su „prihranjivali“ plaže pijeskom i šljunkom.

Mjere i koraci koji se preduzimaju da se taj proces zaustavi su još sporadični i nedovoljni, pokazuje istraživanje Balkanske istraživačke mreže (BIRN) i Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG)

Proces sužavanja, već se može vidjeti golim okom, jer je zahvatio i istočni dio Velike plaže, koja vodi od Ade prema Ulcinju. „Za sve nas u Crnoj Gori, a posebno za Ulcinj, čiji su najveći resurs upravo

pjeskovite plaže, ovo bi trebalo da bude alarm“, kaže direktor lokalne Turističke organizacije **Fatmir Đeka**.

Nestajanje Ade proizvodi i druge ozbiljne posljedice. Šira okolina ušća Bojane jedinstveni je ekosistem. Na Velikoj plaži i Adi raste oko 500 vrsta biljaka, od kojih su 23 zakonom zaštićene. Procjenjuje se da ima oko 250 vrsta ptica. Većina je zaštićena nacionalnom regulativom, a 57 se nalazi na Ptičijoj direktivi – dokumentu EU iz 1979. godine koji definiše standarde zaštite i očuvanja divljih ptica i staništa. To je glavno sredstvo EU za zaštitu prirode u zemljama koje su kandidati za prijem.

Na ovom području registrovano je 107 vrsta ribe. Delta Bojane predstavlja jednu od posljednjih zona u Mediteranu sa očuvanom vegetacijom psamofita, biljaka koje rastu na suvim pjeskovitim područjima, uz ostala staništa u zaleđu, koja imaju međunarodni značaj.

Veći dio Bojane predstavlja međudržavni vodotok. Područje Škadarskog jezera i rijeke Bojane je na albanskoj strani uvršteno na Ramsarsku listu, međunarodnu konvenciju iz 1971. godine o zaštiti močvara. Po količini vode koju unosi u more, Bojana je na trećem mjestu na evropskom dijelu Mediterana.

Ravnotežu su prvo poremetile brane u Albaniji

Stara je istina, da se u načinu na koji je nešto stvoreno krije mogućnost za njegovo uništenje. Prema istorijskim podacima, 1858.

godine na ušću Bojane u more potonuo je brod „Merito“, vlasništvo **Antuna Alegretija** iz Trogira, kojim je upravljao kapetan **Naporeli**. Brodska olupina je zajedno sa dva obližnja otoka zadržavala riječne nanose i formirala ostrvo koje je počelo da se nazire 1882. godine.

Dokumenta iz Arhiva u Skadru pokazuju da je tokom zime 1858/59. godine Drim promijenio tok i od tada se jedan krak uliva u Bojanu. On ima dominantan uticaj na hidrološke karakteristike Bojane. Formiraju ga Crni i Bijeli Drim čija su izvorišta u Makedoniji i na Kosovu, a spajaju se u Albaniji. Jedinstveni hidrološki sliv površine oko 20.000 kvadratnih kilometara zahvata i velika jezera na Balkanu (Skadarsko, Ohridsko i Prespansko) i teritoriju pet država: Crne Gore, Albanije, Kosova, Makedonije i Grčke.

Nanos koji je stizao u zonu ušća Bojane se, pod dejstvom morskih struja, taložio duž morske obale stvarajući prekrasnu plažu. Sitni tamni pijesak punio je plicake, kao što je Mala plaža, ispred ulcinjskog Starog grada.

Dok je postojala ravnoteža između nanosa koje je Bojana donosila i prirodne erozivne moći talasa, obale i plaže su bile stabilne. Ona je poremećena gradnjom tri brane i tri velike hidrocentrale na Drimu u Albaniji (*Vau i Dejes*, *Fierza* i *Koman*) 60-tih i 70-tih godina prošlog vijeka. Početkom ove decenije izgrađene su još dvije (*Ašta 1* i *Ašta 2*). **Prof. dr Dimiter Dora** sa Univerziteta

„Luigj Gurakuqi“ u Skadru utvrdio je u jednom naučnom radu da je nakon toga nanos u more smanjen i do 30 odsto.

U *Nacrtu temeljne studije za osnivanje Regionalnog plana delte Bojane*, koji su 2008. godine izradili njemački eksperti, konstatuje se da se „od sredine osamdesetih godina 20. vijeka vođeni režim značajno promijenio zbog hidroelektričnih rezervoara, obilnog uzimanja vode radi navodnjavanja na albanskoj strani i plavljenja Bojane i sedimentne naslage su se smanjile, a uz to i more polako erodira istočni dio obale“.

„Satelitski snimci potvrđuju da je za tridesetak godina plaža na Adi smanjena za oko 80 metara, dok na istočnom dijelu ostrva, praktično ne postoji“, kaže ulcinjski ekolog, izvršni direktor nevladine organizacije „Zeleni korak“ **Dželal Hodžić**.

Ovakvom stanju doprinjelo je i to što su firme, koje su pobjeđivale na tenderu Uprave za vode, umjesto na račvanju, pijesak ogromnim bagerima vadile na

ušću gdje je jednostavnije. Prema riječima Hodžića, neselektivno je vađen i iz korita Drima kod Skadra.

Korito Bojane sada može da primi 2,5 puta manje vode nego prije tri decenije. Postalo je i deponija otpada, pa nije plovno cijelim tokom. Na desnom kraku, sa crnogorske strane, napravljeno je oko 600 kućica za odmor.

Na ove posljedice upozorio je prije više od deset godina **prof. dr Sava Petković** iz Beograda. „Stvaranjem velikih akumulacija u potpunosti je izmijenjen prirodan režim rijeke Drim. Samim tim, značajno je promijenjen i režim nanosa, jer se zadržava u tim akumulacijama“, kazao je on i istakao da na to, osim prirodnih, značajno utiču i antropogeni faktori.

To se najbolje vidi u Albaniji, na starijem ušću rijeke Drim, kod Lješa, gdje je linija obale u kopno u posljednjih 150 godina ušla oko 400, a u zoni ušća lijevog rukavca Bojane more je odnijelo čak 500 metara obale.

„Mješavina prirodnih područja i obradivih površina, različiti zahtjevi za zaštitu i održivo korištenje prirodnih resursa, specifičan etnolingvistički karakter regiona, strategije i neophodnosti za ekonomski razvoj, pozivaju na osnivanje jedinstvene zaštićene regije sa kompleksnim zoniranjem i administracijom na lokalnom nivou, što je po crnogorskom zakonu regionalni park“, rekao je njemački ekspert **dr Stephan Doempke** predstavljajući prije 11 godina plan za osnivanje „Regionalnog parka delta Bojane“.

Prema njegovim riječima, delta Bojane je najvažnija prirodna močvara na istočnom Mediteranu koja se odlikuje raznolikim kompleksom jedinstvenih i ugroženih prirodnih i kulturnih pejzaža, staništa i vrsta.

„Ne zaštititi li se taj prostor, ozbiljno bi se ugrozio ustavni status Crne Gore i njena međunarodna reputacija turističke zemlje i ekološke države“, rekao je Doempke.

Izradu studije finansirala je Svjetska banka, ali je ona ostala mrtvo slovo na papiru.

OD PARKA SAMO STUDIJA

Karamanaga u intervjuu za BIRN/CIN-CG kaže da treba brzo djelovati, sa obje strane Bojane i da „ne smije sve ostati na sastancima i potpisanim sporazumima“.

„Zbog zaštite i unaprijeđenja cijele delte Bojane, treba ići, konkretnim i sigurnim koracima, ka formiranju jednog evroregiona“, zaključuje on.

Obje države su i prije sedam godina prihvatile *Protokol o integralnom upravljanju obalnim prostorom Sredozemlja*. Dokumentom se traži da „zemlje potpisnice učine značajne napore u cilju sprječavanja ili ublažavanja efekata erozije obala“. Crna Gora i Albanija su se obavezale da će preduzeti mjere da se održi ili revitalizuje prirodni kapacitet obala, kao i da će se u obzir uzeti i uticaj podizanja nivoa mora usljed klimatskih promjena.

Da nema pomaka u tom dijelu, vidjelo se sredinom marta prošle godine kada su orkanski jugo i veliki plimni talas praktično potopili Veliku plažu i Adu.

Zbog toga je i oticanje Bojane bilo otežano, što je dovelo do rasta vodostaja.

NIJE BOLJE NI U ALBANIJU

Od 427 km albanske obale, trećina je ugrožena erozijom, saopšteno je iz Ministarstva turizma i zaštite životne sredine Albanije.

Ministar **Blendi Klossi** je rekao da se bilježi trend prema kome more svake godine u prosjeku odnese po 20 metara plaža, dok je u neposrednoj blizini granice sa Crnom Gorom, kod Medove (Shëngjin), za 15 godina nestalo čak 400 metara obale.

„More struže obalu. To je osveta čovjeku koji uništava prirodu“, izjavio je za albansku TV „Top Channel“ ekspert za okolinu sa Univerziteta „Polis“ u Tirani **Šerif Lušaj**.

Klossi je izjavio da se vladine institucije Albanije, Crne Gore i Hrvatske dogovaraju da Evropskoj komisiji predstave zajednički projekat, jer je jadranska obala evropsko bogatstvo.

Čuveni njemački biolog dr **Martin Šnajder-Jakobi** (1956-2012) izjavio je „Vijestima“ 2009. godine da je „realno očekivati da će ako se ništa ne preduzme povodom ovoga, za 50 do 60 godina Ada potpuno nestati“. „Optimisti će reći da je to moguće za sto godina, a to je sutra“, rekao je jedan od najboljih poznavalaca delte Bojane.

Strategija: Ne činiti ništa

U *Javnom preduzeću za upravljanje morskim dobrom* navodi se da bi „smanjivanje ili nestanak pojedinih plaža u Crnoj Gori kao posljedica intenzivnih erozivnih procesa mogao imati nesagledive negativne efekte na razvoj turizma“.

„Dosadašnja praksa u borbi protiv erozije plaža je skoro u potpunosti odgovarala strategiji ‘ne činiti ništa’“, ističe se u dokumentima te državne kompanije koja je od 2004. godine počela monitoring obalnih procesa na plažama na području Budve (Mogren, Pržno, Petrovac), dvije godine kasnije i u Sutormu, a od 2007. godine i na Svetom Stefanu.

„Problem erozije obale Ade Bojane primijećen je prije nekoliko godina.

U konsultacijama sa domaćim, pa i međunarodnim ekspertima, konstatovano je da je proces erozije obale Ade, po prirodi potpuno različit od erozije tzv. džepnih plaža kakve su Mogren, Pržno, Petrovac i Sutomore“, kazali su iz tog javnog preduzeća za **BIRN/CIN-CG**.

Direktor Morskog dobra **Predrag Jelušić** potvrdio je u parlamentu na sjednici Odbora za turizam krajem decembra prošle godine da se „dešava značajan gubitak plažnih površina na prostoru Ade Bojane. Čak negdje i do 80 metara“.

„Upravo sada, kada imamo priču oko turističke valorizacije ovoga prostora, značajan nedostatak kupališnog prostora – četiri puta veći nego prije 20 godina – može i te kako da tangira cijelu aktivnost“, rekao je Jelušić najavljujući projekte za zaustavljanje ovog procesa.

U *Nacionalnoj strategiji integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore* iz 2015. godine se konstatuje da „ocjene o intenzitetu dejstva erozije na plaže nije moguće dati zbog nedostatka sistematskog praćenja obalnih procesa“. Nevladine organizacije smatraju da nije bilo razumijevanja i adekvatne reakcije nadležnih, te da je odavno trebalo utvrditi realno stanje. „Država bi trebalo da pristupi sistematskoj zaštiti, jer valjda niko razuman ne misli da je moguć turizam bez plaža i ljepote koja nestaje pred našim očima“, kaže Hodžić.

Koordinatorica nevladine organizacije „Green home“ **Jelene Marojević**, kaže da su, u saradnji sa kolegama iz Albanije, pokušavali da skrenu pažnju na probleme integralnog upravljanja slivovima Drima i Skadarskog jezera. „Široj javnosti i naučnoj zajednici ukazivali smo na to organizujući zadnjih pet godina kampove i edukativne ‘Dane Drimskog sliva’“, kazala je ona za **BIRN/CIN-CG**.

Problem su konstatovale i akademije nauka Albanije i Crne Gore, koje su 2005. godine pokrenule zajednički projekat i

ocijenili da je nepovoljni hidrološki režim Skadarskog jezera i rijeke Bojane postao glavna prepreka za racionalno korišćenje potencijala cijelog regiona.

Prema riječima profesora Petkovića, uspostavljanje protočnosti desnog rukavca Bojane samo je jedan od uslova. „Neophodno je preduzeti obimne radove na uspostavljanju protočnosti na cjelokupnoj dužini rijeke, odnosno čišćenje korita od Skadarskog jezera do ušća, jer se samo povećanjem dotoka rječnog nanosa može djelimično zaustaviti proces erozije plaža na ulcinjskoj rivijeri“, kazao je on „Vijestima“.

Alarm – kada se Ada pretvorila u poluostrvo

Da je ovo područje decenijama zapostavljano govori i to što je 2017. godine došlo do zatvaranja desnog ušća Bojane, a Ada nakon 135 godina postala poluostrvo. Ovim krakom oticalo je samo oko tri odsto vode, pa je sredinom prošle godine počelo ispumpavanje viška materijala i produbljivanje dna na mjestu gdje se rijeka račva. Sada tu protiče oko 10 odsto ukupne količine vode, a po ugovoru Crne Gore i Albanije, trebalo bi duplo više.

„Dnevno se izvadi po 1.500 kubika vrijednog materijala. Vidjećemo da li on ima građevinsku vrijednost, ali sigurno ima za prihranjivanje plaža. Od evidentnog problema koji je nastao kroz duži niz godina, čini mi se da ulazimo u novu aktivnu poziciju, u kojoj država počinje da djeluje promišljeno, projektno, u saradnji sa lokalnom samoupravom“, kazao je početkom jula u Ulcinju crnogorski potpredsjednik vlade i ministar poljoprivrede i ruralnog razvoja **Milutin Simović**.

Nedjelju ranije, u Skadru su funkcioneri dvije vlade potpisali *Sporazum o međusobnim odnosima u oblasti prekograničnog upravljanja vodnim resursima*.

„U pitanju su aktivnosti koji se tiču kvaliteta voda, zaštite od poplava, uređivanja i održavanja vodotoka, intenzivnije razmjene informacija i pronalaženja fondova za

STRAH OD POPLAVA

Oko 400.000 ljudi, s obje strane granice, svake godine strahuje od poplava u delti Bojane. One se ponekad dešavaju i

dva puta u toku godine što nanosi ogromnu štetu imovini i plodnom području. Za potpunu dekontaminaciju je potreban duži period i značajna sredstva.

Hiljade hektara plodne zemlje bude pod vodom južno od Skadra, dakle i veliki, plodni dio Ulcinja. Poplave su i oko Skadarskog jezera, zato što tada moćni Drim otežava isticanje Bojane iz jezera, pa u njemu naraste nivo vode i plavi okolna područja.

„Pored problema erozije plaža, slučaj zatvaranja ušća Bojane u more, kao i česte poplave na ovom području pokazatelj su da se slivom upravlja na neadekvatan i neplanski način, uz potpuno odsustvo integralnog pristupa, baznih studija i podataka. Prednost se daje saniranja štete, a ne dobrom planiranju, a to košta mnogo više“, kaže Marojević.

U Strateškom planu razvoja Ulcinja do 2020. godine predviđa se uređenje korita rijeke i izgradnje nasipa, kako bi se spriječile poplave i degradacija delte Bojane.

finansiranje tih aktivnosti“, rekao je Simović.

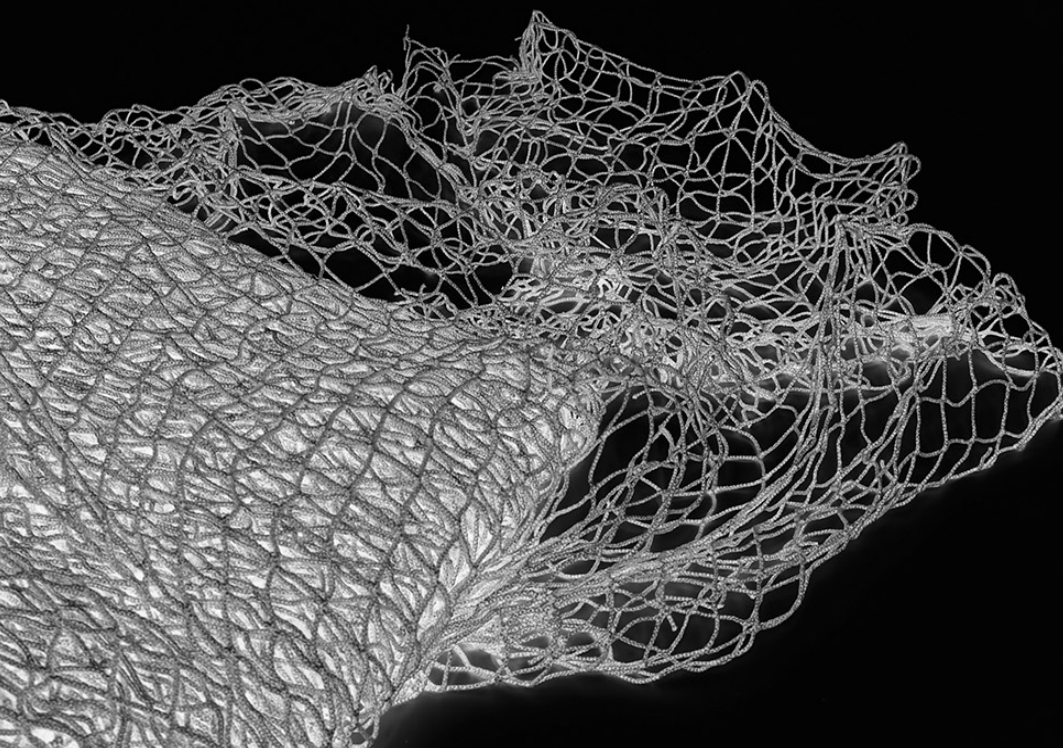
„Nadajmo se da će ovo biti prekretnica u odnosu prema jedinstvenim ljepotama delte Bojane. Bez razumijevanja kompletne problematike i saradnje Crne Gore i Albanije ne može se obezbijediti integralan pristup upravljanja vodama u slivu te rijeke, zaštititi ovaj jedinstveni ekosistem i omogućiti bolju valorizaciju“, dodaje ekolog Hodžić.

On kaže da je potrebno iskoristiti mogućnosti korišćenja fondova EU i drugih donatora, jer je riječ o ulaganjima desetina miliona evra. „Ako je Španija uspjela da na više od 400 lokacija revitalizuje prirodne plaže, valjda i Crna Gora može da obnovi svoje uz podršku EU“, ističe Hodžić.

ZBOG RAZLIČITIH PROPISA I ODSUSTVA
DOGOVORA IZMEĐU DVIJE ZEMLJE
STRADAJU RIBLJE VRSTE:

JEZERU SUDE KLOPKE NA BOJANI

IRENA RAŠOVIĆ
novinarka RTCG

**U CRNOJ GORI JE
ZAKONOM ZABRANJENO
SVAKO PREGRADIVANJE,
ALI ALBANSKA STRANA
NE ŽELI DA UKLONI
METALNE KONSTRUKCIJE
ISPREPLETANE MREŽOM
NA RIJECI KOD SKADRA
I OVAJ „TRADICIONALNI“
LOV TAKOZVANIM
DALJANIMA DAJE
KONCESIONARIMA.
NESTALA JE JESETRA, A
UGROŽEN JE I OPSTANAK
JEGULJE, CIPOLE, KUBLE...**

Osjetilo se po zvuku. Noć je bila i samo su rekli: „Diži!“ Trebalo nam je od jutra do sutra uveče da se izvadi. Nijesmo znali šta da radimo sa tolikom ribom. Slali smo do Dubrovnika da se prodaje...”

Jedan od najiskusnijih crnogorskih ribara Dželal Hodžić, sa sjetom priča o noći između 20. i 21. oktobra 1971. godine, kada je samo jedna kalimera na Bojani ulovila 23 tone ribe.

„To je bilo moguće. Riba je migrirala da bi išla na mriještenje”, kaže Hodžić koji je i izvršni direktor nevladine organizacije Zeleni korak.

O snazi jata koje migrira, ali i o nekadašnjem bogatstvu ribljeg fonda u Skadarskom jezeru, crnogorski ribari danas mogu samo da se prisjećaju. Metalne konstrukcije isprepletane običnim ribarskim mrežama, postavljene širinom

cijelog korita rijeke Bojane u Skadru sprečavaju migraciju ribe u oba smjera i vraćaju u surovu realnost.

Mreže su postavljene u obliku latiničnog slova “V” što jata tjera pravo u zamku, odakle ih ribari love improvizovanim kalimerama. Da su te pregrade, ili daljani, kako ih u Albaniji zovu, jedan od glavnih razloga što je u jezeru iz godine u godinu manje migratornih vrsta, već duže ukazuju crnogorski ribari i ekolozi.

U krajnjem, napominju, to može dovesti do ekološke katastrofe i nestajanja pojedinih vrsta, kao što je slučaj sa jadranskom jesetrom, koje od osamdesetih godina prošlog vijeka nema u Skadarskom jezeru.

Crnogorski ribari smanjenje ulova skakavice, cipola i sličnih vrsta, koje uzvodno rijekom Bojanom migriraju iz mora u Skadarsko jezero radi mriještenja, smatraju dramatičnim. Pregrađivanje, takođe, loše utiče na ionako ugroženu jegulju po kojoj je Skadarsko jezero poznato, a koja u svom reproduktivnom

periodu prelazi nevjerovatan put do Sargaškog mora.

Iako zajednička, ribarska politika Evrope ostavlja državama da pojedinačno regulišu slatkovodno ribarstvo. Nesmetana migracija riba, ili zabrana pregrađivanja, podrazumijevano je pravilo svakog evropskog dokumenta i dobra praksa na koju se oslanjaju kreatori politika.

Daljane, kao tradicionalni alat za ribolov, u Albaniji koriste vjekovima. Kroz različite periode uvijek je bio veliki interes posjedovati ovo lovište. Prije više od pola vijeka koristilo se i za industrijski izlov.

Svjedočanstva i studije pokazuju da su do kasnih 80-tih i sredine 90-tih albanske vlasti kontrolisale rad tih „vrata“ na Bojani, da bi poslije dramatičnih društvenih i političkih događaja i promjena u Albaniji uslijedio period potpuno zatvorenog prolaza koji su, bez institucionalnog nadzora, koristile lokalne albanske porodice.

Danas su daljani u rukama koncesionara, a pod prismotrom nadležnih službi i inspekcija. Pravila su utvrđena zakonom, ali, prema svjedočenju pojedinaca, mogućnosti zloupotrebe i dalje su velike. Stanovnici Skadra o tome nerado govore, naviknuti na to da je mreža, gotovo uvijek – razapeta.

Daljane smo obišli u avgustu, kada, prema zakonu prolaz mora biti otvoren. Uklonjeni djelovi metalne konstrukcije to su i potvrđivali, ali ne i razapeta kalimera koja je visila u vazduhu. Nekoliko dana kasnije, mrežu nijesmo zatekli, a naše pokušaje da zabilježimo kamerom taj dio rijeke spriječila su dva mladića koji su prišli čamcem i zaprijetili da ne smijemo da snimamo privatni posjed.

Sve po zakonu, a ribe je sve manje

U albanskoj Vladi tvrde da se posljednjih godina ovim ribarskim alatom upravlja isključivo po zakonu. „A zakon je vrlo jasan“, ističe Roland Kristo, zamjenik ministra poljoprivrede u albanskoj Vladi.

„Dva su osnovna principa koja moramo da poštujemo. Prvi je vrijeme kada bi daljani trebalo da budu otvoreni, da nemaju nikakvu vrstu mreža i da riba može slobodno da se kreće. Drugi, dimenzija otvora u mrežama i mreže koje se stavljaju na daljane“, objašnjava on u razgovoru za Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore i Balkansku istraživačku mrežu (CIN-CG/BIRN).

Prema Zakonu o ribarstvu Albanije, daljani na Bojani moraju biti otvoreni od 15. marta do 31. avgusta, da bi u drugoj polovini godine bili zatvoreni. Koncesija se dobija na dvije godine, a aktuelni koncesionar se, tvrde, pridržava pravila, o čemu brine Organizacija za menadžment i čuvanje Skadarskog jezera.

„Daljani nijesu od danas, to je tradicija. Od 2016. u nadležnosti su naše organizacije. Oni su pola godine otvoreni, a onda zatvoreni. I u tih šest mjeseci kada su zatvoreni ima dana kada bi trebalo da bude otvoreno. Ove dane mi kontrolišemo. Mi to ne radimo, „na sreću“, ili kako bi favorizovali nekoga. Samo želimo da pružimo podršku umnožavanju ribe na Skadarskom jezeru“, objašnjava čelni čovjek te organizacije Arijan Cinari.

Ulog je, vjeruje on, preveliki da bi se neko usudio da krši propise. „Mislim da nema takvih junaka koji bi rizikovali licencu zbog dana, dva, ili sedmicu krivolova“, kaže Cinari.

Da takva pravila ne doprinose mnogo obnavljanju ribljeg fonda objašnjava ihtiolog Danilo Mrdak. On opisuje suštinu samog alata, a to je da ribu zaustavi i ulovi upravo u vrijeme migracije.

„Ja ne poznajem njihove pravilnike i ne znam koje to doba kad su rešetke zatvorene, ali pretpostavljam da je to polovina godine kad se dešava migracija. Jer, nije niko lud da te uređaje drži zatvorene kad riba ne migrira“, kaže Mrdak. On i crnogorski ribari nemaju dilemu: daljani su glavni razlog zbog kojeg skakavica ne ulazi u

Skadarsko jezero i zbog čega cipole i kuble skoro da nema.

„Albanci su zatvorili jezero, ne može da’olji zalak proć. Još iz vremena Envera Hodže se to zatvara i lovi i ne dozvoljavaju ovamo ribi... Nemamo ništa ove godine; gambora, lice... ničega. Nekađ štapovima, sada mrežama. Jedino malo kuble”, kaže za CIN-CG/BIRN Marko Mašanović, član Udruženja profesionalnih ribara Ulcinja.

Precizna statistika ulova za posljednjih 40 godina ne postoji. Kada je propala društvena kompanija „Industriaimport” koja je upravljala ribarstvom na jezeru i zatvaranjem fabrike „Ribarstvo” u Rijeci Crnojevića, nestao je jedini pouzdani registar ulova na Skadarskom jezeru. Relativno pouzdani podaci za ulov u periodu 1947 – 1976. ukazuju da je u tom periodu iz godine u godinu dramatično opadao ulov vrsta koje migriraju iz mora u jezero.

„U poslednjih 50 godina nije varirala samo ukupna količina ulova, varirirao je i udio pojedinih vrsta u ukupnom ulovu. Ovo se naročito odnosi na dvije od četiri najvažnije vrste (kubla i skobalj), kao i na zastupljenost nekih vrsta koje za ribarstvo nijesu interesantne (jegulja, ljolja, skakavica, klijen, pastrmka i jesetra)”, navodi se u studiji Procjena uticaja na životnu sredinu brana na Morači na riblju faunu rijeke

Morače i Skadarskog jezera (Danilo Mrdak, 2009). Njen autor ni nakon decenije nema dilemu.

„Ne postoji drugi razlog zašto skakavica, odnosno cipol ne ulazi i nema je više u količinama na koje su navikli ribolovci, u Skadarskom jezeru. Ne postoji drugi razlog zašto nema kuble. Otkad je u Albaniju stigla demokratija, naši ribolovci su u konstantnom problemu, jer imamo stalno smanjenje ulova... Jedino u godinama kada je nivo vode iznad rešetaka uspije nešto da prođe... Ali zavisimo od boga”, kaže Mrdak.

S obzirom na to da je Skadarsko jezero zajednička teritorija dvije države, ono mora biti i zajednička briga i interes. Pravila između dvije zemlje se moraju uskladiti. Crnogorski zakon o slatkovodnom ribarstvu, usvojen u martu prošle godine, prepoznaje alate i opremu za ribolov. On, za razliku od albanskog, članom 19 zabranjuje bilo kakvo pregrađivanje vode stalnim ili privremenim postrojenjima koja onemogućavaju slobodan prolaz ribe i drugim vodenih organizama.

„Istina da taj problem postoji odavno i da se pokušava riješiti. Mi smo zasebno pokrenuli inicijativu na zajedničkoj sjednici dvije vlade 3. jula prošle godine i predložili da mu se pristupi sistematično, a ne “ad hok”. Treba napraviti sporazum o

Vrijednost jezera i sliva Bojane izuzetna je u ekonomskom smislu. Kroz istoriju je pokušano regulisanje korišćenja daljana. Zapisano je da je 1908. godine opština Skadar od toga zarađivala 36 hiljada francuskih franaka, što je bio veliki novac.

Novinar i publicista Mustafa Canka priča kako je kroz istoriju taj prostor uvijek bio interesantan: „Ako vi znate da se na tom prostoru može stalno loviti, da je stalna migracija ribe, onda znate i vrijednost toga. U katastru Skadra iz 1416. godine upisani su daljani. Lovišta se nalaze u katastru opštine Skadar. Imate tačno tamo zabilježeno kome pripadaju. Ona su mogla

PUNILA SE KASA DUŽDU I SULTANU

biti uzeta u zakup, godišnja naknada se određivala, kao i ukupna zarada države. Govorilo se da Mlečanima donosi profit, a kada su Osmanlije zauzele Skadar pričalo se da one donose značajan prihod. To je išlo u državnu kasu, kod sultana. Cijeli prostor je uvijek bio interesantan

i valorizovao se, kako bismo danas rekli.”

On napominje da je za vrijeme Knjaževine Crne Gore postojao ugovor sa Skadarskim sandžakatom o tome da se tri dana u godini, kada migriraju jegulja i skakavica podignu pregrade da bi i Ulcinjani mogli da love.

upravljanju resursima u jezeru i Bojani", kaže Slavica Pavlović iz crnogorskog Ministarstva poljoprivrede.

i Generalne komisije za ribarstvo u Mediteranu za stalnim monitoringom jegulje. Nalazi se na Anex-u III Barcelonske

konvencije, a postoji posebna EU direktiva o jegulji (EC No. 1100/2007). Ribarski podaci ukazuju da je na istorijskom minimumu.

„Moramo da imamo zajednički pristup. Da napravimo zajednički plan upravljanja jeguljom kao resursom. Kad ona u februaru, martu, aprilu dođe kao mlađ, može da uđe u Bojanu i naš sistem se puni, ali problem je što joj ne dozvoljavamo da ode”, kaže ihtiolog Danilo Mrdak.

Crna Gora će tražiti da se kroz treću fazu projekta Očuvanje i održivo korišćenje Ohridskog, Prespanskog i Skadarskog jezera, koje sprovodi njemačka organizacija GIZ napravi naučna procjena o tome da li i na koji način brane na Bojani utiču na smanjenje populacije.

„Evidentno je da postoji smanjenje cipole i kuble i treba doći do preciznih podataka kako bismo pripremili plan za upravljanje jezerom. Sve što onemogućava nesmetano kretanje ribe je zabranjeno. Slatkovodno ribarstvo načelno je pitanje nacionalnog nivoa, ali ako se ono manifestuje i van granica, mora se rješavati određenim sporazumima i moraju postojati jasna pravila – jedna zemlja ne može da trpi zbog negativnih odluka druge”, kategorična je Pavlović.

Jegulja na crvenoj listi

Posebno je važno zaštititi jegulju, koja je od 2010. godine na IUCN, The International Union for Conservation of Nature, crvenoj listi ugroženih vrsta.

Jasne su i preporuke Evropske unije

„Nje ima u čitavoj Evropi. Mnogo je više na atlantskoj obali, tako da je ovo malo što sprečavamo “kap u moru”. Ali nije u redu da mi ubiramo benefite dobrog broja na atlantskoj obali, a da nas bude baš briga, ne znamo je li nam mlađ jegulje iz Španije, Albanije, Grčke. Mi uzimamo dobar ulov sa raznih strana, ali ne puštamo 40 odsto da se vrati i pokuša da se izmrijesti.”

Da je jegulje u jezeru iz godine u godinu sve manje potvrđuje Nikola Vujanović koji već deset godina zabacuje vrše, tradicionalne mrežaste zamke za jegulje.

„Sve više novih alata i znanja potrebno je da bi se nešto uhvatilo. Sjećam se kada sam počinjao, lovio sam deset puta više nego sad,” kaže Nikola govoreći o periodu od prije petnaestak godina.

Kao razlog opadanja količine jegulje u jezeru, između ostalog, navodi i pregrade na Bojani: „One zaustavljaju sve što krene na jednu ili drugu stranu rijeke. Tako, sva jegulja koja na jesen krene na mriješćenje ka moru biva uhvaćena u njihove mreže. To se mora odraziti na opšte stanje”,

objašnjava on.

U albanskoj Vladi odbacuju takve tvrdnje: „Jegulja je ugrožena u cijelom svijetu, razloge je teško naći“, kaže Roland Kristo, zamjenik ministra poljoprivrede u albanskoj Vladi. „Činjenica je da jegulja nema manje samo kod nas. Manje je i u Sredozemnom moru. A što se tiče izvoza, ni Albanija ni Crna Gora ne mogu da je izvoze u zemlje Evrope, jer je zabranjeno da zemlje EU kupuju jegulju iz zemalja izvan Unije, a crnogorsko i albansko su mala tržišta“, objašnjava Kristo i dodaje da nikome nije u interesu da radi protivzakonito.

Što se tiče odnosa dvije strane Skadarskog jezera, Crnoj Gori se zamjera zbog zagađenja, krivolova, nepoštovanja brojnih utvrđenih pravila. Koce, tradicionalni način lova jegulja u Crnoj Gori, u Albaniji je zabranjen.

„Utvrdili smo da se pod vodu stavljaju dva ili tri reda mreža, a širina od deset metara koliko smo inicijalno dozvolili, stigla je do sto metara i tada smo rekli “stop”. U to se, međutim, tokom snimanja u Skadru, nijesmo uvjerili. Arijan Cinari nam je ljetos objasnio da njihova Organizacija uklanjanja nelegalne alatke iz jezera i da će posao biti završen za nekoliko dana. Ni mjesec kasnije to se nije desilo.

Ekološkinja Dijana Beko objašnjava da su jegulje ugrožene zagađenjem, krivolovom i klimatskim promjenama. Na pitanje o uticaju dajlana, diplomatski odgovara:

„Upravljanje branom, po propisima ili ne, značajno utiče na broj i vrste ribe. Ako se dobro upravlja utiče na ribu, ako ne, to se odražava na ribu i život u Skadarskom jezeru“.

Problem pominju, ali ga ne rješavaju

Postoje brojna pitanja koja dvije strane moraju da usklade i riješe zbog održivog upravljanja ribarstvom. Problem rešetaka na rijeci Bojani više puta je pominjan na sastancima, seminarima i radionicama na

kojima su se sastajale albanska, makedonska i crnogorska strana u okviru projekta GIZ-a.

Održivo upravljanje ribarstvom Prespanskog, Ohridskog i Skadarskog jezera je moguće, ali nikada nije inicirano. Rezultat tih razgovora je ukazao da bi ovaj problem trebalo rješavati na višem nivou između država. To je međudržavni problem koji se ne može riješiti razgovorima između ribara, ribarskih društava ili ihtiologa.

Da su „krivolov i upotreba nedozvoljenih sredstava za izlov ribe u rijeci Bojani, naročito korišćenje zamki za ribe, negativno uticali na migratorne vrste riba u jezeru“, konstatovano je i u Planu upravljanja Skadarskim jezerom u Albaniji. U studiji koju su pod pokroviteljstvom EU pripremile albanske, crnogorske i međunarodne organizacije navedeno je i da upravljanje ribljim fondom u jezeru dodatno pogoršava nedostatak efikasnog prekograničnog planiranja.

Iz Nacionalnih parkova Crne Gore napominju da bi u narednom periodu trebalo sprovesti ciljano istraživanje koje će dati precizne podatke o brojnosti migratornih riba u Skadarskom jezeru, a nakon toga oformiti međudržavnu komisiju sastavljenu od ihtiologa, predstavnika ribarskih udruženja, Nacionalnog parka, koja bi obišla lokacije gdje postoje rešetke na Bojani i koja bi dala mišljenje o stanju na terenu, obimu problema i nakon toga na nivou ministarstava poljoprivrede, a možda i na nivou visokih državnih predstavnika dvije zemlje razgovarati o rješavanju problema.

U crnogorskom ministarstvu će upravo to i da zahtijevaju.

„Zahtjev sa naše strane će biti da nauka odgovori, da li i na koji način rešetke utiču na smanjenje populacije“, kaže Slavica Pavlović.

CRVENI MULJ U BAZENIMA KAP-A PRIJETI, A
NADLEŽNI NIŠTA NE PREDUZIMAJU:

EKOLOŠKA BOMBA NA OBODU GRADA

MAJA BORIČIĆ

**DOK NOVAC ODOBREN
OD SVJETSKE BANKE
ČEKA, VLASTI NE
RJEŠAVAJU PROBLEM 7,5
MILIONA TONA OPASNIH
MATERIJA, SIMBOLIČNO
REAGUJU NA EKOLOŠKE
INCIDENTE ZBOG KOJIH
GRAĐANI ISPAŠTAJU, A
POSLEDICE PO ŽIVOTNU
SREDINU SU NEMJERLJIVE.
BRISSEL NE GLEDA
BLAGONAKLONO NA
ZAHTJEV CRNOGORSKIH
VLASTI DA SE RJEŠAVANJE
EKOLOŠKIH PROBLEMA
KAP-A ODLOŽI ZA 11
GODINA**

Ovdje jednostavno nema sreće sljedećih hiljadu i po godina. Toliko je zagađeno. Ne smijemo da pijemo vodu, ne možemo da sadimo, podzemni tokovi vode su zatrovani već 45 godina.”

Mještaniin Srpske Drago Terzić, ovako slika život pored bazena crvenog mulja i u okolini Kombinata aluminijuma. Gomilom smeća i napuštenim kućama počinje deveti kilometar od centra Podgorice, putem do zetskih naselja u blizini nekadašnjeg giganta crnogorske industrije, koji je u socijalističko doba knjižio i do jedan odsto svjetske proizvodnje lakog metala, ne mareći za teške posljedice po okolinu. Takve proizvodnje odavno nema, ali se ekološka šteta nastavlja.

Bazenima crvenog mulja, neriješenim crnim ekološkim tačkama, može se prići bez problema, jer nema nikakvog obezbjeđenja tog prostora, kao ni stražara koji bi upozorio na opasnost. Na dvije lokacije neposredno uz KAP odloženo je oko sedam i po miliona tona opasne materije. Jedan bazen ima nepropusno dno, dok je drugi bez zaštite, te se zemljište i podzemne vode stalno zagađuju teškim metalima i kancerogenim česticama.

Terzić, stari ekološki aktivista, i njegov prvi komšija Boro Lazović kažu da, kad dune jači vjetar, sa bazena počinje da se diže prašina i nastaje kaos. Zatvore se u kuće i čekaju da prođe. Uvjeravaju i da je dio Morače koji se nalazi u blizini KAP-a potpuno zatrovan, da uopšte nema ribe.

„Taj ko kaže da je ova voda iz Morače i Skadarskog jezera dobra, radi protiv svoje

familije i truje sopstveni narod znajući da je voda otrovna. To je pokušaj ubistva sa predumišljajem“, ističe Terzić.

Dijana Milev Čavor iz Green Home objašnjava da crveni mulj, kao nusproizvod prerade boksita i glavni materijal za elektrohemijsku proizvodnju aluminijuma, može da izazove ekološku katastrofu.

Prema istraživanju „Zagađenje Skadarskog jezera“ koje je još 2012. godine uradio Green home najozbiljniji izvor zagađenja Skadarskog jezera su otpadne vode, koje nastaju u toku tehničko-tehnoloških procesa u Kombinatoru aluminijuma Podgorica. Ove vode sadrže toksične i opasne materije.

U studiji piše da je, tokom više decenija rada KAP-a, stvoreno i oko 325 hiljada kubika čvrstog otpada, koji je deponovan na odlagalište i klasifikovan kao opasan, zbog sadržaja fluorida, nikla, hroma, bakra, kadmijuma, cinka, arsena, žive, cijanida...

„Nađene su značajne koncentracije opasnih i štetnih materija koje su prodrle u zemljište i podzemne vode“ - piše u Studiji.

Prašina crvenog mulja, ako je suva, pojašnjava Milev Čavor, može vjetrom da se raznosi na veće udaljenosti, na

obradivo zemljište i da ugrožava zdravlje stanovništva.

„Jedna od mjera za sprečavanje migracije ove prašine je redovno polivanje vodom bazena sa muljem. Ali to omogućava stvaranje procjednih tečnosti i njihovu penetraciju u zemljište i podzemne vode“, kaže ona.

I drugi, uključujući i Centar za ekotoksikološka ispitivanja (CETI) godinama upozoravaju na opasnost zagađenja podzemnih voda i zemljišta oko KAP-a, vlasti ne preduzimaju adekvatne mjere, pokazalo je istraživanje Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG).

Uprkos zajmu od 50 miliona eura, koji je još prije pet godina odobrila Svjetska banka (CB), da se, između ostalog, riješi problem ovih bazena i deponije čvrstog otpada u okviru KAP-a, taj projekat je i dalje na samom početku.

Galop: Ovo još nijesam čula

I rok za izdavanje integrisane dozvole (IPPC) KAP-u istekao je 1. januara 2018. godine. Ove dozvole su uslov u pregovorima za ulazak Crne Gore u Evropsku uniju. IPPC je jedna od ključnih direktiva EU u oblasti zaštite

MORT: OBAVEZE VAŽE I BEZ DOZVOLE

U Vladinoj informaciji iz 2017. godine piše da je tehnologija KAP-a zastarjela, te da neće biti u stanju da za period koji je kraći od deset godina u svojim proizvodnim procesima primijeni evropske standarde.

U MORT-u kažu da rade na specifičnom planu implementacije Direktive, koji je poslat na prevod, nakon čega će biti proslijeđen EK. Neposjedovanje integrisane dozvole, kako ističu, ni u jednom trenutku ne oslobađa operatera postrojenja od zahtjeva utvrđenih drugim propisima koji se odnose na zaštitu životne sredine.

„Rješavanje pitanja remedijacije na dvije lokacije vezane za KAP je veoma kompleksno, ne samo zbog ekoloških i pitanja bezbjednosti i zaštite od rizika, već i zbog tekućeg stečajnog postupka koji se vodi nad KAP-om, vlasništva nad bazenima crvenog mulja, a sve u cilju zadovoljenja kriterijuma i procedura Svjetske banke...“, piše u odgovoru MORT-a.

životne sredine i njome je predviđeno da operateri industrijskih postrojenja moraju pokazati da sistemski primjenjuju najbolje dostupne tehnike radi sprečavanja i nadzora zagađenja.

Potpuno nespremni za to, umjesto konkretnih poteza, vlasti od Brisela pokušavaju da izmole novi rok – čak do 2030. godine. Postupak dobijanja, odnosno izdavanja integrisane dozvole u međuvremenu je i formalno prekinut, uz obrazloženje da postoje neriješeni imovinsko pravni odnosi između KAP-a u stečaju i sadašnjeg vlasnika nikšićkog Uniproma.

Crna Gora ne može uvoditi amandmane na pravila ili politiku Evropske unije (EU), remetiti njihovo funkcionisanje ili dovesti do neprikladnog narušavanja konkurencije, poručili su ovim povodom za CIN- CG iz Brisela, u odgovorima proslijeđenim posredstvom Delegacije Evropske komisije

u Crnoj Gori.

Na pitanje šta misle o zahtjevu Crne Gore za odlaganje primjene Direktive, iz Evropske komisije su procijenili „da će biti potrebne dodatne detaljne informacije prije nego što EU zauzme stav o tome“.

„EU podsjeća na svoj opšti pregovarački stav da su prelazne mjere izuzetne, vremenski i obimom ograničene, i praćene planom koji ima jasno definisane faze. Stoga, prelazni periodi nisu razmatrani u ovoj fazi, ali će biti dio pristupnog sporazuma, ako se slože sve države članice, uključujući i njihovo trajanje, a sve na bazi pouzdanih planova za usklađivanje“, piše u odgovoru Evropske komisije za CIN-CG.

Do tada, kažu, očekuju da Crna Gora nastavi sa usklađivanjem i primjenom akata, uključujući i tu Direktivu.

„Evropska unija uzima u obzir da Crna Gora planira da u 2019.g. usvoji posebne planove primjene iz Direktive i podvlači da je to preduslov za dalji posao na prelaznim periodima“, dodaje se u odgovoru Brisela.

Iz Ministarstva održivog razvoja i turizma (MORT) za CIN-CG kažu da su, nakon što je otvoreno poglavlje 27, tražili prelazni period za primjenu IPPC direktive o industrijskim emisijama, te da su slične zahtjeve imale i ostale zemlje regiona u procesu pristupanja EU.

Ekspertkinja EU i ekološka aktivistkinja engleskog Bankwatch-a Pipa Galop je za CIN-CG ocijenila da je potpuno neprihvatljivo odugovlačenje do 2030. godine, da su standardi relativno strogi, te da je pitanje koliko će se to dozvoljavati Crnoj Gori.

„Znam da je Hrvatska tražila odlaganje Direktive na par godina, ali ovo je najduži period za koji sam čula, ne vidim razlog za to“, navela je Galop.

Što se tiče zajma Svjetske banke, ona ocjenjuje kako je nevjerovatno koliko se

malo radi na rješavanju problema bazena crvenog mulja, koliko se mijenjaju planovi, te koliko SB izbjegava da govori o tome.

„S druge strane vjerovatno još nijesu ispunjeni uslovi da se taj kredit oslobodi i koristi, a banka nije u žurbi, jer njima je svejedno kad će to biti, ali sa ljudskog i ekološkog aspekta to je apsolutno neprihvatljivo i mi ćemo ih pritiskati da se bave time“, izjavila je Galop.

Trovanje „u izviđaju“

Crnogorsko tužilaštvo je, u međuvremenu, počelo da ispituje čija je krivica što se, prošle godine u septembru i oktobru, po ko zna koji put, podigla prašina sa bazena crvenog mulja i dodatno zagađila okolna naselja. Potvrđujući za CIN-CG, da su reagovali na prijavu Ekološke inspekcije i mještana Zete, rekli su da je formiran predmet u Osnovnom državnom tužilaštvu u Podgorici i da se „postupak nalazi u fazi izviđaja“.

Beranska firma Wag – Kolektor je od februara 2016. godine vlasnik bazena crvenog mulja. Tada ih je prodao DOO Politropus Alternative Tivat, koji je bazene ranije kupio od KAP-a. Inspekcija je tražila od beranskog preduzeća da se na kompletnom obodu bazena instaliraju funkcionalne prskalice za orošavanje bazena, jer sav prostor nije pokriven sistemom navodnjavanja.

„Da se izvrši bušenje i aktiviranje trećeg bunara za navodnjavanje plaža bazena, radi obezbjeđivanja dovoljne vlažnosti površine plaža u cilju sprečavanja emisije crvene prašine, jer količine vode iz dva postojeća bunara nijesu dovoljne“, navedeno je iz inspekcije.

Siniša Jevrić, jedan od osnivača firme Wag – Kolektor u razgovoru za CIN-CG tvrdi da će do polovine godine realizovati sve zahtjeve inspekcije, odnosno da planira da osposobi i treći bunar do maja ili juna.

Simbolične kazne nijesu dovoljan motiv za investiranje u zaštitu životne sredine.

Inspekcija je do sada zbog neizvršavanja naloga, pored kazne od 7.500 eura, pred podgoričkim Sudom za prekršaje pokrenula postupak protiv beranske firme, u martu prošle godine. Sud je u oktobru izrekao kaznu preduzeću od 300 eura. Vlasnik je kažnjen „čitavih“ 30 eura.

Inspekcija sada ispituje i da li se prije nekoliko dana živa soda izlila u Moraču iz KAP-a, a nedavno je utvrdila da se izvjesna količina lužine ulila u kanal otpadnih voda tog preduzeća. Sa ove neuralgične tačke po životnu sredinu, jednostavno nema dobrih vijesti.

Jači zemljotres mogao bi izazvati izlivanje mulja

Da život u naseljima oko KAP-a nema perspektivu, konstatovala je još 2004. godine vještak toksikološke struke i tadašnja direktorica CETI-a Ana Mišurović, ocjenjujući kvalitet zemljišta u naseljima u blizini bazena crvenog mulja. U njenom nalazu piše da supstance kojima su neprestano izloženi stanovnici naselja u okolini KAP-a mogu prouzrokovati veoma teška oboljenja, zavisno od ukupnog dnevnog unosa pojedinih toksikanata preko vazduha, vode, namirnica...

Kada je prije devet godina na sjeveru Mađarske popustila brana jednog, znatno većeg i aktivnog bazena sa crvenim muljem poginulo je devet osoba, povrijeđeno više stotina, a ogromno područje je zatrovano.

Mišurović je za CIN-CG ocijenila da i danas postoji mogućnost da se crveni mulj iz kruga KAP-a izlije iz bazena u slučaju jakog zemljotresa, ili ukoliko bi popustila konstrukcija.

„Unutra se nalazi alkalna sredina, zavisi u kojoj mjeri se ocijedila i da li se ocijedila. Mislim da ispitivanja o tome koliko bi to bilo opasno, niko ne obavlja,“, navela je ona.

Kvalitet zemljišta i podzemnih voda oko KAP-a CETI je ispitivao i kasnije. Izvještaji iz 2016. i 2017. godine, koje je dobio CIN-CG, govore da napretka nema.

JEDNOM ĆE ZAGAĐIVAČ MORATI DA PLAĆA

Ekološka inspekcija je, u martu prošle godine, tražila pokretanje prekršajnog postupka protiv KAP-a u stečaju i stečajnog upravnika Veselina Perišića zbog nepribavljanja dozvole.

Sudovi su ih, međutim, pravosnažno oslobodili krivice, kako saznaje CIN CG, jer za to ne bi trebalo da odgovara stečajni upravnik, već sadašnji vlasnik KAP-a- nikšićka firma Uniprom Veselina Pejovića.

Iz Uniproma nijesu odgovorili na pitanja CIN CG-a šta rade i planiraju da urade da zaštite životnu sredinu od procesa koji se obavljaju u KAP-u i da li će i kada tražiti pribavljanje integrisane dozvole.

U Zakonu o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine piše da se dozvola izdaje na određeno vrijeme, a najduže na deset godina. Propisane su i novčane kazne za rad bez dozvole Agencije i to od 5.000 do 15.000 eura za pravno i 500 do 1.000 eura za odgovorno lice.

Predviđena je i mogućnost izricanja zabrane obnavljanja djelatnosti od mjesec do godinu dana.

Vlada je nedavno utvrdila i novi predlog zakona o industrijskim emisijama, kojim se uvodi načelo „zagađivač plaća“. Predviđene su nešto veće novčane kazne od 5.000 do 40.000 eura za pravno lice, ako, između ostalog, počne s radom postrojenje bez dozvole, ako jednom godišnje ne bude dostavljalo rezultate mjerenja, ako organu uprave ne dostavlja podatke o rezultatima monitoringa emisija zemljišta, vazduha, vode, mora i ostalih segmenata životne sredine.

„Prema rezultatima fizičko-hemijske analize, uzorak podzemne vode uzorkovan na lokaciji KAP-a u stečaju ne odgovara nijednoj od klasa Uredbe o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda zbog povećane mutnoće, sadržaja suspendovanih materija, nitrata, cinka, cijanida, ortofofata i amonijum jona“, piše u jednom od izvještaja CETI iz 2016.godine.

Samo u jednom dokumentu s kraja decembra 2017. godine, stoji da se podzemne vode mogu koristiti za piće nakon određene obrade. U ostalim mjesecima, ove podzemne vode ne odgovaraju nijednoj od klasa zbog povećane mutnoće i prisustva teških metala.

Tokom 2016. i 2017. CETI je više puta analizirao zemljišta oko KAP-a i u svakom izvještaju je utvrđeno da ne odgovara uslovima Pravilnika o dozvoljenim količinama opasnih i štetnih materija u zemljištu zbog povećanog sadržaja hroma, nikla, fluora, policikličnih aromatičnih ugljovodonika...

I u informaciji o stanju životne sredine za 2017. godinu koji je uradila Agencija za zaštitu životne sredine se, između ostalog, u ispitivanjima zemljišta u selu Srpska, koji se nalazi uz KAP, navodi da je povećan sadržaj pronađenih štetnih materija povezanih sa radom Kombinata.

Sumnje u česte transakcije sa bazenima

Direktor nevladine organizacije OZON Aleksandar Perović, ocjenjuje da je neprihvatljivo ćutanje institucija o problemu zagađenja „koji bi mogao biti poguban za stanovništvo koje živi u okolini KAP-a“.

„Okolnosti se vremenom samo komplikuju, u kontekstu promjena vlasništva, nejasne podjele nadležnosti u okviru samog KAP-a, odvajanja bazena crvenog mulja od industrijskog kompleksa, koji je takođe bio dio neuspješne privatizacije. Taoci su građani i to područje“, ocijenio je Perović, za CIN-CG.

Naglašavajući da su elaborati i studije kojim je trebalo da započne rješavanje ekološkog problema novcem Svjetske banke ostali samo mrtvo slovo na papiru, Perović ističe da su bazeni sa crvenim muljem još jedan primjer kako ne bi trebalo izvoditi privatizaciju.

„Nije bilo logično da se jedna istorijska crna tačka, kakvi su bazeni, odvoji od

matičnog industrijskog kompleksa KAP-a i da se da u vlasništvo nekom drugom“, ocijenio je on.

Firma koja je prvobitno privatizovala bazene, prema njegovim riječima, imala je plan da taj materijal prerađuje u građevinske podloge, kako bi ga izvozila i upotrebljavala za izgradnju saobraćajnica i slično.

„Nažalost stvoren je ambijent da investitor nije mogao da pribavi potrebne saglasnosti i on je odustao. Pod sumnjivim okolnostima došlo je do transakcije da takav objekat završi u vlasništvu firme iz Berana koja se nikad nije bavila ovim poslovima, kao i nijedna druga u Crnoj Gori“, rekao je on.

Perović tvrdi da je javna tajna, da je jedini interes i motiv te privatizacije bio da se mulj opet preproda državi i da se u tom procesu svi ugrade, pa da opet bude dio KAP-a ili državna svojina.

„Ta firma nije sposobna ni finansijski, ni ekspertski da sanira bazene i upravlja njima“, kategoričan je Perović.

Iz WEG Kolektora su za CIN CG, međutim, rekli kako planiraju da do polovine ove godine opet pokrenu preradu crvenog mulja u konzorcijumu sa njemačkim partnerom.

Jevrić je, za CIN-CG, negirao da namjerava da ikome proda bazene, ali i potvrdio da ga je tužilaštvo zvalo da da izjavu oko podizanja crvene prašine krajem prošle godine.

„To vam je isto kao kad se podigne prašina sa asfalta... Ovo što ja radim ide u prilog svima“, rekao je on, što je potpuno u skladu sa zapriječenom kaznom od 30 eura.

KRUZERI DONOSE ŽARADU BOKI KOTORSKOJ,
ALI UGROŽAVAJU ŽIVOTNU OKOLINU

TRKA ZA PROFITOM GUŠI ZALIV

MATIJA OTAŠEVIĆ

**TURISTIČKA
ORGANIZACIJA IMA
RAČUNICU PREMA
KOJOJ SVAKI GOST SA
KRUZERA OSTAVI 40 EURA.**
AGENCIJA ZA ZAŠTITNU
ŽIVOTNE SREDINE,
INSTITUTI I RESORNA
MINISTARSTVA ZA SADA
NE PRAVE ANALIZE
KOLIKA JE EKOLOŠKA
ŠTETA U ZALIVU U
KOME SE VODENA MASA
PROMIJENI SAMO JEDNOM
U STO GODINA

Zalim za Kotorom od prije pet, 10 ili 20 godina. Krajem jeseni sam šetao uveče Starim gradom u kome gotovo da nije bilo nikoga osim upeglanih konobara u praznim, sada uglavnom luksuznim restoranima – što je slika koja postaje uobičajena za Kotor van sezone.“

Dušan Varda, režiser i predsjednik Upravnog odbora barskog Mediteranskog centra za ekološki monitoring (MedCEM), ovako opisuje drevni grad u kojem je, kako kaže, sada sve prilagođeno kruzingu turizmu.

Kotor se našao na trećem mjestu na Mediteranu po posjeti kruzera – ispred njega su samo Venecija i Dubrovnik.

Prihodi od te turističke grane čine značajan dio prihoda opštine. Preciznih podataka nema, ali procjena lokalne Turističke organizacije je da gost sa kruzera u Kotoru prosječno potroši 40 eura.

Vlasti, kako se čini, izgleda vide dalje od profita i ne žele da se bave drugom stranom medalje, uticajem kruzera na osjetljivu biosferu Kotorskog zaliva - zaključak je istraživanja Beogradske istraživačke mreže (BIRN) i Centra za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG).

Stručnjaci i aktivisti za zaštitu životne sredine, u razgovoru za BIRN/CIN-CG ocjenjuju da će Crna Gora morati što prije da izradi studije i procjene uticaja kruzera na životnu sredinu, dodatno reguliše njihovo prisustvo u Boki Kotorskoj i odredi

djelove u kojima je zabranjeno sidrenje, kako bi sačuvala zalivski živi svijet.

Evropski eksperti preporučuju da se u zalivu odrede zone u kojima bi svaka ljudska aktivnost trebalo da bude najstrože zabranjena.

Razvijene zemlje su, objašnjava Varda za BIRN/CIN-CG, „odavno uvidjele greške u turizmu, te su kruzeri protjerani iz gotovo svih zaštićenih područja u moru (MPA – Marine Protected Areas).

„U slučaju Kotora, prvi uslov bi bio da se ograniči broj dozvola za uplovljavanje i posjeta kruzera. To su uradili u Dubrovniku, mislim da je realno da se takva odluka uskoro donese i u Crnoj Gori.

Nije neophodno da se desi opšti kolaps prirodnih i gradskih kapaciteta da bi neko zaključio da se moraju uvesti ograničenja. Problem u Crnoj Gori je što se turizam uglavnom razvija stihijski“, zaključuje on.

Veliki broj brodova - ogroman pritisak na zaliv

Sa oko dvije hiljade kruzera koji su u prethodnih pet godina uplovili u Kotor, unutar gradskih zidina slilo se više od dva

miliona putnika. I dok prema procjenama iz studije Hrvoja Carića i Pitera Makelvorta, („Uticaj kruzing turizma na životnu sredinu – Pogled sa Jadranskog mora“, 2014) udio kruzing turizma u svijetu ne prelazi dva odsto ukupne turističke industrije, podaci Agencije za zaštitu životne sredine, govore da se to u Crnoj Gori kreće uglavnom uzlaznom putanjom, od četiri odsto u 2007. do 29 odsto u 2016. godini.

Pritisaci kruzing i jahting turizma na živi svijet Bokotorskog zaliva nijesu valjano analizirani, potvrđeno nam je iz kotorskog Instituta za biologiju mora. Prema riječima višeg naučnog saradnika ove ustanove dr. Vesne Mačić, „monitoring koji sprovodi Agencija za zaštitu životne sredine nije dovoljan“.

Na pitanje BIRN/CIN-CG, da li je Agencija za zaštitu životne sredine do sada radila analize različitih pritisaka, prije svega kruzing turizma na biodiverzitet Kotorskog zaliva, iz ove ustanove odgovorili su da su „konstatovani potencijalni pritisci, ali da detaljnije analize nijesu rađene“.

Moguće probleme za okolinu ova Agencija obradila je u „Informaciji o stanju životne sredine za 2016. godinu“, ali tek

Crna Gora, Bosna i Hercegovina, San Marino i Vatikan jedine su mediteranske zemlje koje nemaju zaštićeno nijedno morsko područje. Crna Gora je, doduše, jedina od njih deklarirana kao „ekološka država“. To će morati da se promijeni do zatvaranja poglavlja 27 o ekologiji, jer je, prema evropskim propisima, nužno da se zaštititi barem jedno morsko područje.

Zaštićena područja u moru su širom svijeta decenijama prepoznata kao najefikasniji način za očuvanje morskog ekosistema i sprovođenje svih mjera zaštite i konzervacije mora i obale, kaže Dušan Varda.

Agencija za zaštitu prirode i životne sredine uradila je studiju izvodljivosti za buduće morsko zaštićeno područje Platomuni 2015. godine, u kojoj se napominje da je prošle

(NE)ZAŠTIĆENA MORSKA PODRUČJA

godine pokrenut projekat „Promocija upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i obalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore“, u vrijednosti od milion i 799 hiljada dolara, koji će se finansirati iz Globalnog

fonda za životnu sredinu (GEF), a realizovaće ga UNEP-ova kancelarija (program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu), iz Beča u saradnji sa crnogorskim Ministarstvom održivog razvoja i turizma.

„Već deceniju traju pripreme. Sudeći prema planovima, možemo se nadati da ćemo za manje od tri godine imati proglašena prva zaštićena područja u moru u okolini ostrva Katič ispred Petrovca, od Platomuna prema zalivu Trašte, u okolini Ratca i Žukotrljice, Starog Ulcinja i Valdanosa“, napominje Varda.

kroz uopštenu ocjenu da su „moguća zagađenja mora otpadnim vodama, čvrstim otpadom, zagađenjem vazduha (primarno zakiseljavajućim materijama) i bukom“. Kao najveće potencijalne prijetnje za zaliv izdvojili su moguće „havarije broda, što bi moglo imati šire posljedice s obzirom na velike količine goriva koje takvi brodovi sadrže“.

Posebno opterećenje dešava se kada je više kruzera istovremeno usidreno. Prema podacima Luke Kotor, u više navrata su istovremeno bila su usidrena čak tri kruzera, koja tu u prosjeku borave oko 12 sati. I dok nadležni počinju da se pitaju na koji način prisustvo velikog broja kruzera u malom zalivu utiče na živi svijet, kao početna tačka za istraživanje tih uticaja može poslužiti studija o morskom biodiverzitetu na području Kotorsko-Risanskog zaliva iz 2014. godine.

Ona je realizovana u saradnji Ministarstva održivog razvoja i turizma (MORT) i Regionalnog akcionog centra za posebna zaštićena područja i zaštitu biodiverziteta Mediterana (RAC/SPA), i u njoj se navodi da prisustvo kruzera u Zalivu predstavlja ogromnu opasnost.

U studiji je primijećeno da su brodovi najčešće usidreni u istočnom dijelu zaliva, u neposrednoj blizini Kotora, te da „prisustvo ogromnih kruzera u zalivu ima uticaj kako na mali ribolov, jer sijeku i uništavaju ribarske mreže duž svoje rute, tako i na morsko okruženje zbog čišćenja plovila i ispuštanja otpadnih voda“. Preporuka eksperata je jasna: dodatno regulisati prisustvo kruzera u zalivu i odrediti dijelove u kojima je zabranjeno sidrenje.

Regulisanjem sidrenja u Kotorskom zalivu zaštitile bi se neprocjenjivo važne livade morske cvjetnice (*Posidonia oceanica*) i takođe zaštićene morske trave latinskog naziva *Cymodocea nodosa*. I dok je, prema riječima dr. Mačić, morska cvjetnica, koja je svjetskim i evropskim zakonima zaštićena kao prioritetno stanište Mediterana i najveći proizvođač za more dragocjenog ugljendioksida, u djelimičnoj, *Cymodocea nodosa* je u velikoj regresiji.

Značaj ovih livada prepoznat je i u pomenutom RAC/SPA izvještaju. Dobrota je tom studijom prepoznata kao jedina tačka u zalivu sa kolonijama morske cvjetnice, ali i sada skoro istrijebljene školjke periske (*Pinna nobilis*), dok Verige igraju izuzetno važnu ulogu u spajanju Kotorskog zaliva

„PRINCEZE“ OD 330 METARA

Najveći kruzeri koji su do sada uplovili u Kotorski zaliv su mega kruzer „Majestic Princess“, dug 330 i visok 68 metara, od 144.216 bruto registarskih tona, te „Royal

Princess“, koji je dug 330 i visok 66 metara, sa 141.000 bruto registarskih tona. Broj putnika koji mogu da se ukrcaju na ove kruzere prelazi tri i po hiljade, svaki prima i po nešto manje od hiljadu i po članova posade.

Boravak ovih velikih brodova u Kotorskom zalivu nije vezan samo za turističku sezonu. Prema podacima Luke Kotor, u ovaj grad stižu tokom cijele godine. Kruzeri Regina della Pace, Artemis i Athena tradicionalno otvaraju sezonu kruziranja turizma, budući da su prvi koji pristižu u Kotorski zaliv (od 2013. do danas u kotorsku luku uplovljavaju između 1. i 4. januara), ali je najčešće i zatvaraju, i to uglavnom 31. decembra.

sa ostatkom Boke i otvorenim morem, a imaju i veoma bogatu floru na dnu. Ovo su, prema preporukama evropskih stručnjaka, zone u kojima bi svaka ljudska aktivnost trebalo da bude najstrože zabranjena.

Zagađenje gore od kolone kamiona

Zagađenje vazduha nije ništa manja opasnost po ekologiju država koje privlače veliki broj kruzera. Naučnik Ross Klain koji proučava kruziranje turizam, procjenjuje da se samo jednim pristajanjem kruzera u luku u vazduh emituje više zagađenja nego što to učine dvije hiljade automobila i kamiona za cijelu godinu.

Posebno su ugroženi morski sisari. Organizacija koja se bavi zaštitom malih kitova u Baltičkom moru, sjeveroistočnom Atlantiku, Irskom moru i Sjevernom moru (ASCOBANS) 2009. godine, kako navode Carić i Makelworth, zaključila je da se niskofrekventna buka u moru od 1950. u narednih šest decenija svake dekade dvostruko povećavala. Buka posebno negativan uticaj ima na morske životinje kojima je sluh primarno čulo za orijentaciju

i komunikaciju.

Studija manjeg obima, izrađena u Hrvatskoj, pokazala je da pojedine vrste delfina, frustrirane bukom koju proizvode brodovi, sve manje vremena provode u potrazi za hranom i pareći se, dok se sve više osamljuju i izbjegavaju bilo kakav kontakt.

Takvu analizu bi, apeluje Mačić, „što prije trebalo raditi u Kotorskom zalivu zato što je podvodna buka postala vrlo intenzivna i frekventna“. Iako priznaje da za to nema čvrste dokaze, Mačić kaže da je iz razgovora sa stručnjacima koji proučavaju morske kornjače, a „znajući situaciju u zalivu“, zaključila „da su slučajevi kada su ove vrste ‘napadale’ plivače izazvane djelimično, ako ne i prije svega, zbog velike buke pod morem i gužve na samoj površini“.

Problem koji u ovim studijama nije na adekvatan način obrađen, a izuzetno je značajan, jeste emisija organskog, neorganskog i čvrstog otpada sa kruzera. Mačić vjeruje kako je teško utvrditi da li je neki otpad u more dospio sa kruzera ili sa obale. Američka Agencija za zaštitu životne sredine još ranije je ukazala na alarmantan podatak – procijenjena količina proizvodnje otpada na kruzerima dnevno je između 2,6 i 3,5 kilograma po osobi.

Problematično je i to što otpad skladišten na kruzerima sadrži i opasnu smjesu sredstava za čišćenje, boje i medicinskog otpada. Organski otpad na Mediteranu je strogo zabranjeno ispuštati u području od 15 nautičkih milja od obale ali to je izuzetno teško kontrolisati konstatuju Carić i Mackelworth u pomenutoj studiji.

Dodatni problem tokom ljetnjih mjeseci u Bokotorskom zalivu, predstavljaju i visoka temperatura mora, vrijeme bez vjetra i cirkulacije vode, te višestruko povećanje količine organskog otpada usljed prosječno tri do pet puta povećanog broja stanovnika uz obalu. Tome, navodi se u izvještaju Agencije za zaštitu životne

sredine za 2009. godinu, ide u prilog i činjenica da je za zamjenu cjelokupne količine vodene mase u Bokotorskom zalivu potrebno čak 100 godina.

Kada se razmišlja o rješavanju problema otpada u Zalivu, treba imati u vidu i podatak da čak i Dubrovnik, kao jedna od najrazvijenijih luka za prijem kruzera na Jadranu, kako konstatuju Carić i Makelvort, ima veoma nerazvijen sistem i slab monitoring emisije štetnih materija sa kruzera.

Balastne vode donose nove stanovnike

Međunarodna pomorska organizacija (IMO) iz Ženeve je 2013. godine prepoznala da takozvane balastne vode predstavljaju jedan od najvećih ekoloških rizika u svijetu. Veliki brodovi poput teretnih i kruzera, koriste ove vode kako bi osigurali stabilnost i upravljivost tokom plovidbe. Uzimaju se najčešće u jednoj luci, a ispuštaju u sljedećoj. Prema procjenama biologa, kubni metar balastnih voda može sadržati i do deset hiljada morskih organizama.

Iako je negativan uticaj balastnih voda na morski ekosistem prepoznat kao realan, ne postoje studije koje detaljnije obrađuju ovaj problem. Procjena uticaja nema ni u Crnoj Gori.

U Hrvatskoj je, međutim, 2006. godine urađena analiza koja je pokazala da je oko dva i po miliona tona balastnih voda ispušteno u more, pri čemu je u ekosistem uvedeno 113 vrsta morskih organizama, od kojih 61 do tada nije bila prisutna, dok su 52 proširile svoje stanište zbog klimatskih promjena.

Najveći broj destruktivnih vrsta, kako se ističe u studiji Carića i Makelvorta, koje ugrožavaju domaće organizme, u hrvatski dio Jadranskog mora donijeli su brodovi kroz balastne vode. Posebno opasna po biodiverzitet Jadrana je invazivna crvena alga (*Womersleyella setacea*). Invazivne vrste, naime, zbog nedostatka prirodnih neprijatelja počinju nekontrolisano da se razmnožavaju na novom području, i tako

SAMO ČETIRI PRITUŽBE

U p r k o s četvorocifrenom broju kruzera koji su uplovili u Kotorski zaliv, Uprava pomorske sigurnosti je dobila svega četiri pritužbe prilikom prolazaka

i boravka. Prvenstveno su se odnosile na eventualna zagađenja mora koja su kruzери počinili.

Iako brojni snimci na društvenim mrežama svjedoče o zamućenom moru oko kruzera, naši sagovornici vjeruju da nije riječ o opasnom otpadu, već najvjerovatnije o mulju koji su podigli motori ili povlačenje sidara po dnu, jer kruzери uglavnom dolaze iz zemalja u kojima su takve stvari nedopustive.

Međutim, podatke o tome koliko je kruzera do sada iz bilo kog razloga sankcionisano za vrijeme boravka u Bokotorskom zalivu i šta su najčešći povodi za određivanje sankcija, od Lučke kapetanije Kotor, Inspekcije sigurnosti i bezbjednosti Kotor, i Ministarstva saobraćaja i pomorstva, nismo dobili ni nakon duže od pola godine.

suzbijaju i uništavaju autohtone vrste u tom staništu.

„Nemoguće je napraviti balans između masovnog turizma i zaštite prirode. Jedno se mora podrediti drugome. Nažalost, u Crnoj Gori vlada fascinacija masovnim turizmom i brojkama koje rastu, a niko ne priča o kvalitetu i održivosti turizma na duge staze“, primjećuje Varda.

Iz Agencije za zaštitu životne sredine poručuju da se „uvođenjem Ekosistemskog pristupa Barselonske Konvencije i usklađivanjem monitoring programa praćenja stanja morskog ekosistema sa istim i budućim zahtjevima Direktive o morskoj strategiji, očekuje sprovođenje detaljnijih analiza uzroka i pritisaka u odnosu na konstatovano stanje“.

Kada se mogu očekivati prva detaljnija istraživanja pritisaka kruzera na bogati i živopisni svijet Kotorskog zaliva, ostaje nejasno.

U fokusu reaktivne misije Uneskovog Međunarodnog savjeta za spomenike i spomenička područja (ICOMOS-International Council for Monuments and Sites), nakon posjete Kotoru u oktobru prošle godine, bila je pretjerana urbanizacija na području Kotorskog zaliva, a kruzeri su bili tema 2017. godine.

Imajući u vidu da nije samo kulturno-istorijsko već i prirodno područje Kotor pod zaštitom Uneska, kao i da postoje planovi da se određeni djelovi Zaliva zbog specifičnosti živog svijeta stave pod posebnu zaštitu, ICOMOS je u dokumentu pod nazivom „Venecijanska utvrđenja između 15. i 17. vijeka na području Italije, Hrvatske i Crne Gore“ eksplicitno kao prijetnju po zaštićeno područje Kotor naveo „veliki broj kruzera i teretnih brodova koji vrše pritisak“ na Kotor.

O kruzerima je prošle godine za njemački poslovni nedjeljnik Wirtschaftswoche (WiWo) govorila i Mechtild Rössler, direktorka Uneska za kulturnu baštinu. Ona je u članku „Ko plaća za rast kruzring turizma“ ocijenila da „kruzeri nanose štetu mjestima na kojima zarađuju“. Zbog toga, kako prenosi hrvatski Index.hr, Rössler apeluje na vlasnike kruzera da više ulože u očuvanje kulturne baštine, ali i da razviju brodove koji će manje zagađivati okolinu.

Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG) organizovao je krajem marta konferenciju Proces evropskih integracija, sloboda medija i poglavlje 27 u okviru projekta Medijska istraživanja:

Stop 2 READ (Regionalnim Ekološkim Aktima Devastacije). Konferenciju su otvorili Aivo Orav, šef Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori, Ivana Vojinović, generalna direktorica Direktorata za životnu sredinu i Milka Tadić Mijović, predsjednica CIN-CG. O glavnim izazovima u okviru poglavlja 27 govorili su Jovana Janjušević, izvršna direktorica CZIP-a i ekolog Vuk Iković iz organizacije KOD. Na panelu posvećenom slobodi medija u regionu govorili su Marija Ristić, direktorica BIRN-a, Pauline Ades-Mevel, direktorica kancelarije za Evropu i Balkan Reportera bez granica i Slavoljub Šćekić, glavni urednik CIN-CG. O ulozi organizacija civilnog društva i medija govorili su Dragan Gmizić, novinar i civilni aktivista iz Srbije, Zenepa Lika, predsjednica društva dr Martin Šnajder Jakobi i Milena Perović Korać, izvršna direktorica nedjeljnika Monitor. Kako se iz EU vidi zaštita životne sredine i sloboda medija u regionu, govorile su Gudrun Elisabeth Steinacker, bivša ambasadorica Njemačke u Crnoj Gori i Brankica Petković, programska direktorica Mirovnog instituta iz Ljubljane. Konferenciji je prisustvovalo oko 70 učesnika. Na kraju skupa formulisani su sljedeći zaključci i preporuke:

1. Crna Gora je ustavno definisana i kao ekološka država, ali je u praksi daleko od toga;

2. Vlada čini izvjesne napore da zakonski okvir iz oblasti zaštite životne okoline usaglasi sa onim u zemljama EU, što je i rezultiralo otvaranjem poglavlja 27. Uprkos tome, potreban je dodatni napor na harmonizaciji zakonskog okvira, dok je implementacija veliki izazov i na samom je početku;

3. U Crnoj Gori i regionu devastacija životne okoline je ozbiljan problem, a iza te devastacije obično stoje interesi privilegovanih pojedinaca, korupcija i nefikasna pravna država;

4. Da bi se zaustavilo uništavanje životne sredine neophodna je vladavina prava, povoljan ambijent za djelovanje civilnog sektora i

slobodni mediji koji istražuju probleme u oblasti zaštite prirode i podižu svijest građana;

5. Neophodna je zajednička akcija i saradnja državnih institucija, stručnjaka, civilnog sektora, medija i građana da bi se zaustavilo uništavanje prirode;

6. Uz kadrovsko jačanje nadzornih službi i inspekcija, neophodno je značajno pooštavanje kaznene politike kako bi se prekršaji, za koje niske kazne više podstiču nego što sprečavaju devastaciju prirode, definisali kao krivična djela;

7. Poseban su problem crne ekološke tačke, prekomjerna gradnja, rješavanje pitanja otpada, nedovoljna zaštita životinjskih i biljnih vrsta, neadekvatno upravljanje vodama;

8. Ulcinjska Solana, poslije dugogodišnje borbe aktivista civilnog sektora, medija i stranih diplomata dobiće pored nacionalnog i međunarodno priznat status zaštićenog područja u okviru Ramsar konvencije. Procedura za identifikaciju budućih Natura 2000 područja započeta je ali zahtjeva nastavak kroz implementaciju Direktive o staništima, naročito na Primorju, te dalje usklađivanje sa prostorno-planskom dokumentacijom;

9. Ekološki problemi i akti devastacije, rijetko imaju samo lokalni karakter, ali je veoma malo efektivnih regionalnih dogovora Crne Gore i susjednih država;

10. Mjerenja i kontrole promjena u životnoj okolini često nijesu redovne, adekvatne i ne postoje baze podataka;

11. Promjene u Zakonu o slobodnom pristupu informacijama koje daje mogućnost državnim organima i privredi da podatake od javnog interesa proglase internom tajnom, kao i najnoviji predlozi izmjena Zakona u medijima kojim se dovodi u pitanje čuvanje identiteta izvora i zviždača, ozbiljne su prepreke u istraživanjima, pa i onim vezanim za devastacije prirodne okoline;

12. Za promjenu svijesti neophodno je ekološko opismenjavanje, kao stalni proces koji bi trebalo da započne od najmlađih, ali i da zahvati sve generacije i sve pore društva;

13. U procesu jačanja ekološke svijesti

neophodna je snažna uloga obrazovnih institucija, medija i nevladinog sektora, kao i partnerstvo sa donosiocima odluka;

14. Ključni segment ekološkog opismenjavanja mora biti uspostavljanje novog sistema vrijednosti koji će se mjeriti kvalitetom života, zdravom okolinom, čistim vazduhom, zemljom i vodom, te civilizacijskom brigom o živom svijetu koji sam ne može da se brani od razarajućih ljudskih aktivnosti;

15. Donosioci odluka trebalo bi da pokažu veću efikasnost u primjeni mjera iz Poglavlja 27;

16. Od izuzetne je važnosti kadrovsko jačanje i tehnološko osavremenjivanje agencija i institucija koji prate stanje biodiverziteta sa ciljem praćenja efekata realizacije svakog konkretnog projekta ali i kumulativne efekte razvojne politike;

17. I mediji i NVO trebalo bi da nastave sa pritiskom na donosiocima odluka. Pouzdan znak promjene sistema biće i kada sa te adrese shvate da samo partnersvo svih i opštedruštveni konsenzus donose promjenu na bolje;

18. Zdrava životna sredina, imaće neposredne efekte i na druge bolesti društva. Jer ona nije moguća ni kao posebni, ni kao opšti cilj, dok su dominantne odlike društva zarobljene institucije, kriminal, korupcija i klijentelizam.

STOP 2 READ

STOP NATURE DEVASTATION

Stop 2 READ

Publisher:
Center for Investigative Journalism of Montenegro

For the Publisher:
Milka Tadić Mijović

Editors:
Slavoljub Šćekić
Dušica Tomović
Matt Robinson

Translated by:
Jovo Martinović
Nataša Smirnov
Željana Kandić

Graphic Editor:
Dragan Lučić

Printed by:
Studio Mouse

1000 copies

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе,
Цетиње

ISBN 978-9940-9868-3-4
COBISS.CG-ID 38392848

ISBN 978-9940-9868-3-4

9 789940 986834 >

STOP 2 READ

Stop Nature Devastation

European Union

This publication is a part of the project “Media Investigations: Stop 2 READ (Regional Environmental Acts of Devastation)”, funded by the European Union and co-financed by the Ministry of Public Administration. The views expressed in this publication do not reflect the views of the European Union or the Ministry of Public Administration.

Ministry of Public Administration

INTRODUCTORY REMARKS	5
NOSE-HORNED VIPER LEFT WITHOUT LEGAL PROTECTION	6
UNWANTED DEEP SEA GUESTS	12
FROM DRY RIVERBEDS TO OVERFLOWING WEALTH OF THE RULING PARTY PROTÉGÉS	19
DREDGERS KILL RIVERS	27
COASTAL MUNICIPALITIES SEND ENVIRONMENTAL PROBLEMS OFF TO ALBANIA - SOMETIMES THE SEWAGE SLUDGE ENDS UP IN THE NEARBY SEA	33
A LURKING MENACE	38
CAUSE OF DEATH — BREATHING POLLUTED AIR	43
THREATENED BY STATE INACTION	48
A LAKE’S FISH STOCKS FALL, AND MONTENEGRO BLAMES ALBANIA	54
ENVIRONMENTAL TICKING BOMB ON THE OUTSKIRTS OF THE CAPITAL CITY	59
CROWDED WITH CRUISE SHIPS, FEARS FOR MONTENEGRIN BAY	64
CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS	70

INTRODUCTORY REMARKS

Montenegro is by its Constitution defined as an ecological state, but in its name only.

Soil and air are polluted, coast cemented, rivers and streams parted, seabed devastated, while animal and plant species are disappearing.

Through the fourteen-month project Media Investigations: Stop 2 READ (Regional Environmental Acts of Devastation), we endeavored, through specific cases of devastation, to identify the problems and to point out to a possible direction and strategy for the implementation of European standards and fulfillment of obligations from the recently opened Chapter 27.

The project was implemented by the Center for Investigative Journalism of Montenegro (CIN-CG), weekly Monitor and the Balkan Investigative Regional Network (BIRN), with the dominant financial support of the Delegation of the European Union to Montenegro and co-financing of the Ministry of Public Administration of the Government of Montenegro.

This publication is a collection of eleven investigative stories that were produced and published during the project implementation through which we informed the public about the identified environmental issues.

Investigative articles have been re-published in numerous local and regional media. All articles are also available in English language, while three regional investigative stories have been translated in Albanian language.

The articles cover various topics, such as devastation of the riverbeds and the endangering of their ecosystems due to excessive gravel extraction.

We have concluded that clear mountain streams and rivers end up being tapped in small power plants, exclusively to bring profit to a small number of individuals close to the ruling circles.

Owing to many years of neglect, slow and inadequate response by the state authorities, residents of several cities in our country have been subjected to toxic air pollution, while data on the increase of death-threatening diseases in Pljevlja are particularly alarming.

The authorities' response to environmental incidents on the outskirts of the capital city caused

by the Aluminum Plant (KAP) is merely symbolic.

There is no adequate response of the Montenegrin authorities to the uncontrolled export of certain animal species which threatens the balance of nature.

Due to inadequate marine protective measures, new dangerous species have been detected, while autochthonous species have been pushed out.

The beach of Ada Bojana is disappearing due to construction of hydropower plants, while the natural migration of fish from Skadar Lake to Sargasso Sea has been disrupted.

Even though these investigative stories cover only Montenegro and the region, we have concluded that they are part of the same global problem of environmental degradation caused by privileged profit-seeking individuals.

The general conclusion of our work is that the environment and nature in Montenegro and the region are seriously endangered, which is why state institutions should demonstrate greater commitment to act in the public interest. Closer cooperation with civil society activists and experts in this regard would greatly contribute to the preservation of the environment.

The role of the media is also irreplaceable. Its duty is not only to inform citizens about the current situation, but also about the root causes and consequences of the environmental degradation. We believe that only a better cooperation of all stakeholders can lead to overcoming challenges in this field.

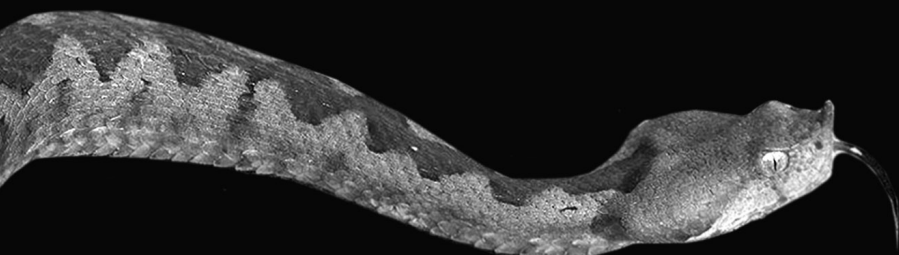
During the implementation of this project, we have enjoyed great support from the civil society organizations dealing with nature protection, while the Center for the Protection and Research of Birds of Montenegro (CZIP) provided a significant contribution. Our project was also recognized and supported by the daily Vijesti and TV Vijesti, which have informed the public about our research and disseminated it to tens of thousands of citizens of Montenegro.

We would like to thank all the participants in the project, especially the Delegation of the European Union to Montenegro and the Ministry of Public Administration. Without their support the implementation of this project would not have been possible.

EXCESSIVE EXPORT AND SMUGGLING OF
SNAKES PUT ECOLOGICAL BALANCE AT RISK:

NOSE-HORNED VIPER LEFT WITHOUT LEGAL PROTECTION

PREDRAG NIKOLIĆ

UNLIKE OTHER REGIONAL AND EUROPEAN COUNTRIES MONTENEGRO HAS NO LEGAL PROTECTION OF VENOMOUS SNAKE SPECIES WHICH MAKES THEM EXPOSED TO TRADE AND SMUGGLING. BIOLOGISTS WARN OF LOOMING HEMORRHAGIC FEVER DUE TO EXCESSIVE NOSE-HORNED VIPER HUNTING

Each year more than 200 nose-horned vipers are exported from Montenegro to Serbia thus putting at risk this reptile species which is important for maintaining ecological balance. Montenegro is the only country in the region where law does not protect venomous snakes and hence they are fit for trade and smuggling.

Even though Serbia has never received export license from Montenegro, the nose-horned viper trade between the two countries continues without hindrance. The Serbian Ministry of Environmental Protection has already issued 4 annual licenses to Belgrade's Institute of Virology, Vaccines and Sera – Torlak for the import of 300 live nose-horned vipers (*Vipera ammodytes*) from Montenegro. On the other hand, Montenegro's Ministry of Sustainable Development and Tourism and its Environmental Protection Agency has repeatedly denied the export license. But the denial thereof in reality means- approval. The aforementioned Agency argues that the nose-horned viper is not a protected species in Montenegro and hence "the authorities are not obliged to issue a license".

The Montenegrin Centre for Investigative Journalism (CIN-CG) queried the Serbian Ministry of Environmental Protection on

just how many permits it has issued for the return of the nose-horned vipers to Montenegro. The reply came in only one word- "none".

The same Ministry stressed that the nose-horned viper is amongst the protected species in Serbia and the capturing of vipers in their natural habitats has been illegal since 2013. The Torlak Institute consequently lodged its first request for import of snakes in 2014 when 140 nose-horned vipers arrived from Montenegro. In the next three years 218, 126 and 33 snakes followed respectively. According to the Ministry of Environmental Protection another request for 200 vipers was lodged in May this year.

The authorities in Montenegro say that viper exports cannot endanger the species and don't bother to step up protection. On the other hand, the field experts who spoke to the Montenegrin Centre for Investigative Journalism (CIN-CG) and the Monitor Weekly claim that such appraisals are reckless

The Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) has highlighted that "according to up to date research and monitoring of the aforementioned species and their density (nose-horned viper and common adder) there's currently no need

for their protection on a national level". Nevertheless the same Ministry says that "if it turns out that the Montenegrin Protected Species List has to be revised upon extensive field research in regard to Natura 2000 nomination, then the nose-horned viper will come to the fore".

Natura 2000 is a network of core breeding and resting sites for rare and threatened species that stretches across all EU countries.

Furthermore, the MSDT told us that "As the Natura 2000 network criteria have to be met on the part of Montenegro prior to Montenegro's accession to the EU, it is most certain that the Protected Species List revision will be decided by then".

Likewise "depending on the state of the species, a total ban on hunting for antiserum may be imposed in certain localities of the country".

The Agency's ruling in March of this year quotes the opinion of the Department for Nature Conservation, Monitoring, Analyses and Reporting: "Capture and export of 200 *Vipera ammodytes* (nose-horned viper) from Montenegro in May-July 2018 (localities: Danilovgrad, Lazine, Koljat, Ocinici, Cetinje, Pecurica, Vladimir, Ostros and the Pljevlja area) does not threaten the species' survival or has any impact on its population density".

We repeatedly asked the Agency to explain on what premises it concluded that the capture and export of nose-horned vipers would not threaten that particular species. The Agency replied that it did not have the exact data but its finding was based on regular expert field surveys.

In an interview with CIN-CG/Monitor, biologist **Vuk Ikovic** emphasized that there were no credible statistics. He stated that "when it comes to a particular species, they conducted research in just a couple of localities but the overall situation has remained unknown". He says that population research of the common adder

and the karst adder took place in the Bjelasica National Park while the nose-horned viper was not included in the research.

Furthermore his colleague **Bogic Gligorovic** confirms that "there are neither spreadsheets of endangered species along with their locations in Montenegro. The drafting of the same may be in early stages at best". **Jovana Janjusevic** of the Bird Protection and Research Centre points out that the estimates about how much the snake species are endangered are clearly made without scientific methodology.

"Therefore it makes sense to ask who determines the expediency and how many units of an endangered species are to be captured since Montenegro doesn't have the Red Book of reptile populations review" she told CIN-CG/Monitor.

The Agency explained that "real venomous snakes population data requires a long-term research which can be very demanding due to inaccessibility of the terrain and climate conditions".

There are 15 snake species in Montenegro of which three are the venomous- nose-horned viper, common adder and karst adder. The Nature Museum of Montenegro director Lidija Polovic points out that Montenegro abounds with reptiles unlike almost any other place in Europe, hence the country has a high responsibility to preserve that wealth for the generations to come. She explained to CIN-CG/Monitor that snakes had an important role in the ecosystem as they prevent the spread of rodents and insects. "The excessive spread of rodents could have harmful effects on humans in the sense of harming crops and other goods as well as posing as a health risk since they spread contagious diseases".

The bubonic plague that killed a third of the European population in the 14th century had been brought in by the rats that disembarked from the sea vessels that docked in the port cities- reminds biologist

Ikovic. As the rats had no natural predators like snakes, the mortality rate was greater than in the country. He warns that certain localities may be deprived of nose-horned vipers due to excessive hunting, thus opening doors to hemorrhagic fever.

Besides the role they play in ecosystem maintenance, the snake venom is also used in cosmetics industry and in manufacturing of medicines that fight tumours, regulate diabetes, blood pressure etc.

The Torlak Institute makes use of Montenegro's nose-horned vipers for the manufacturing of antivenom. Gligorovic explains that no other institution in the region supplies Montenegro's health administration with snake antivenom. According to the Public Health Institute data for 2013-2016 there were between 33 and 38 discharges from hospital due to venomous animal attacks.

Ikovic further argues that another problem is the timing of nose-horned viper hunt which happens in early spring when male sperm is still under development. As a consequence, many vipers die upon arrival in the Torlak Insitute. "Likewise the vipers that have been milked for venom should be returned to their original habitat so to keep the population intact. Unfortunately, this has not been the case" says Ivkovic. Thus, the natural habitats cannot maintain the balance.

Biologists also warn about inadequate handling of snakes as hunters use long wooden grippers which squeeze the viper's neck "thus damaging the esophagus, the mouth opening, and also breaks the neck bones, thus more than half of the captured vipers have such injuries. The hunters only care to have the

OFFICIALLY THERE IS NO SMUGGLING, BUT THE MARKET IS THRIVING

There are many sales adds of Montenegrin nose-horn vipers on international websites where snake lovers get together. The most popular vipers are those from Ada Bojana which are highly valued because of their unique red shades.

We reached out to the seller in the Czech Republic and found out he had already sold the female viper from Ada. Nevertheless he said he would get another one during the summer and the price would be 100€. On another site a Dutch seller announced the sale of a Montenegrin viper. He explains that he sells a female viper from 80€. Both individuals declined to share how and where they got the vipers.

Biologist **Vernes Zagora** warned about the issue two years ago saying that a grown pair (a male and a female) can reach the price of 700€.

In an interview with CIN-CG/Monitor Zagora stressed that the situation has not improved: "We kept writing to the Agency to warn about particular cases. We haven't received any reply", ends Zagora.

The Agency acknowledges that it has received information from the Environmental Inspectorate, the Customs Administration, NGOs and concerned citizens about snakes being smuggled out of Montenegro. Consequently, "The Protocol for Handling" is currently being drafted in order to deal with the smuggling.

However, the Environmental Inspectorate claims that it has no findings about venomous snakes being smuggled out of Montenegro. The inspectors were called up only once by the customs officers at the Dobrakovo Border Crossing in July 2017 when a Red Tail Boa had been left by an unknown person between the border crossings and was subsequently caught and handed over to the Natural History Museum in Podgorica.

The Customs Administration has reported only 4 cases of nose-horned viper export since 2008 while no smuggling attempts have been reported. Nevertheless, that doesn't prove that there is no smuggling though.

"Had our country protected the snakes on time we would not have had such a massive and illegal snake hunt and exhibitions of the same at the *Terraristika Hamm* in Germany -the largest European stock exchange of reptiles which happens three times a year" concludes Jovana Janjusevic.

snakes encased regardless of whether they are injured or not. The Torlak on the other hand never accepts injured or sick snakes thus exacerbating the whole issue – explains Ivkovic.

Herpetologist **Rastko Ajtic** published scientific research back in 2008 which pointed out that no existing national regulation protected the nose-horned vipers hence they could be hunted without restriction: “In March and April 351 vipers were netted in Montenegro to be sold to The Torlak Institute for antivenom manufacturing. The research emphasized that “the proper training of suppliers (snake hunters from Serbia and Montenegro) was one of the priorities of the Torlak Institute”.

Ajtic is currently a field associate-herpetologist in the Serbian Nature Conservation Institute and he confirms in the interview with CIN-CG/Monitor that not much progress has been made when it comes to training: “As a matter of fact the snakes have not been hunted in Serbia for the last ten years so no one signed up for training. In Montenegro there are still those who hunt the nose-horned viper, but they are not adequately trained. I can say that because I check every imported snake to establish if it has injuries in the neck area due to inappropriate handling, since those injuries may eventually kill them.”

The snake hunters in Montenegro that CIN-CG/Monitor tried to interview declined to talk about this topic.

“The snake tongs are used to catch them, and then you grip the snake neck by hand so to avoid inflicting injury to a snake” we are told by the Environmental Protection Agency. We further asked the Agency to explain how the snakes are hunted for the Torlak Institute, who does the job, and how much the hunters get paid. The Agency’s responded that “very experienced local snake hunters who live in the hunting areas do the job. The Podgorica based Glossary Ltd. cooperates with the snake hunters when it comes to export of the catch”.

The Glossary Ltd. says that the company imports and distributes snake antivenom, while in terms of nose-horned vipers export, it only acts as a forwarding agent. The Torlak Institute has remained silent to our inquiries.

“Montenegro should ban the nose-horned viper hunt until it has a clear situation on the ground and then the authorities should draft long-term measures to keep the stock in good shape” says Ivkovic. He also emphasizes that one of the ways forward is to provide conditions for hibernation of vipers in the Institute as well as breeding in captivity.

Vipera ammodytes (Linnaeus, 1758); nose-horned viper, sand viper – the most venomous snake throughout Montenegro up to the altitudes of 1,500m and sometimes beyond. The nose-horned viper is not protected in Montenegro. It is listed as protected in the Appendix II of the Bern Convention and in the Appendix IV of the Natura 2000 network of protected habitats.

Vipera berus (Linnaeus, 1758); common adder – it is found in the altitudes exceeding 1,200m. The common adder is not protected in Montenegro, but it is in the surrounding countries of the region.

OTHERS DO IT BETTER

It is listed in the Appendix III of the Bern Convention.

Vipera ursinii (Bonaparte, 1835); karst adder, steppe adder, meadow viper – the smallest venomous snake in Montenegro. It has remained in mountainous habitats. It can be found only in the altitudes above 1,100m.

The Karst adder is not protected in Montenegro. However, other countries within the region have imposed strict protection. It has been listed in the Appendix II of the Bern Convention and in the Appendix IV of the Natura 2000 network of protected habitats.

Ajtic stresses that the Torlak Institute has managed, after 15 years, "to overcome all hurdles for the nose-horned viper breeding in captivity". Recently the Institute made 300 viper terrariums for breeding, based on expert recommendations of the Nature Conservation Institute of Serbia.

Unlike surrounding countries Montenegro hasn't changed anything in its treatment of reptile species. "Back then we were still in the federal union, and don't get me wrong, I made an exhaustive list of animals (amphibians and reptiles) which needed protection in the Federal Republic of Yugoslavia and later in Serbia and Montenegro. When the list was concluded it turned out that those venomous snake species were expunged from the list. When I asked why, I got derisive responses from some people whom I wouldn't like to name" recalls Ajtic.

According to biologist Gligorovic all three species of venomous snakes are legally and effectively protected in the countries around. That's not the case in Montenegro

In Croatia, the nose-horned viper and the karst adder are strictly protected species while the common adder is also on the protection list. Serbia as well as Albania also protect by law the aforementioned venomous snakes. In Albania the species are a part of the "Red List" with "low risk of extinction" status. Hunting, killing or disturbing those species is prohibited by law. The fine that one had to pay for killing a nose-horned viper in Serbia is 120€, while for killing a common adder the fine is 800€. To kill a protected animal also carries a prison sentence of up to one year. The fine for killing a nose-horned viper in Croatia is almost 1,000€.

The Nature Museum director Polovic believes that the reptile species protected list should be revised as soon as possible. "The populations of the nose-horned viper, the common adder and the karst adder are under threat due to destruction of their habitats, excessive hunting for either milking of venom or to have them

in various collections. Also the merciless killing of snakes out of sheer fear further exacerbates survival of snakes".

Biologists call for harmonization of the national legislature with the Bern Convention (on the conservation of European wildlife and natural habitats) which Montenegro did sign. "The nose-horned viper is strictly under legal protection pursuant to the Bern Convention and hence the snakes should be on the protected species list of Montenegro" says Ivkovic.

The Agency (EPA) explained that the protected species list was drafted and adopted in 2006 while Montenegro ratified the Bern Convention in 2008: "So the aforementioned list should be revised. Furthermore it is necessary to comply with the current norms and because new species have been detected in Montenegro lately".

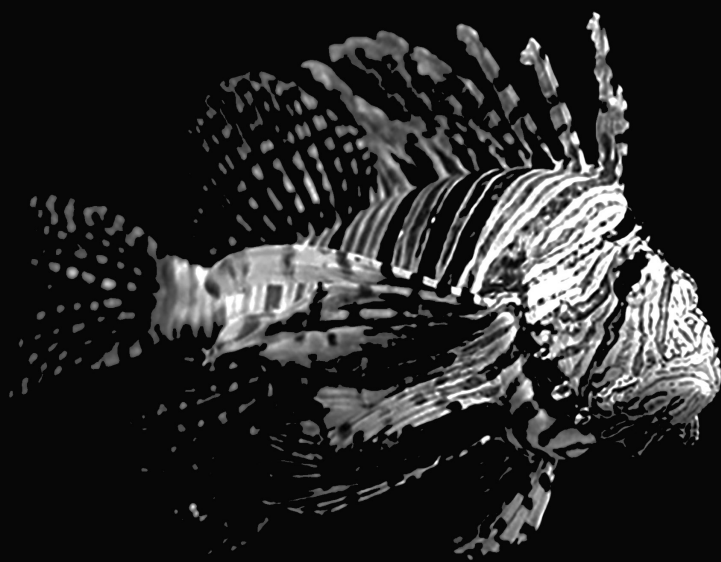
The Coalition 27 (named after Chapter 27 of the EU accession talks which deals with environment and the issues thereof) which gathers akin non-governmental organizations (Green Home, Bird Protection and Research Centre- BPRC, North Country, Niksic Youth Environmentalists Association and the Green Action from Croatia) in its Shadow Report points out that the species which are protected by law on the European level are not protected in Montenegro which is a daring example of the national legislation being out of step with the European regulations.

"The three venomous snake species along with some other species that didn't make it to the protected species list in Montenegro will be back on the agenda once Chapter 27 is open. Consequently the government will have to meet a number of technical criteria including the Approximation Strategy adoption. That will be a clear action plan with time tables so as to produce visible results instead of earlier "progress has been made" remarks. Earlier very critical European Commission reports and European Parliament resolutions have made that clear", says Jovana Janjusevic of the BPRC

DRAMATIC CHANGES
IN ADRIATIC ECOSYSTEM

UNWANTED DEEP SEA GUESTS

SINIŠA LUKOVIĆ

THE SO CALLED TUMOUR OF THE MEDITERRANEAN- A NOXIOUS SEAWEED, KEEPS SPREADING ALONG THE COAST OF MONTENEGRO, VENOMOUS FISH END UP IN FISHING NETS, AND BY A STROKE OF LUCK, THEY STILL HAVEN'T MADE IT TO THE DINING TABLE, GIANT CRAYFISH POP UP, HUGE BLUEFISH AND DANGEROUS MAKO SHARKS ARE ON THE HORIZON... WHILE ON THE OTHER HAND, THE AUTHORITIES HAVE NO CLUE HOW TO RESPOND- FOR THE TIME BEING

The Tivat based St. Mark fishing vessel was gliding the calm open sea a few miles south-east of the Bay of Kotor. As the crew was getting ready to launch a dragnet into the deep, it noticed a commotion some two hundred metres away. A huge fish was locked in a death grip near the surface and its reflection gave off the position. The fishermen sped to the spot and found a dying greater amberjack whose lower half was chopped off. The unidentified 'villain thing' had a half a metre jaw mouth opening.

Some 46 new species of sea plants and animals have been confirmed in the Adriatic in recent years. Nonetheless the number is not final. Among them are some dangerous species like lionfish whose fin rays can be fatal to humans if not treated. Furthermore hazardous mako sharks are frequently spotted closer to the shore than before. The

local fishermen have had a growing number of encounters lately with the species that inflict damage to their equipment or spoil the catch. They may have adverse effects on tourism as well.

New animal and plant species arrive due to global warming and increasing marine traffic. Vessels from all over the world carry tiny stowaways on their hulls and in their ballast waters- larvae and full grown fish, molluscs, algae and other creatures.

So far, the government hasn't tried to lay out a plan on how to deal with this global issue besides drafting a few papers. Furthermore there is no systematic marine ecosystem monitoring, especially when it comes to the spread of invasive and hazardous species like *Caulerpa Cylindracea* algae which many call the Tumour of the Mediterranean. According to Montenegro Investigative Reporting Centre (CIN-CG), it spreads unchecked and takes over seabeds

COMING SOON- AQUARIUM AND TURTLE ASYLUM

The IMB in Kotor has embarked on a project supported by Norwegian donors to found the Centre for Marine Biodiversity Protection whereby Montenegro could give its humble contribution to the world. Furthermore, the first

public aquarium in Montenegro is expected by next summer, as well as a turtle rehabilitation centre. Similar centres exist in surrounding countries. The project also aims to help the authorities in Montenegro get a better view of all that stands in their way in terms of fulfilling the Chapter 27 goals of the accession talks. Therefore five workshops are on the schedule. They will help to scrutinize the national legislature in regard to the EU harmonization process.

along Montenegro's coast:

Dr Aleksandar Joksimovic is an ichthyologist and until recently on Montenegro's expert team that deals with Chapter 13- fishery of the EU accession talks. He points out that the Adriatic's temperature has risen by 0.6 degree Celsius in the last century. "That doesn't seem to be much, but even small temperature shifts combined with other physical and chemical parameters of the seas and oceans cause substantial changes in the living world. We can certainly say that the temperature shift has tropicalized the Adriatic Sea. The best example of that are new organisms which are bio-indicators of the habitat changes. As a consequence we have 46 new plant and animal species" emphasizes Joksimovic.

Dangerous Lionfish Fin Rays

The majority of non-native (allochthonous) species are unable to adapt and thus they disappear. A few manage to intergrade into the existing native species without causing any serious harm. Nonetheless, some species quickly adapt as they have

no natural predators. Consequently such communities exponentially grow and push out native (autochthonous) species. As a result, biodiversity is on the decline, the food chain is disrupted and the whole ecosystem is affected. Invasive species put the ecological balance at risk for they threaten autochthonous fish and other organisms by feeding on them or kicking them out of their habitats. Arrivals of allochthonous fish contribute to social and economic changes. Some bring economic benefits while others pose a threat and harm the fish and fishing trade.

"We can already claim with certainty that about ten new species of fish and crayfish have fully accommodated in the Adriatic"- says Dr Mirko Djurovic, director of the Kotor based Institute of Marine Biology (IMB) in an interview with CIN-CG.

The Institute has been monitoring the impact of invasive species in the Adriatic for awhile. Its 40 experts (of whom 12 have doctoral degrees) and 7 post-graduate students, work together with colleagues around the region and with those further abroad to draft a new biological profile of the Adriatic. They published the 'Allochthonous Species of South Adriatic East Coast' monograph back in 2014 together with the Institute for Marine and Coastal Research of the University of Dubrovnik and the Institute of Oceanography and Fisheries in Split. Nevertheless the monograph is already due for an update given the arrival of new unwanted guests. Kotor's IMB also collaborates with marine biodiversity experts in Albania and Italy.

"Various satellite recordings indicate that the Adriatic in early July was very warm. Even over here (the south of Adriatic) the surface temperature reached 26-27 degrees Celsius, which is pretty high at this time of the year. The sea temperature is very often the trigger for organisms' behavioural changes, like reproduction, feeding, etc. Hence there's a growing presence of the so called thermophilic species which like warmer seas. "That's primarily the case

with fish and crayfish” says Djurovic. He stresses that when it comes to the new species here, the lionfish, a native of the southern Pacific and the Indian Ocean, is considered a potential threat.

“The presence of this fish has been confirmed in the Adriatic. It is highly venomous and its toxin in the fin rays can be fatal to infants and older people” warns Djurovic and adds that certain jellyfish turn up in big numbers occasionally and that may affect tourism.

‘Montenegro as a tourist destination is appealing because of the attraction of our sea. However, with each year we have more invasive species. We’ll see how our tourism and fishery stand the test of time. “The warming up of the sea is also something to count on. It is hard to make any forecast right now”, says Djurovic.

The Mediterranean Tumour keeps spreading

Some of the invasive species like ‘the Tumour of the Mediterranean’ are harmful to the environment although humans are not directly affected. This algae was first noticed in 2004 when it covered only a few square metres of seabed in the Bay of Budva. Now it covers hectares of the sea floor. Experts warn that it will keep spreading as it has no natural predator while science still hasn’t found a way to stop its progress. It grows fast and it spreads over seabeds as a carpet thus destroying sea flora and fauna. It is particularly harmful to posidonia sea grass which is essential for marine biodiversity and as such protected by international conventions. The aforementioned algae discharge an alkaloid substance which causes death to surrounding organisms. It also affects fish, crustacean and molluscs which feed on seabed plants and live in rocks or sand. The areas covered by this algae become ‘underwater deserts’ rendering the landscape monotonous and poor in terms of biodiversity. It also harms diving tourism as divers seek areas abounding with fish, corals, clams and other creatures. The noxious seaweed *Caulerpa* has got the

upper hand over substantial part of the Pakleni Islands seabed in Croatia in recent years thus slashing scuba diving revenues as tourists used to travel to see underwater walls with its distinguishing gorgonians.

“Upon discovery of *Caulerpa* near Budva in 2004 we conducted a certain monitoring so we could keep an eye on the algae and its growth” points out Dr Vesna Macic of IMB, the head of its laboratory for benthos and marine protection. Benthos is all plants and animals living at the sea bottom. Macic is the first one in Montenegro who discovered and scientifically examined *Caulerpa*. Unfortunately, the *Caulerpa* database is not up to date as the government discontinued the monitoring (and the financing thereof).

“What we know for sure is that *Caulerpa* is spreading to more and more places. Earlier it was identified in Budva, Lustica and Donji Grbalj. Now those areas are even more infested with it, both in terms of size and depth. Now the noxious seaweed is present in previously intact areas south of Bar and Ulcinj. It’s present at the entrance of the Bay of Kotor, around Dobrec and Njivice. I believe it hasn’t spread further inside the Bay, and perhaps the fresh water influx there has something to do with it. Anyway, we can’t be completely certain about it without detailed monitoring and research” – explains Dr Macic.

Apart from global climate changes and marine traffic, Dr Macic claims that the Adriatic biodiversity is also harmed by human activity like pollution of the sea, overbuilding along the shoreline, poaching, use of dynamite for fishing and fishing of date-shells. The latter practice is widespread. The Marine Fisheries Inspectorate conducted intense controls of restaurants and shops in August last year and in just ten days it confiscated 325kg of fish and seafood. It also found 25kg of date-shells in spite of the ongoing fishing ban. The date-shells are offered under the table though. In order to supply a single dish of date-shells in a restaurant (250-300gr) it takes the destruction of about one square

metre of rocks by hammer. On the other hand it takes more than 20 years for the habitat to recover.

No Perception and Understanding- Thus No Money for Monitoring

Macic stresses that unlike Italy or Croatia, Montenegro has neither reliable data nor continuous systematic monitoring of physical and chemical parameters of the sea, of which temperature is the foremost.

“This country fails to understand that it cannot rely on single-point data scientific research projects by the IMB”. That’s not enough and we must have an ongoing monitoring. Single-point data gathering is not the proper monitoring method. Next year we may do an entirely different project and do something else elsewhere- adds Macic. This kind of situation will pose a problem for Montenegro in accession talks with the EU when Chapter 27 comes to the fore.

Montenegro marine ecosystem monitoring programme is a part of the National Environmental Monitoring Programme and has been in progress since 2008. It is pursuant to the environmental and water resources protection laws, the protocol on classification of surface and underground waters and it’s somewhat in harmony with MEDPOL criteria of the European Environment Agency (EPA) in Copenhagen. The EPA is in possession of our marine ecosystem data from 2008 to 2011. It also states on its website that reports for 2012, 2014 and 2015 are of smaller volume ‘as a result of under funding while the 2013 monitoring didn’t even happen due to inability to follow the obligatory tender protocol. The EPA still hasn’t released the report for 2017 while the marine ecosystem data for preceding years are rather scarce and collected without consistency and frequency hence the overall picture remains hazy.

The EPA hasn’t responded to questions about the aforementioned problems that CIN-CG submitted. The Agency didn’t pay heed to monitoring of the noxious

seaweed, except for 2016 when several locations were surveyed although it was known beforehand that *Caulerpa* had no presence there. There’s not a single reference on other invasive animal and plant species that have gained foothold.

Professional and recreational fishermen alike can feel the marine change as the fish catch is not as great as before.. In an interview with CIN-CG the fishermen stated that the Bay of Kotor had an unusually high density of jellyfish with sizeable bell diameters. Also the year before the sea ‘flourished’ by outburst of algae twice. The second outburst happened in October which is an indicator of sea warming. In recent years 16 new fish species have been discovered.

‘I come across the new species almost on a daily basis. They are mostly triggerfish and then lizardfish. Lately I’ve come across some new very small fish that we haven’t seen before. They resemble tropical minuscule fishes in aquariums. Furthermore as we launch closer to the shore the bluespotted cornetfish often ends up in our nets’- says Srecko Andricic, a veteran fisherman from Tivat. He also claims that he spotted mako sharks several times which were chasing

As for the new species, some came from the Indian Ocean and the Red Sea, and they are known as Lessepsian migrants after Ferdinand de Lesseps, the Suez Canal builder. As much as 14 species have been identified in the Adriatic in recent years, from dusky spinefoot (*iganus luridus*), silver-cheeked toadfish (*lagocephalus sceleratus*), reticulated leatherjacket, yellowstripe barracuda to yellowmouth barracuda.

Bluespotted cornetfish have settled in the south of the Adriatic and can grow up to 160cm. It's a predatory fish which feeds on economically important autochthonous species like bogue, pickarel, piper gurnard, anchovy and pilchard. As a consequence it is likely to expect adverse effects on local fisheries and the food chain.

Some of these species like the silver-cheeked toadfish, or fugu fish as it is known in Japan, can be very dangerous to humans. It is a fast-reproducing fish and is detrimental to the fishing industry because it cuts the fishing nets and eats the catch. It contains tetrodotoxin which is 1,250 times stronger than cyanide. It is considered one of the greatest delicacies in Japan once the toxin is neutralized. Fortunately this fish is not a part of our menu.

Dusky spinefoot have also been caught in the Bay of Kotor. It feeds on sea grass and lives in rocky seabeds covered by vegetation. It can grow up to 30cm. Its dorsal and anal fin spines contain

SALEMA PORGY AND MULLET UNDER THREAT

venom that is not life-threatening to humans. In the eastern part of the Mediterranean it expelled salema porgy which was an autochthonous species.

'One of the most aggressive new species is bluefish (*opatomus saltatrix*) which has spread over the entire Adriatic. It is aggressive with strong teeth and it literally decimates the mullet population. People from the Neretva estuary have already encountered such problems since mullet is one of the fishing industry pillars there. The blue-

fish has a commercial value on the other hand and its meat is very delicious. It also attracts recreational fishermen' states Dr Aleksandar Joksimovic.

Some of the alochthonous species, like the blue crab (*callinectes sapidus*), are edible and may be commercially exploited. Another species recently discovered is a shrimp (*farfantepenaeus aztecus*) which came from the Gulf of Mexico. It is very popular on the US east coast and is the hinge of the fishing industry over there.

The yellowstripe barracuda and the yellowmouth barracuda have inhabited the southern part of the Adriatic while the autochthonous European barracuda is very similar to them. Their meat is delicious hence there's a commercial potential for local communities. The Big Game Fishing tourism can also benefit from the above species.

their prey and had jumped several metres out of the water. Andricic says that new fish are hard to sell although there are people who like well cooked triggerfish.

'We often net a lot of small squid whose shapes are different from those we know. We bumped into a subspecies of sole which had six spots instead of four. Not many alien fish turn up in my nets but they may in due course prove to be harmful to native fish' –estimates Andricic. He shows all unusual specimen to the IMB experts in Kotor. He says that at times he nets large shrimps of up to 300gr in weight in the waters close to the Bay of Kotor. He saw the same kind of shrimps in Thailand. In Solila near Tivat he found the remains of

domicile crabs who lost a fight to a blue crab whose presence is ever growing.

'The blue crabs can be so big that a single one can cover the bottom of a large basket while their pincers can easily cut the 6mm net rope' –says this veteran fisherman from Tivat.

First Hand Encounters in Proximity to Shore

Fellow fishermen from Bar who are into tuna and swordfish 'big game fishing' also run into mako sharks in the open sea. By an unwritten rule the fishermen don't talk to the media about it. Their uploaded photographs and video clips on social network speak about encounters some ten

miles off the coast. Sometimes they end up in the catch as it happened near Petrovac recently. Most of sharks are rather small, but witnesses have seen some exceeding three metres in length.

The shortfin mako shark (also blue pointer - *Isurus oxyrinchus*) is on record as the fastest swimming shark capable of speed of up to 70 km/h. It mainly feeds on tunas, bonitos, mackerels and swordfish. It is considered one of the most intelligent and also one of the more aggressive sharks. Around thirty attacks on humans have been recorded by these sharks around the world.

'It's hard to talk with confidence about mako shark growing numbers in the Adriatic. Those captured are rather small and young. They don't grow fast but we should take notice of them and see what brings them over here' – says Dr Mirko Djurovic.

Joksimovic admits that it's hard to control the spread of invasive species but they have learned something about those arrivals and how they fare in the new environment through information exchange with their colleagues around the region. He expects Montenegro to pass a law on invasive species by the end of this year. He stresses that the EU Directive 1143 on invasive species applies to Montenegro according to the Chapter 27 on environment which is a part of the accession talks with the EU.

The new Montenegrin law on invasive species will mostly be copy-paste of the EU Directive 1143. It will regulate import procedure and prescribe what is allowed or restricted in terms of alien species and draft a list of banned species and those that should be closely monitored. The law will have various provisions for action plans against inadvertent introductions and measures how to contain the invasive species, emergencies, tip offs, tracking and surveillance. The fines will range from 250 to 20 thousand euros.

When it comes to the sea itself the law can't do much there as invasive species

arrive there either by chance or due to environmental changes. Deliberate introductions of the invasive species are more likely to happen on land and in fresh waters. The law should primarily aim to prevent deliberate introductions of new species and enable strict control of national borders. Bringing of larvae or grown ups of new species should be either prevented or reduced to a minimum as it is regulated by the already adopted Law on Ballast Water. Importantly, port authorities should be keener in enforcing the law.

'It's a fact that new species are here and they live next to us and with us. Therefore we must find the best way how to scientifically monitor, study and explain them to the public' - concludes Dr Joksimovic.

IMPACT OF SMALL HYDROPOWER PLANTS-
ENVIRONMENTAL DAMAGE AND HIGH-NET-
WORTH INDIVIDUALS

FROM DRY RIVERBEDS TO OVERFLOWING WEALTH OF THE RULING PARTY PROTÉGÉS

PREDRAG NIKOLIĆ

**IT SEEMS THAT
NOTHING CAN DETER
THE GOVERNMENT TO
MILK EXTRA MILLIONS
OF EUROS OUT OF ITS
TAX PAYERS THROUGH
BLOATED ELECTRICITY
BILLS. THE PROPOSED
SMALL HYDRO PLANTS
ARE MINUSCULE IN
TACKLING THE COUNTRY'S
CURRENT POWER
DEFICIT WHILE LOOMING
ENVIRONMENTAL DAMAGE
IS A WAY TOO COSTLY**

The Balkan countries have been known for long time for their breath taking landscapes and pristine lakes, rivers and mountain springs. Nevertheless those sceneries lose ground in many places to dry river beds and extinct animal and plant species. In return, the small hydropower business owners get rich at the expense of nature and law-abiding tax payers. Builders, bankers and governments have visions of some 3,000 small hydro plants dotted from Slovenia down to Albania. If their dreams come true there will be dire consequences for the most valuable Balkan asset- water resources.

Under the pretense of developing renewable energy sources with almost insignificant capacity to meet the country's needs, the state treasury will award millions through concession deals that will further enrich those around the ruling clique in Montenegro. Some bankers in the Balkans will join hands with the forces that fight the nature. The pattern of behaviour is almost

identical in the whole region.

The Balkan River Defence organisation claims that it's high time to stop the havoc. Its representatives will tour Albania, Macedonia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slovenia within a month to ring alarm bells. The Balkan free river flows are habitats to 69 animal species that exist nowhere else and some 40% of Europe's snails and clams inhabit the same rivers.

Slovenian biologist **Rok Rozman** is the founder of Balkan River Defence. He spoke to the Montenegrin Investigative Reporting Centre (CIN-CG) and the Weekly Monitor. He says that "Three thousand dams (high and small) are to be constructed on the rivers stretching from Slovenia down to Albania. If this happens the local population and Europe will lose the last pristine free flowing rivers. On the other hand, in the northern and western part of Europe more than 3,000 dams will be removed. That speaks for itself". He says that hydro plants are not considered green and renew-

able sources of energy anymore as many studies showed their destructive impact on environment, habitats and sustainable life.

“The whole picture is rather clear. The new dams will not help the region generate more electricity or turn it green in terms of renewable energy. This is actually about money laundering and corruption. International funds and big hydro companies are restricted from building in their respective countries hence they come to the Balkans where corruption is widespread and the EU regulations are not enforced. Therefore, we cannot accept to lose the last European oasis of wild life so that just a few can become wealthier than ever” - says Rozman.

International organisations EuroNatur and RiverWatch presented the Financing

for Hydropower in Protected Areas of Southeast Europe study in March this year. It was presented together with local Balkan partners and the study has references to 3,000 new dams. It further states that since 2005 the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), the European Investment Bank (EIB) and the World Bank Group have provided loans and guarantees worth 727m € for 82 hydropower plants in the Balkans. That includes 37 projects in protected areas of national parks and Natura 2000 areas. The money provided by commercial banks is what enables controversial projects. It's hard to keep the track of their financing but the study's authors came up with 158 cases of which 55 occurred within protected areas. Austrian *Erste & Steiermaerkische Bank* and Italian *Unicredit Group* lead the

RIVER BASINS CARVED UP BY DPS INNER CIRCLES

MANS (NGO Affirmation Network) took a closer look at the renewable energy companies that build small hydropower facilities and found out

that most of them are related to President **Milo Dukanovic** and his DPS.

The BB Hidro is the company of Dukanovic's son **Blazo** and has been awarded two concession deals. His first cousin **Milovan Maksimovic** will also build two small plants while **Vuk Rajkovic**, Milo Djukanovic's best man signed four concessions deals.

Tomislav Celebic, another wealthy and controversial investor close to Montenegro's ruler is in the same business. A consortium made of **Oleg Obradovic**, **Ranko Ubovic** and **Aleksandar Mijajlovic**, all from the so called Cafe Grand group, has built 6 small hydropower plants and they have signed concession deals for another 13.

The *Kronor* is a company of **Zarko Buric**, **Zeljko Miskovic** and **Predrag Bajovic** who is a family member of the earlier Prime Minister **Igor Luksic**. They built one hydropower plant a year ago.

Furthermore **Stefan Savic**, a national football team player and a member of the *Hydro Bjelojevic Consortium* has ventured into the hydro business. **Igor Masovic**, a local DPS board member in Andrijevisa and the mayor's brother own 2 hydropower facilities.

Two small power plants operate under the management of the *MN Power*. The company's owner is the wife of **Nenad Micunovic**, a nephew of controversial businessman **Branislav Brano Micunovic**.

charge in project financing with 28 projects each. In the section related to Montenegro there are references to the First Bank of the ruling Djukanovic family which finances the renewable energy sources there.

According to the Ministry of Economy there are 20 operating small hydropower plants in Montenegro. Five of them are owned by the national power company (EPCG), 2 are joint venture of the EPCG and Norwegian NTE while 13 are operated by private companies. Altogether there will be 53 small hydropower plants as a result of vetted concession deals.

Most of those plants are run by companies closely linked to the ruling clique. The people in Montenegro's northern communities staged many protests lately amidst growing discontent with small hydropower. They accused the government of stealing the water from them and called for ban on further

constructions.

“The whole river is taken away from us. It’s gone into big tubes. Four power plants have been constructed here, all the way from the river’s spring down through our community”- said in the interview for CIN-CG and the Monitor Vesko Davidovic, the community chairman in Sekular, a small place in the north of Montenegro.

It’s pretty much the same in Plav, another northern community, where two small plants were erected on the nearby rivers. The locals moan about the calamity that has descended upon them- dry riverbeds and all fish extinct.

“We foiled the plant construction twice as the environmental study was returned for further elaboration” says **Nikola Vemic** of the Donja Bukovica Environmentalists. “It was written by someone half illiterate” he said to CIN-CG and the Weekly Monitor. He further explains that his movement organized two protests that were attended by hundreds of people. “We brought experts from Serbia, Croatia and Scotland who refuted the claims of those who denied any adverse effects on the ecology” continues Vemic.

Montenegro’s government refers to 2009

EU Directive to justify the small hydro power businesses. The aforesaid directive instructs the member states to provide at least 20% of power from renewable sources by 2020. The government of Montenegro moved up the notch to 33%.

The hydropower businessmen often refer to Europe as a model stating that 24,000 small plants operate there. Moreover they cite that Norway uses 100% of its hydro potential, France and Italy are at 86% each while Germany and Austria stand at 88%.

“However, we must keep in mind that it’s not the same thing to encourage small hydropower facilities in Western Europe and the Balkans. The West European rivers are not in the free flow anymore while it’s quite the opposite in the Balkans”- explains **Vuk Ikovic**, a biologist with the Organisation KOD. He adds that “rivers on which hydropower facilities in Montenegro are erected are just rivulets compared to many big European rivers. To capture and redirect a small river into several km of tubes is nothing but a crime against life and nature”.

Milija Cabarkapa of the *Green Home* NGO says that it’s difficult to define major environmental problems when it comes to small hydropower facilities. “Aquatic

animal populations like fish, insects, leech etc. will suffer decline. Many species are forced to migrate and readjust. If they survive, it will take a decade or more to fully repopulate. Some habitats will be lost for good”.

He explains that dams prevent the upstream migration of fish and other creatures. “Tributaries are fish spawning areas and since small hydropower facilities are usually build on the tributaries of big rivers the fish cannot reproduce anymore. The small hydro facilities are proposed on all larger tributaries in Montenegro which will thus ensure the destruction of the fish spawning sites and substantially decrease the fish stocks” says Cabarkapa.

The Coalition 27 which gathers many NGOs from Montenegro and Croatia recently called for moratorium on all further concession deals and review of those already approved. They claim that most permits were approved without the required criteria and in the absence of environmental case studies, strategic guidelines and spatial planning details.

“No one has done a proper evaluation of the ecosystem of the rivers which are planned for hydropower business and that is the worst problem” says in the interview for CIN-CG/Monitor **Aleksandar Perovic** who heads the Ozone Environmental Movement. He elaborates the importance of rivers for local communities, their way of life, irrigation, fishing and tourism. However everything is irrelevant when selfish interests of a few come to the fore.

“The authorities declare the small hydropower projects a matter of public interest without any serious analysis. That is preposterous indeed. We lose drinking water there which is the most important natural resource by all world standards” points out Perovic.

Biologist Ilovic agrees that Montenegro hasn't bothered to order a study which should assess the small hydropower impact

MONASTERY'S HYDROPOWER PLANT

The first run-of-the-river (ROR) small hydropower plant was constructed by the Moraca Monastery of the Diocese of Montenegro and the Littoral. It utilizes the run of the river flow leading to electricity-generating turbines. It's considered a cleaner power. It was opened in 2009 when the then president of Montenegro Filip Vujanovic cut the ribbon together with the Archbishop Amfilochius.

“We utilize the water flow which springs on the monastery's land. The plant has a capacity of 12kW and we use the generated power for the monastery's facilities” says Abbot Raphael.

He points out that the monastery itself financed the project having obtained all the necessary permits from the authorities. However the government doesn't subsidise the project. “There was another plant erected during WW2 bellow the present one and the water mill. The partisans had a command post there. The plant was operating until after the war while its turbine is now stored in the school”. The mini plant generates 60,000 kW a year and is connected to the power grid-says the abbot. At the end of each year the monastery's electricity bill is deducted for the amount of electricity that the power grid gets from the mini plant.

Recently it was reported that the Diocese will build another mini plant near the Moraca Monastery but Abbot Raphael says that for the time being “it's just an idea” because they are out of money.

on the environment and public health and he finds it a big problem. “The small hydro plant projects were done to conform to the interests of just a few privileged while the public interests are completely ignored. The concessionaire is given the whole river basin so that he alone decides where to build while ecological, spatial planning and agricultural standards and criteria must comply to the desires of investors” says Ilovic.

He explains that environmental pro-

tection standards are nothing but clichés. “To truly implement those standards is considered an ‘act against the state’ since the small hydropower plants is declared a ‘public interest’. Furthermore, the privileged investors already committed their money hence it ‘makes no sense’ to give up at this stage regardless of bad consequences for the nature and the people. Thereby the authorities prove that they are in bondage to the investors” claims Ikovic.

The Environmental Protection Agency (EPA) states that ecological assessment consists of three phases which include the preliminary review about the need for ecological assessment, the scope and content of the assessment study (optional)

VANISHED INTO DRAFT TUBES

There are four small hydropower plants erected on the Sekular River and the river flows only in the draft tubes.

Vesko Davidovic who heads the Sekular Community Centre reminds that the investor pledged to pave the roads there. “He paved them indeed but his heavy vehicles subsequently destroyed the same roads. The Hydro Energy Company makes millions of Euros in Sekular but the local population reaps only a few benefits”. He says that 20 locals have been employed by the investor, which is a good thing. They mainly work as security and maintenance staff. After many protests the investor finally installed a gauge to regulate the minimal discharge of water so to keep the river alive. The investor promised to stock what is left of the river with young fish.

Davidovic admits that the locals were naive when they believed the DPS (the ruling communist party) promises and assurances after signing the concession deal with the Hydro Energy Montenegro in 2012.

“My advice to other villages where they plan to erect power plants is to define every little detail in contracts. Maybe just one power facility wouldn’t be such a terrible thing but this is too much. They took the whole river away from us”.

and the approval of the same. Asked if anyone was denied construction permit the Agency referred to the case of the Djuricka Hydropower Plant in Plav as the investor (*Plava Hidro Power*) failed to define the sanitary zone protection thus making the nearby water spring vulnerable.

It is obvious that environmental approval is no obstacle to the investors so far. The assessment summaries contain usual wording that “no adverse effects are expected in regard to the environment and biodiversity”. Environmentalists and local population protest for years as those assessments have proved false.

The Ministry of Economy says that no hydropower permits are planned for this current year “except for reconstruction of the present facilities and irrigation networks. So we are talking only of the facilities that cannot pose a threat to the environment. Furthermore, everything done so far complies with the current regulations and thus there’s no need for extraordinary reviews”. The Ministry reinstates that the moratorium will last throughout 2019.

Besides environmental problems, there are growing concerns about financial feasibility of the small hydropower businesses and whether the state and the ordinary people benefit at all. The legislation has prescribed new renewable energy tax that applies to all electricity bills. The tax was quadrupled in 2017. The renewable energy companies are given incentives and the government guarantees the purchase of all generated electricity in the next 12 years. Furthermore, as of last year there is no more VAT on delivery of products and services related to 10 MW capacity plants for investments exceeding half a million Euros.

“The small hydropower business is among the best examples of the ‘enslaved state institutions’ which must conform to the interests of just a few at the expense of national interests” says **Ines Mrdovic** of MANS nongovernmental organization

The population around the Old Mountain in Serbia staged a large scale revolt last week over the plan to build no fewer than 50 hydropower plants in the area. The public discontent spread to the Lim River area, Rzava and other adjacent places. The regime controlled media deliberately ignored the news and kept reporting about the "historic" visit of President Aleksandar Vucic to Kosovo.

SERBIAN REVOLT AGAINST THE NEW GENERATION OF ROGUE LORDS

In 2013 the Serbian government approved locations for 120 companies which will build hydropower facilities. The Land Registry Office designated 870 locations for small hydro plants. The overall capacity of those plants will be under 1% of the overall electricity production.

Dr Ratko Ristic is the dean of the Faculty of Forestry in Belgrade who sent an open letter to the Pirot City Council. Pirot's vicinity is designated a building area for small hydro plants. Dr Ristic warned that small hydropower plants are very controversial saying that "There are serious debates in the European Parliament about the accomplishments of small hydropower, especially in protected mountainous areas. The power plants cause adverse effects to the environment, especially in the alpine regions of Austria, France, Italy and Germany. Most complaints are related to ecosystem degradation, fragmentation of fish habitats and increased level of erosion.

The European Commission issued an order to Romania to review the small hydropower sustainability concept. The country erected over 500 facilities in a short period of time and has thereby harmed its mountainous aquatic ecosystems. It is proposed to remove tariff incentives for the

electricity produced in small hydro plants and to let them operate in the open market terms. It is highlighted that small hydro plants generate small quantities at the expense of rising environmental costs".

Professor Ristic commented in the interview for NIN magazine that the construction of 8 small hydropower plants in Albania, Croatia and Macedonia caused the extinction and/or endangerment of unique and protected fish species. It also caused water supplying problems to local communities and road-related intense soil erosion. He pointed out that the only beneficiaries of those projects would be investors, suppliers and corrupt government officials.

The main investors in Serbia are people close to the regime. The best known example is Nikola Petrovic, the best man of President Aleksandar Vucic. Sadly the same pattern of entrepreneurship is seen elsewhere in the Balkans.

in the interview with CIN-CG/Monitor. She points out that common people foot the bills and thus enable profits of the regime's elite in the country that doesn't have enough hospitals, kindergartens, schools, community centres...

„Lip service to renewable energy actually serves to disguise the lucrative businesses of those close to the DPS leader **Milo Djukanovic** and his party clique. The *Montenegro Hydro Energy* is a striking example that only those favoured by the regime can enter such lucrative deals. The aforesaid company had in store the feasibility study for the hydro plant in Berane the whole year before the tender announcement. No surprise, the company turned up as the best bidder. Later the government extended the concession deal deadlines on several occasions. When the construction was finally over there was nothing there for the local population. Moreover, the locals have even been deprived of the river itself and got nothing in return- points out Mrdovic.

MANS came up with the data that the tax payer money in the form of government subsidies account for more than a half of the revenues of the small hydropower businesses. Now those same companies paid 12 times fewer money in the form of concession fees from 2014 to 2017. The overall revenue of the small hydropower businesses exceeded 9 million Euros of which the subsidies accounted for 4.7 million. The companies paid back to the treasury only 430,000 Euros in concession fees. MANS cited the National Action Plan in regard to renewable energy and came up with a figure of 27 million Euros of tax payers money to be paid by 2020 in the form of electricity subsidies to small hydro businesses.

The Ministry of Economy replied to us that "those so called analysis ignore the value of investments in 13 facilities which amount to 40 million Euros. Moreover the overall revenue is not the profit. The revenue covers for amortization, operational

costs and concession fees. Furthermore, those 4.7 million of subsidies over two and a half years reduced the electricity import by 3 million Euros, created 80 jobs, strengthened local economy and provided further infrastructure development over there”.

The Ministry of Economy’s calculation is pretty interesting as Montenegrin households spent 200 million Euros of electricity each year so in two and half years that would be half a billion Euros. Thus the cited 4.7 million accounts for less than 1% of the total bill while the generated electricity in the small hydropower facilities barely exceeds 1% of the total production. The problem is that tax payers finance the subsidies in millions of Euros for the small plants while the share of the small hydropower in the overall electricity production is negligible.

As a consequence the Ministry has recently announced the change of policy. “The government has no plans to provide financial incentives to new investors when it comes to renewable energy sources but will seek investors who will accept the market risks” says the Ministry of Economy.

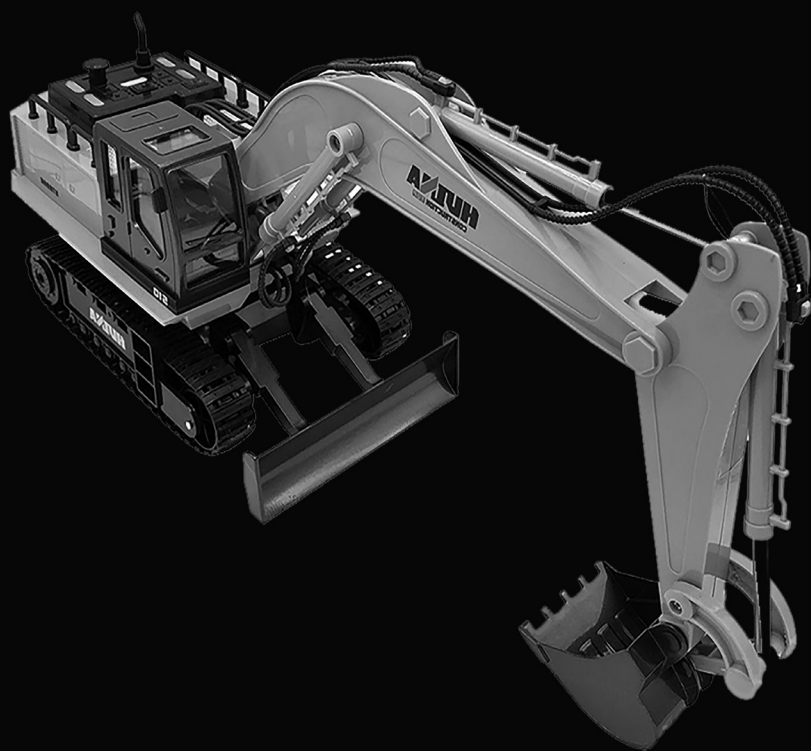
Nicely said but no answer yet on how long the government proteges will continue to rip the tax payer through subsidies. On the other hand the search for new investors (through other incentives) will keep the whole environment vulnerable and without protection.

“The Tara River with its canyon, the basin of the Moraca River, Lake Scutari and the Bojana River are still among the most preserved ecosystems in Europe”- points out Rozman. “When you see lobbyists and super rich who dare to assault all that paradise it is hard to stay calm. I am not sure if Montenegrins are aware of all that beauty that surrounds them and what it could mean for sustainable tourism. On the other hand the avarice has only one goal- to exploit and make more money without any qualms. No community can sustain such devastation in the long run”.

WATERCOURSES AND THEIR
LIVING WORLD UNDER THREAT
DUE TO GRAVEL EXTRACTION:

DREDGERS KILL RIVERS

PREDRAG NIKOLIĆ

THINGS HAVE GOT WORSE SINCE THE GOVERNMENT IMPOSED MORATORIUM ON GRAVEL EXTRACTION AND THE SO CALLED STRICT CONTROL OF RIVERBEDS. SHARKS IN THE CONSTRUCTION BUSINESS MAKE MILLIONS IN DREDGING THE MORACA RIVER. ON THE OTHER HAND, THE TREASURY OF PODGORICA CITY COUNCIL BENEFITED FEWER THEN FOUR EUROS FROM THE CONCESSION FEES IN 2016.

The bank of the Moraca River in the village of Botun near the Podgorica Aluminum Plant (KAP) looks as though struck by the Apocalypse. The scenery resembles a science fiction doomsday movie. The river thereat has lost its unique appeal and all the rocks and caves that had dotted the bank have been turned into huge piles of trash and construction waste.

The *Celebic Company* as well as others line up the river bank amidst mounds of sand and gravel which block and dwarf the river. Gravel is spilled around for miles. You can see it on farm lands, on the pavements, etc. It was Sunday when we toured the area. Each hundred metres we saw heavy machinery and dredgers which drilled through the riverbed and juggernauts driving the loads away despite the government moratorium on sand and gravel extraction.

The gravel ban hasn't improved the things. Montenegro's riverbeds have become unrecognizable by havoc wreaked while their living world is on the brink of obliteration. The business is conducted under pretense of watercourse regulation which makes certain individuals and companies filthy rich while the whole community is expected to foot the bill for immeasurable environmental and economic destruction- as the Montenegrin Investigative Reporting Centre (CIN-CG) and the weekly Monitor find out.

The minister of agriculture **Milutin Simovic** admitted that "the rivers were destroyed and that strict monitoring would be enforced". Moreover he warned those who act in defiance of the government and said that they would have to face the consequences. However the business continues as usual. No more than three inspectors are assigned to control the

major rivers and their tributaries while the paltry fines are no deterrent to lawless behaviour. Furthermore, the ongoing criminal activities and alarm bells from individuals and NGOs cause no concern to public prosecutors who wouldn't even bother to take a look, let alone launch an investigation.

Directorate for Water told CIN-CG/*Monitor* that "the Ministry of Agriculture and Rural Development introduced the moratorium due to expired concession contracts and illicit extractions... and also because of needed watercourse regulation projects".

The National Sustainable Development Council that monitors the issue was "pleased with the progress" of the moratorium and the watercourse regulation drafts. However, the same apocalyptic Moraca landscape can also be seen in the river basins of Tara, Cijevna, Lim and other rivers whereof the National Council can be "pleased with the progress".

Watercourse regulation as excuse to carry on as before

Gravel extraction contracts for 25 locations (the rivers of Moraca, Lim, Tara, Ibar, Grncar and Gračanica) expired all by the end of 2016. The Ministry of

Agriculture claimed that riverbeds and the living world therein had to be revitalised of which the fish habitats and the water quality improvement were the prime targets. Nonetheless, the Ministry failed to respond whether any of the concessionaires have restored the areas that they had exploited. The example of the Moraca River is notorious as the licensee left two big craters near the river bank which now serve for garbage disposal.

Aleksandar Perovic of the Ozon Environmental Movement (OEM) said to CIN-CG/*Monitor* that it would be hard to find a single concessionaire void of avarice and arrogance. "All they want is more profit".

The privileged circles push for merciless exploitation of natural resources whereby they make millions through the aforesaid operations. At the same time they destroy ecology of the riverbeds and pay miserable money to the state treasury and the city councils. Already back in 2014 the Parliament's Committee on Economy, Finance and Budget unanimously agreed that the field of concessions (including watercourses) was unregulated and that the treasury could have collected more than €10 million out of it. The state revenue from concession licences amounted to dismal € 25,217.76 in 2016, when the extractions

MINUSCULE FINES

Inspectorate General issued 13 fines for various irregularities since the moratorium introduction (against 11

individuals and two legal entities). The total sum of fines is €4,800.

Directorate for Water can't boast of the moratorium enforcement either. It provided toll free telephone line to report illicit extraction as well as email address. So far 31 reports came through which were forwarded to the inspectors. On the other hand, Directorate for Water announces amendments to the law which regulates the matter and more severe penalties.

were still legal.

However, the licencees didn't even bother to pay that meagre amount and hence many local governments didn't even get the crumbs of the crumbs that they were entitled to (70% of the concession fees were to be allotted to the city councils and the rest to the state treasury). In reality, the Podgorica City Council had a revenue of €3.91 for gravel extraction back in 2016.

The residents of Botun that CIN-CG/Monitor reached out to would not speak on record. But they informally admitted that the moratorium did not bring any improvement. The gravel is still extracted, poison is all around, the fish stock is gone and the beaches along the river are destroyed.

Believe it or not, the ongoing environmental disaster has become even more complex. A part of the population ferociously protests while the other part is indignant because they are barred from taking their own turn in the dredging. In a recent gathering in Botun they even threatened to block the roads and become more radical if the government remained deaf to their demands to join the extra(destru)ction efforts. Upon the protest the Directorate for Water replied that the aforesaid area is under the water

regulation project (with three contractors and the monitoring team). The aim thereof is not to exploit but regulate the course of the Moraca River while all the extracted material is recorded and paid for accordingly. The excess material is paid by the contractors *Cijevna Komerc* – 2,75 €/m³, *Beton Montenegro* – 2,76 €/m³ and *Bemax* 2,78 €/m³

Mr **Perovic (OEM)** retorts that “the Government and the Ministry of Agriculture made a joke of the moratorium from the onset as they allow the extractions under pretense of the so called riverbed regulation which is granted to the privileged only. That breeds corruption and other illicit activities which should alert the public prosecutors’. He adds that the Gracanica River in Niksic is actually the worst example and its “riverbed is actually a flowing waste depot”.

Profit multiplied by six

Milutin Micovic, president of the Lim Fishing Club in Berane says that the moratorium did work there for a couple of months in 2017 due to alarms in media and inspections on spot. Nevertheless “in 2018 the lucrative dredging has resumed without restraint under pretense of restoration and regulation”.

Micovic explains that those in the business got two permits after years of merciless destruction of the river ecosystem. One permit allows for removal of the Lim gravel-bars and sandbars in seven locations along with construction of an embankment on a line of the river. The other permit allows the contractors to carry away the sifted gravel and pay €3.05/m³ compensation to the government.

Bigger “concessionaires” were granted permits for three locations in the Berane Municipality to conduct the so called watercourse regulation which includes embankment although there was no need for that- says Micovic. Thus they've managed to dredge away hundreds of thousands of cubic metres of sand and

gravel.

The Directorate for Water told us that the *Beton Group – Popovic Ltd*, was issued permit to carry out “emergency works” in the Lim riverbed in Berane’s urban area in the length of 500m.

Damir Gutic, head of the Directorate for Water told CIN-CG/*Monitor* that despite the moratorium some permits were granted pursuant to the regulations for the purpose of watercourse regulation so to prevent sandbars, meandering, erosion of arable land and flooding. He further says that since the moratorium the Directorate issued approvals for emergency measures in 6 municipalities on the rivers of Grncar, Lim, Tara and Moraca.

“The emergency measures” are carried out by 13 companies (see the table) as the water directorate states. It appears that all is about (tonnes of) money. The cubic metre of extracted gravel is paid €3.05 while the

market price is as six times as much. In the last year, when the moratorium was introduced, the “contractors” officially dug up 26,847 m³. The official data does not corroborate with the allegations of the locals protesters in Zeta (the Moraca basin) who publicly stated that “just one of those concessionaires extracted 70,000 m³ claiming it was approved by the capital city’s council”. The locals that we spoke to say that they had referred to the *Celebic Company* which was entrusted with the job of eliminating the sandbar and accumulated material in the location of Misurica (the length thereof is 300 metres).

Upon complaints of the Zeta locals that the gravel extraction continues unhindered, the authorities set up an overseeing committee. Nonetheless the city authorities wouldn’t respond to our inquiries about the findings of the aforesaid committee. The *Celebic Company* also remained silent to our question whether the sandbar removal license has been renewed this year.

The *Bemaks* and the *Cijevna Komerc* wouldn’t answer the allegations about ongoing gravel extractions.

Directorate for Water told us that this year 23 watercourse regulation contracts had been signed but we didn’t got the list of companies that were to carry out the projects. The Directorate still has no complete data on the extracted amounts in 2018 and no evaluations of paid concession fees- so we are told by director Gutic.

Mr Micovic explains to us what the regulation means on the ground. “Directorate for Water approved the removal of a part of the bank around the bridge in the centre of Berane where Fly Fishing European

	Izvođač	Vodotok	Količina izvađenog korisnog materijala
1.	D.O.O. „Canović Gradnja 5E“ iz Gusinja	Grnčar	1962,66 m ³
2.	O.D. „BOJTRANS“ iz Gusinja	Grnčar	1820 m ³
3.	D.O.O. „MIKI TRANS GUSINJE“ iz Gusinja	Grnčar	1705 m ³
4.	D.O.O. „ČELEBIC“ iz Podgorice	Morača	13688,90 m ³
5.	D.O.O. „Dejo komerc“ iz Mojkovca	Tara	800 m ³
6.	D.O.O. „Vuković LN“ iz Mojkovca	Tara	258 m ³
7.	D.O.O. „Gradnja“ – Bijelo Polje (dvije lokacije)	Lim	1100,40m ³ + 890 m ³
8.	D.O.O. „KOP-CO“ – Bijelo Polje	Lim	1158 m ³
9.	D.O.O. „Šukurica“ – Bijelo Polje (dvije lokacije)	Lim	200 m ³ + 190 m ³
10.	D.O.O. „Zlajić“ – Bijelo Polje	Lim	935 m ³
11.	D.O.O. „Matador CO“ – Bijelo Polje	Lim	257 m ³
12.	D.O.O. „Fineco“ – Bijelo Polje	Lim	683 m ³
13.	„AGENCIJA ZA IZGRADNJU I RAZVOJ BERANE“ d.o.o. Berane	Lim	1200 m ³

Izvor: Uprava za vode

Championship will take place in 2019. There was no concern about dredging around the bridge even though the law forbids every undertaking in the length of 100 metres around it”.

Moreover, the licences issued to two companies to carry the work on a part of the Lim River account for another big problem. The Ljesnica River, which is the Lim tributary, is natural fish spawning ground and has been protected under strict law over the last 20 years. “Over there you have true ecocide as the Lim has been moved to the left towards the village of Stitari in the length of a thousand metres and thereby separated from the Ljesnica which is walled off so that heavy machinery can dredge the hundreds of thousands of cubic metres unhindered” points out Micovic.

Authorities “concerned” again

After the introduction of the moratorium, the government formed the Coordinating Team (CT) and drafted the action plan to no avail. The CT is made of representatives from the government and the local authorities who now jointly warn (again) that every illicit extraction will be duly punished. Inspectors recently monitored the Moraca riverbed and concluded that “there are reasons for concern due to a number of illicit extractions. Furthermore, erosion of soil and arable land near the river has spun out of control”.

Jovana Janjusevic is executive of the Centre for Protection and Observation of Birds which is a local NGO. In her interview with CIN-CG/*Monitor* she claims that the best thing would be to give up on those watercourse regulation projects as “rivers are natural ecosystems and the best way to keep them pristine is to spare them from human interventions as it was the case for thousands of years before”. She reminds that all over the EU there are ongoing projects of restoring riverbeds to where they were in the first place.

Micovic emphasizes that there’s hardly

any control of the rivers and says that “while the Directorate for Water is in charge to issue licences, it’s up to the inspectors to monitor the work. However there is only one inspector in the northern half of the country”.

Experts who work for the government told CIN-CG/*Monitor*, on condition of staying anonymous, that the government could easily solve the problem if it wanted to- hire more inspectors who will be assisted by police and set up road blocks on exit ways, control the lorries and the amounts of extracted sand and gravel that are driven away. Nonetheless, those who have sucked millions of Euros out of the rivers are close to the government and such synergy only makes things worse. The Ministry of Interior is also involved as it fails to control the gravel transports despite the fact that many lorries operate without proper plates and permits.

When it comes to the moratorium efficiency the real icing of the cake came from the government which permitted the Chinese CRBC to extract gravel in close proximity of the Tara River source. This UNESCO protected river is also on the path to destruction under pretense of watercourse regulation.

COASTAL MUNICIPALITIES SEND
ENVIRONMENTAL PROBLEMS
OFF TO ALBANIA,
**...HOWEVER, SOMETIMES
THE SEWAGE SLUDGE ENDS
UP IN THE NEARBY SEA**
SINIŠA LUKOVIĆ

EVEN THOUGH MORE THAN 70M € HAVE BEEN INVESTED IN THE WASTEWATER TREATMENT THE APPLIED TECHNOLOGY IS STILL INADEQUATE AND WITHOUT SLUDGE DISPOSAL PLANS. THE LOCAL AUTHORITIES FIND IT EASIER TO SHIP THE SLUDGE OFF TO ALBANIA AT THE EXPENSE OF TAX PAYERS' MONEY WHICH GOES INTO HUNDREDS OF THOUSANDS OF EUROS. THE CITY COUNCILS OF KOTOR, TIVAT AND BUDVA HAVE THE SAME PARTNER IN THIS BUSINESS, A NATIONAL OF ALBANIA WHOSE COMPANY IS REGISTERED IN MONTENEGRO.

The Montenegrin Investigative Centre (CIN-CG) found in the official statistics that some 12,000 tonnes of sludge have been exported since last year. The sewage sludge is a leftover after wastewater treatment which is now conducted in the newly built facilities in Budva, Kotor and Tivat. The similar facility in Herceg Novi is still under construction and with low treatment capacity hence the waste is stored in the facility's disposal reservoirs. There are only two proper waste dumps (in Podgorica and Bar) but the sewage sludge is not listed in the issued licence.

The authorities in Budva, Kotor and Tivat have the same partner, the Montealea company registered in Montenegro. The sole founder and executive is Florian Borshi, an Albanian national from Shkodra. He charges his shipping services 65€ per tonne. The CIN-CG reporters were unable to reach out to him as the address stated in the business registry (the Celebic Business Centre- CBC in Podgorica) is invalid with no plaques, mailbox or other signs there. Borsha's company is unheard of by the other occupants of the CBC.

As CIN-CG finds out, the sludge exported to Albania is not further treated but ends up in a waste dump. The aforesaid authorities

have no clue about the whereabouts of the final waste dump.

The sludge export from the facility in Budva has exceeded 10,000 tonnes since the last year while the facility that treats Kotor's and Tivat's sewage wastewater has accumulated 6,000 tonnes ready to be shipped off. However, the customs records do not corroborate the local departments data hence it's possible that a part of the sewage sludge ends up in the hinterland's crevices or in the nearby sea.

The Ministry of Sustainable Development and Tourism (MORT) replied CIN-CG that it had no information about illicit disposals of the sewage sludge in the rocky hinterland's sinkholes. Cuca and Krivosija are areas with many crevices and pits and thus rumoured as waste disposal sites whereof the Ministry will "most certainly inform the inspectorate".

The ministry reminds on regulations whereby "the waste producers can either treat the waste autonomously or entrust the same to dealers or entities which gather or treat the waste". Thus it is clear, according to the ministry, that the "businesses which operate wastewater facilities are obliged to take care of the waste".

The Budva City Council admits in its correspondence with CIN-CG that no waste treatment facility in Montenegro is technologically capable to process all of the waste. Hence the so called sludge treatment is not laid out. Instead, an arrangement was made in 2017 with the company of Florian Borsha to remove 4,100 tonnes of sludge to Albania at the cost of 64.5 €/tonne incl. VAT. Thus 264,441.80€ were paid last year. In 2018 another 6,000 tonnes will be carried off at the cost of 65.95 €/tonne (due to VAT increase) and 395,670€ in total.

On the other hand Budva's city council has fought a long legal battle against the WTE Group in Germany which demands a payment of 58.5m€ for the wastewater plant construction as agreed in the contract.

The local authorities refuse to pay for the phase 2 and 3 of the aforesaid project and claim that the construction hasn't even been started, let alone completed. Dr Joze Duhovnik, a Slovenian expert hired by the Budva authorities claims in his extensive study that only 69.2% of the entire facility has been completed as laid out in the investment agreement. The project was meant to facilitate a wastewater treatment for a settlement of 130,000 inhabitants. However, the project is accompanied by corruption allegations (and is currently investigated) since one of the WTE managers reportedly admitted a payment of 3m€ to a person in the earlier local government whose name is withheld for the time being.

According to Duhovnik's study only the central unit on Vjestica Hill has operational licence while ten pump stations are still in test mode. The project envisages the construction of wastewater treatment units in Buljarice and Petrovac and secondary sewage network. The piled up sewage sludge on Vjestica Hill is often a problem on rainy weather as it spreads out an unbearable stench down to the beach resorts and hotels.

The sludge from the joint Tivat-Kotor wastewater treatment facility was exported to Albania in accordance with the one year contract signed with the Montelea Co. The deal is nearly 40,000€ worth for the disposal of 500 tonnes. Anyway, it seems that not all 500t crossed the border as the customs records declare less than half of the amount. The water utility company in Tivat has no information as to what happened with the rest of the sludge and whether it was dumped somewhere outside of the facility.

The Montelea Company used to load the sludge near the Montepranzo Estate just opposite the Tivat Airport. First the sludge was dumped on the lawn and then encased in big containers which the Montelea's lorries carried off to Albania. That was discovered in early October last year when the airport personnel and the passengers started complaining about

the unbearable stench that was coming their way. After several days the airport's security had enough of the stench and took beyond the airport's parameters. They discovered the mounds of sludge on the land of the Tivat Utility Services which thought it convenient to reload the sludge there for Albania shipments. The operation had to be aborted as it became public and awfully smelly.

The German WTE runs the joint Tivat-Kotor treatment facility since its opening in July 2016. The WTE Group and its daughter company in Budva had also constructed the same facility. The Germans were supposed to hand over the facility by 31 Aug to the joint Tivat-Kotor waste treatment company. Nevertheless the handover was delayed over the company's registration procedure and the training of new staff (by the WTE Group). The cities reckon that the Germans are obliged to handle the sewage sludge discharged in the plant's three reservoirs until the facility is handed over. Anyway, according to reliable sources, the disposal problem was 'solved' a couple of times by direct discharge into the sea in the Bay of Traste since the 'reload station' opposite the airport had to be shut down.

On one occasion a big dark stain was spotted in the sea from the nearby Lustica Bay high-end resort. The tourists made photos and reported it. Even the Montenegrin Environmental Protection

Agency acknowledge that 'something strange' was going on in terms of leakage from the more than 10m € worth facility. The executive of the joint Tivat-Kotor Wastewater Treatment Company and its only staff at the time, Srecko Tripovic wouldn't talk to CIN-CG about the aforesaid problems.

The WTE delivered two open top containers and a special carrier vehicle for the sludge transportation. However, the vehicle is still not in service as it lacks licence plates for some reason. Hence it cannot deliver the sludge to Vjestica Hill near Budva which is meant to be a hub for further shipments to Albania by another company. We are told, off the record though, that the Kotor Water Utility Services mulls a purchase of two special closed containers so they can successively drive off the accumulated sludge out of the facility in Krtola.

The Ministry of Sustainable Development and Tourism responds that Montenegro's legislation is some 95% in harmony with the EU legislation and that a lot has been done to meet the Sea Coast Master Plan requirements in terms of wastewater treatment and drainage including the construction of 150km of sewage network and three waste treatment plants.

Montenegro's northernmost coastal city of Herceg Novi is still without hassle with

NATIONAL CUSTOMS OFFICE-EXPORTS ARE LEGAL

The Customs Office told CIN-CG that nearly 12 tonnes of the stabilised sludge (which can be used as a fertiliser) had been exported from Montenegro from early 2016 until Oct 2018.

“The Customs Office doesn’t keep export/import records for each municipality but it has them on the national level. The aforesaid material was

exported to Albania indeed. Now pursuant to the law the information on particular physical and legal entities in the customs declarations cannot be shared without approval of all the parties involved”. The ministry further claims that such matter is in accordance with international regulations. As such it is not considered hazardous and thus has no export obstacles.

the sludge according to Jelena Djakonovic, acting head of the local water utility firm. The treatment facility in nearby Meljine is still in testing phase. The work on the sewers hasn’t been finished yet. The treatment plant in Herceg Novi is built by the Turkish MASS/Gintas consortium while another Turkish company- Celtikcioglu constructs the sewers.

The sustainable development ministry points out that the stabilised sewage sludge “is not harmful and can be used in agriculture after its proper treatment... it’s used in parks and other green areas, in re-cultivation of soil, foresting, as an insulation layer on the waste dumps and as renewable energy source through incineration...”.

Mojkovac treatment plant is appealed to as a good model copied from Denmark. Furthermore the Podgorica City Council planned a new plant with the thermal treatment of the sewage sludge. The German KfW Bank helped the case study for coastal municipalities where new and more advanced solutions will be implemented. The ministry further says that the law makes provisions for temporary sludge disposal in the interim period without

giving us further details on what it means.

Experts are divided over the sewage sludge incineration because of air pollution and ash residue which thus becomes hazardous. Besides, the waste incineration is not popular in the EU. On the other hand, the local authorities have received a lot of bids from various companies and experts on how to solve the issue.

In the meantime “Vodacom” has developed an application model of the partly dried sludge from the Tivat-Kotor treatment plant which could be used to re-cultivate soil on two former waste dumps in Sinjarevo and Lovina. The investment will cost slightly over a million €. The KfW Bank would finance the project. The Tivat City Council endorsed it and now it awaits the same approval in Kotor.

MEDICAL WASTE IN MONTENEGRO

A LURKING MENACE

MAJA BORIČIĆ

THE WORLD HEALTH ORGANISATION (WHO) ESTIMATES SHOW THAT SOME 20 MILLION PEOPLE ARE INFECTED EACH YEAR BY HEPATITIS B, C AND HIV DUE TO IMPROPER MEDICAL WASTE HANDLING. MONTENEGRO KEEPS NO SUCH RECORDS. HOWEVER, MORE THAN A THOUSAND TONNES OF SUCH WASTE IS BEYOND ANY SUPERVISION

When my mother died of cancer I didn't know what to do with the pile of leftover pills. A friend taught me to empty the capsules into a bag and mix them up with a toothpaste. Then I flushed the stuff down the toilet. I didn't want to hand them over to a pharmacy so they profit from my loss" said a native of Podgorica who wanted to stay anonymous in the interview with the Montenegrin Investigative Reporting Centre (CIN-CG). He is one of many who owns mini stockpiles of pharmaceutical and other medical waste (expired medications, thermometres, mercury blood pressure gauges and other hazardous materials).

Medical waste can have harmful effects on human lives and on the environment as it causes infections, epidemics, injuries, poisoning of soil and water. Our research showed that the authorities have failed to adequately inform the public about

the proper disposal of all sorts of medical waste. This is corroborated by the Environmental Inspectorate and various non-governmental organisations which recorded cases of medical and communal waste being dumped together. Many in the civil sector complain about the lack of transparency and possible illicit activities.

The hazardous wastes includes pharmaceutical, infectious, chemical, pathoanatomic, cytostatic and sharps wastes. The WHO defines it as human organs and tissues, blood and body fluids, extracts and secretions, medicines, swabs, gauze, bandages, needles, scalpels, lancets and other sharp instruments as well as leftovers from medical, dentist and pharmaceutical providers. All those can cause infections if a person is contaminated by the aforesaid waste. Moreover infectious waste makes up 80% of the hazardous medical waste coming from public health facilities.

The National Waste Management Plan 2015-2020 states that Montenegro generates

2,148 tonnes of waste a year of which 874 tonnes are hazardous and largely infectious. However that refers only to public health facilities while another thousand of tonnes are believed to be generated in private clinics, dentist practices and nursing homes. The Ministry of Health didn't reply our inquiry on whether it possesses the exact records about the waste in the private sector. Nonetheless the ministry claims that the medical waste from the public sector is not mixed with the communal waste but is properly disposed. Furthermore, some 400 tonnes are treated every year.

However, certain shortcomings of management are admitted in the National Plan when it comes to storage, control and insufficient staff training which ought to be addressed in the forthcoming period.

Anyway, the state owned Montefarm Company recommends giving public guidelines so that people refrain from dumping medical waste into bins or sewage. Instead they should hand it over to the nearest pharmacy. The company believes that such guidelines should become a law.

The CIN-CG research reveals that not all pharmacies in Podgorica have the same standard of accepting the waste from their customers. Some storage the waste while others don't citing various excuses. The Montefarm storage manager Vera Dabanovic explains in the interview with CIN-CG that pharmacies are not allowed to resell the unused medications that people return. She further adds that private pharmacies should abide by the same rule. The stockpiled medications, whether expired or still valid, are kept in

temporary depots and subsequently sent back to suppliers.

Inspectors press charges

Environmental Inspectorate instigated seven infringement procedures in the last three years. Inspectorate General however refused to share the control records saying that their publication would rather cause harm and would be illegal as "the proceedings are not over yet". However, the reply from environmental inspection reveals that only one case is still in court while in four cases the courts ordered payment of fines. The two remaining cases ended with acquittals for

EU: NO PROGRESS

As Chapter 27 of the EU accession talks is recently opened, the medical waste disposal is considered one of the biggest environmental issues. The European Commission does not mention the medical waste per se in its reports but it states that the waste handling legislature is somewhat in line with the EU and that "no progress has been made" and that "serious efforts" are expected in terms of national plan and strategy. Furthermore, local governments should resolve the problem of temporary waste dumps.

lack of evidence.

Individuals breaking the Waste Disposal Law risk fines from 30€ to 2,000€ while companies and institutions risk paying from 1,000 to 40,000€. The Inspectorate explains that it started proceedings as certain health care providers (six private and one public) mixed medical and communal waste. Nonetheless the inspectors notice that there is a growing number of those who properly handle the hazardous waste. Back in 2017 the inspectors sent instructions on the proper disposal of products containing mercury and further informed that as of 2020 the products won't be allowed for import. Moreover, the Inspectorate General is set to expand its environmental staff from 8 to 21 (as projected).

Nikitovic: Some ask for fake receipts

The Ekomedika Ltd. and The Hemosan (in the port city of Bar) take care of most of the hazardous waste. The government issued The Ekomedika and OMPeco consortium 15 year licence in 2011 for treatment of sharps and infectious medical waste. The MANS (Nongovernmental Affirmation Network) objected to the monopoly for violation of tender protocol and law. Nevertheless the public prosecution office replied that "there were no reasonable basis for prosecution".

Neither Montenegro nor any of the former Yugoslavia countries has any facility to treat pharmaceutical, chemical (mercury) and nuclear waste. The Hemosan sends the waste mostly to Austria. In the last three years the company has shipped some 100 tonnes of pharmaceutical and 38 tonnes of chemical waste. The Hemosan manager Zoran Nikitovic warns that any medication can be hazardous saying that "the authorities must warn the providers to take care of the leftovers as the price of medication includes its subsequent disposal costs". He adds that it wouldn't pay out to construct a treatment facility in Montenegro since "we are a small country... only the filters in the incinerator plant in Vienna cost up to 15 million €".

Nikitovic admits that some requested

MERCURY, LEAD, ARSENIC...

Infectious waste includes accessories from microbiological labs, equipment and tools used to collect blood and other liquids.

Chemical waste contains toxic and hazardous chemical solutions. Furthermore the materials with high concentrations of heavy metals are included in the chemical waste, like mercury from broken medical gear, cadmium from batteries, lead, arsenic etc

Sharps waste mainly refers to contaminated needles, lancets, nozzles and scalpels.

Cytotoxic waste is generated after the use of pharmaceutical products and accessories.

Pharmaceutical waste is generated from all medications including the packaging systems which are sent out of stock either because of expiration dates or improper safeguarding.

fake receipts even though it was trashed somewhere else. He wouldn't tell who made such requests. He ended that he would never do it. He further said that the money paid by the government for the waste handling is "close to peanuts" and that such arrangements in other countries would have been paid in millions.

"Montefarm has no large stockpiles- we are talking about several tonnes and that whole thing is worth 20,000€" he said.

Treatment centres for infectious and sharps waste are founded in Podgorica and Berane. For now there are no plans for expansion as the collection process is below the mark.

The Ekomedika collected and treated 416.5 tonnes in 2017. The contract authorises collection, transport, treatment and sterilisation after which the waste can be ranked to a mixed municipal waste which ends up on a sanitary landfill. The consortium is paid 1.85€/kg within the annual cap of 654 tonnes.

There are reasonable basis to investigate environmental crime

The Ozon Environmental Movement conducted morphological analyses in 4 municipal dumps around the country. Medical waste was frequently found in each location in 4 subsequent surveys. The Ozon manager Aleksandar Perovic said in the interview for CIN-CG that the law prohibits the mixing of communal and other wastes and the new lump turns into something hazardous. "To make things worse, there are no accurate data of the generated waste on the national level. That breeds suspicion in various illicit activities and corruption. Hence there are basis to investigate into environmental organised crime" he points out. Furthermore, other countries in the neighbourhood have similar problems, and "unfortunately, it seems that medical waste management is shrouded with certain secrecy everywhere around. Transparency is something pivotal in this line of work" he says. He reminds that it's not uncommon in Montenegro to dump expired medications in burning waste containers. That speaks enough about ignorance and the danger it can cause. "Someone would expect the authorities

WHITHER THE BODY PARTS

"Medical waste records are not on the satisfactory level while there is no adequate storage for some six tonnes of pathoanatomic waste"- is reported in the National Action Plan for 2018. Pathoanatomic waste includes body parts, amputations, tissues and organs removed in surgical procedures, placentas...

The government points out that 400 tonnes of treated medical waste refers only to public health institutions while the private sector, pharmacies and nursing homes are not counted in. Moreover the authorities announce waste handling instruction forms and further coaching (which may include recycling operations) in order to improve the situation and respect the critics.

to get more serious about this and the ordinary people to learn and act. However, all responsibility is on the contractors who are unable to deal with this issue as they should" concluded Perovic.

MONTENEGRO - THE LEADER
IN BLACK STATISTICS:

CAUSE OF DEATH — BREATHING POLLUTED AIR

PREDRAG NIKOLIĆ

**THE WORLD HEALTH
ORGANISATION DATA
SHOW THAT 6 % OF
DEATHS IN PODGORICA,
12 % IN NIKSIC AND 22 %
IN PLJEVLJA ARE CAUSED
BY AIR POLLUTION.
THE AUTHORITIES
AND POLLUTERS KEEP
DELAYING ACTIONS
WHICH WOULD HELP
REVERSE THE SITUATION**

At the end of January the alarm bells rang in Skopje due to dramatic air pollution which was 10 times more than allowed. The government prolonged school break, introduced free public transport and doubled parking fees so to discourage the use of vehicles. Furthermore the government recommended older people as well as those with chronic diseases not to go to work for a while.

However, the Montenegrin government did not bother itself with similar measures even though the air pollution in Podgorica was 18 days above the red line in the end of December. The alert in Pljevlja lasted 29 days in the same month. Furthermore, the Centre for Eco-Toxicological Research recorded in the end of November the greatest ever pollution in Pljevlja- 23 times more than it is allowed.

The Government and the biggest polluters keep tossing responsibility to each other and always come up with new bureaucratic and other excuses so to evade strategic projects which would cut the air pollution. On the other hand the population's health

keeps deteriorating. Pljevlja is a city notorious for population exodus. CIN-CG & Monitor investigation points out to Podgorica and Niksic as seriously affected by air pollution.

The World Health Organization (WHO) reports that 6 % of all deaths in Podgorica, 12 % in Niksic and 22 % in Pljevlja can be attributed to air pollution. The studies on these three towns point out to more than 250 premature deaths, 140 hospital admissions per year and a number of other health related issues due to exposure to particles which exceeds the WHO prescribed values- it is reported by the Institute of Public Health of Montenegro.

This institution states that the annual rate of premature mortality associated with exposure to particular pollutants in Montenegro is up to 60 times higher than the fatal road accidents.

In response to questions submitted by CIN-CG & Monitor, the Institute, cited details from *The impact of air pollution on health in Montenegro*, which was published in 2016 and compiled by WHO expert Dr. Michal Krzyzanowski, a visiting professor at Kings College in London.

High values of carcinogens benzo (a) pyrene in the PM 10 particles (diameter of less than 10 micrometers) exceed the boundaries of up to 15 times. This polycyclic aromatic hydrocarbon contained in coal tar is listed in the first group of carcinogens by the International Agency for Research on Cancer. It causes tumour of the ovary, lymph nodes, breasts, liver, digestive tract, lung, and leukemia.

Outdoors activities at your own risk

Record air pollution for years has ranked Pljevlja among the ten most polluted cities in Europe – according to WHO. The Institute of Public Health does not recommend outdoors activities there, especially when it comes to children and youth.

The Environmental Protection Agency in its response to CIN- CG & Monitor says that the air in Montenegro is primarily affected by solid fuels used for heating and nearly 200,000 registered motor vehicles with an average age of over 14 years. When it comes to heavy industry the main polluters are Plevlja Thermoelectric Plant, Pljevlja Coal Mine and Niksic Steel Plant (Toscelik).

“The air pollution problem exists in Tetovo, Prilep, Skopje, Zenica, Tuzla, Sarajevo, Uzice ...Thus when it comes to PM 10 and PM 2.5 particles Pljevlja have the same level as those cities. But, if we talk about heavy presence of other chemical elements - nitrogen, sulfur dioxide, thorium, uranium, and others then Pljevlja has outpaced all other cities by far” said Milorad Mitrovic, the executive of Breznica NGO.

He pointed out to the local health centre data released at the end of April last year. In just four months 35 women in Plevlja, aged between 35 and 50, were treated for breast cancer.

A few years ago the media published a sad story about 11 people in Pljevlja who

were all family related. They all died of lungs cancer within a year. Dr Vesa Jecmenica (died in 2015) claimed in 2012 that a genetic mutation was in full swing in Pljevlja. Thus in addition to malignant diseases growth there was also a growth of congenital anomalies.

The Pljevlja Epidemiological Office reported 395 visits due to malignancy issues in 2017. The National Register of Malignant Neoplasms reported 175 newly registered cases of cancer in Pljevlja in 2013. There's still no data for 2014.

Heating Plant, finally?

The latest government report boasts that “the government and its institutions are striving to improve the air quality in Montenegro, with special emphasis on Pljevlja”. The Environmental Protection Agency further elaborates the government efforts saying that they refer to construction of small power plants and heating system in Pljevlja. The authorities will also work to improve the air quality monitoring on the national level ...

The national power company (EPCG) announced the investment of €60 million in environmental protection, while the Pljevlja Coal Mine claims that it spends more than €10 million annually. The Agency states that a heating plant in Pljevlja would permanently solve the problems in the town center, provided that most homes are integrated in the heating network. This project would cost at least €20 million and has been talked about for years.

The mayor of Pljevlja, Mirko Djacic halted the heating plant tender in February last year, because the bids were declared invalid. Prior to the local elections in the spring of 2018, the municipal leaders and government officials were promising that pollution reduction would become tangible in the very same year. After they won the elections, the construction of the heating plant did not even begin. The contractor, Tim Company in Pljevlja, has not yet received the construction permit from the

Ministry of Sustainable Development and Tourism (MORT).

“We expect MORT to issue the permit this week “ said Mervan Avdovic, the vice-chairman of Pljevlja’s City Council . He would not talk about deadlines for the project completion but he said that the construction would be swift.

Vaso Knezevic, a landscape architecture engineer and environmental activist in Pljevlja, explains that each polluter should be ordered certain things in order to help the environment. “The coal mine should reclaim the Jagnjilo Pit so to reduce the negative effects of the mining machinery. The dust from the open pit lands on the whole area... Then the thermoelectric power plant should install desulphurisation and slag removal filters.... The heating plant is perceived as the best solution and is spoken about for some 30 years, but we haven’t come to that in real terms yet» said Knezevic.

Mitrovic reminds that the authorities often stress the unfavorable climate and geographical position, because the town is surrounded by hills thus being deprived of air circulation.

“That is true, but the town is built in depression. Furthermore, over 120 million tonnes of material from the mine have been piled up on the hill. That disrupted the wind rose. There is no more north wind that used to clean the town’s air. The landfill of Culina Guka on the edge of the town prevents the air flow, while Velika Plijes and Mala Plijes landfills close the air flow on the town’s south. The coal mine changes the landscape and our living conditions. The abandoned open pit mines in Sumana and Borovici are filled with water and the surrounding landscape looks like Mars” says Mitrovic.

Running away as far as possible

The Coalition 27, which brings together

the most important NGOs dealing with ecology, states that there are no strategies for air quality improvement in four municipalities, although the air pollution is on the rise. Implementation of the Pljevlja Strategy is still not satisfactory. There are no visible results yet and the level of pollution has remained the same as in the previous years.

Monstat- Statistical Office of Montenegro, records a negative migration balance for Pljevlja in the last decade. Pljevlja is number one in Montenegro when it comes to population exodus - the number of deaths exceeds the number of births by 144.

In the first week of February the Pljevlja City Council’s ruling majority rejected the proposal of the entire opposition to endorse emergency measures against pollution. The opposition asked the Council to press charges in court against the government for its deliberate obstruction of environmental protection plans. The opposition also wanted the EPCG power company and the Pljevlja Coal Mines to define the measures whereby they will tackle the overall pollution in accordance with the EU standards and recommendations.

Nonetheless the majority supported the “ongoing government efforts”.

Pollution and harmful effects

According to the Institute of Public Health, the so called rough PM10 particles increase the respiratory illnesses and mortality rates. They aggravate asthma, bronchitis and other similar diseases.

The EU regulations as well as Montenegrin tolerate an average PM10 daily value of 50 micrograms per cubic meter ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) which must not be exceeded more than 35 days a year. Official statistics show that from 2011 to 2018 the excessive presence of those particles in Podgorica lasted from 64 to 89 days a year, in Niksic from 104 to 147, and in Pljevlja from 144 to 217 days.

The average annual concentration of PM 10 particles should not exceed the ceiling of 40 µg/ m³. However Podgorica is near the line each year at 37.38, and in 2015 it was 41.91 µg/ m³.

The data for Niksic show 43 to 62, while in Pljevlja those values go up to a staggering 99.81 µg/ m³ recorded in 2015.

An increase in the average annual value of the “fine” PM 2.5 particles (diameter less than 2.5 micrometres) was recorded in Niksic and Pljevlja. The red line value is 25 µg/ m³. In Niksic it is often at the border value, while in Pljevlja the recording exceeds 40 micrograms every year which qualifies the city among the most polluted in Europe.

EPCG: Plans and predictions and more lip service

The Montenegrin Electricity Utility (EPCG) replied to CIN CG & Monitor that the company was doing its best. They state that in 2013/14., they implemented a project that stabilized the Maljevac Landfill boundary wall. Moreover the expropriation

of the nearby land is in progress so to afford a buffer zone. The Maljevac reclaim project is worth €20 million and another €40 million have been assigned for fixing Block 1 of the Pljevlja Thermoelectric Plant.

The EPCG says it's is keen to reduce the content of oxides, sulfur and nitrogen in flue gases, then to construct a wastewater treatment plant, a new system of dry transport of ash, slag and chemical gypsum, as well as to remove asbestos from the cooling tower.

The Coal Mine AD Pljevlja told CIN CG & Monitor that it regularly conducts controls of waste oils and lubricants. Moreover they spend €150,000 each summer for sprinkling dirt roads to keep the dust down.

In early 2018 the sewage sludge purifier was put in action for the Cehotina River water treatment near the open pit mine there. The investment amounted to €280,000.

“We regularly conduct checks. The total cost of testing the air and water in the last five years reached €104,000 “said the Coal Mine press service.

VANISHING SANDS: MONTENEGRIN ISLAND
**THREATENED
BY STATE INACTION**
MUSTAFA CANKA

NATURE'S DELICATE BALANCE DISRUPTED BY CONSTRUCTION, MONTENEGRO RISKS LOSING AN ICONIC ISLAND OF 515 HECTARES AND KILOMETRES OF SANDY BEACHES. THE SHRINKING OF ADA BOJANA THREATENS A UNIQUE ECOSYSTEM

Shyqyri Kahari once made a living sailing the world – until marriage in 1979 brought him home to the Montenegrin town of Ulcinj and a job on a triangular-shaped island called Ada Bojana.

Located at the border between Montenegro and Albania, Ada Bojana is carved out on two sides by the river Bojana, while the third is blessed with a 2.9-kilometre sandy beach lapped by the Adriatic Sea.

With strong winds and a laid-back vibe, it is popular with kitesurfers, nudists, Belgrade twentysomethings and a growing number of foreign tourists. But it is also shrinking.

“When I started working, my little house, from which I rented out beach furniture, was 85 metres from the sea,” Kahari, a 76-year-old pensioner, recalled. “But today, it’s gone. It would be under water. The

beach is 85 metres shorter.”

And it’s not only Kahari’s old house.

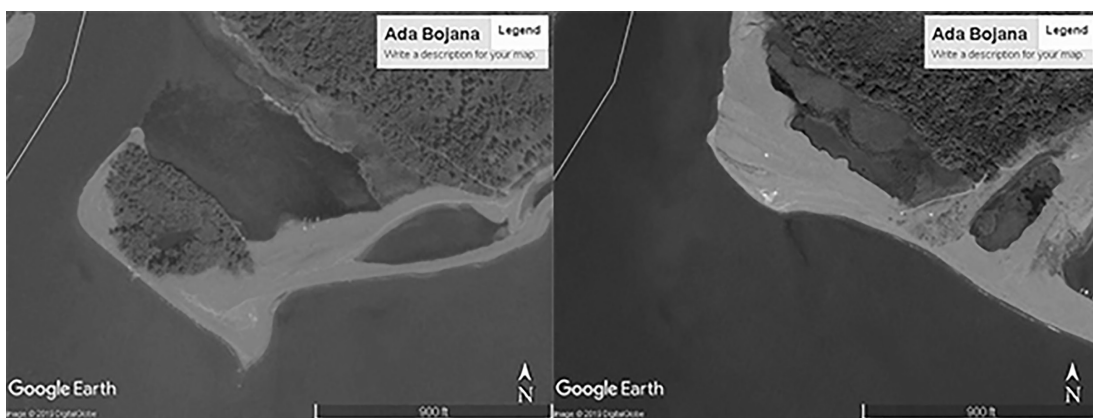
“The popular restaurant ‘Disko’ on Ada used to be about 100 metres from the sea, and today it is literally in the sea,” said veteran tourist guide and Ulcinj publicist Ismet Karamanaga.

“We should be alarmed by all of this,” he said. “I don’t know whether future generations will live to see the beach on Ada.”

Satellite confirmation

Schoolchildren in the former Yugoslav republic grow up learning that Montenegro is 13,812 square km in size, bigger than Lebanon or Cyprus, but slightly smaller than the Bahamas. But this land of soaring mountains, bays and beaches is getting smaller by the day.

Erosion by the sea, the damning of rivers and rampant construction have combined

to create a perfect storm threatening Montenegro's beaches. At greatest risk are those where developers have dammed or diverted mountain streams that feed the coastline with sand and gravel.

According to the findings of an investigation by the Balkan Investigative Reporting Network, BIRN, and the Centre for Investigative Journalism of Montenegro, CIN-CG, the measures taken by the state to halt the process have been sporadic and, so far, insufficient.

Ada Bojana's disappearing act is visible to the naked eye.

"Satellite images confirm that over about thirty years the beach on Ada has been reduced by about 80 metres, while on the eastern part of the island it practically doesn't exist anymore," said Ulcinj ecologist Dzelal Hodzic, executive director of the environmental NGO Green Step.

"The influence of strong southern waves, sea currents, reduced flows of sediment and water, the removal of sand and the lack of regard shown by the responsible institutions – all these are influencing the accelerated disappearance of one of the most beautiful beaches on our coastline," Hodzic told BIRN/CIN CG.

Fatmir Gjeka, director of the Ulcinj tourist office, said: "For all of us in Montenegro, and especially in the Ulcinj municipality,

with its greatest resource being just these sandy beaches, this should serve as an alarm bell. We must focus on the causes in order to stop these processes."

Unique ecosystem

The threat to Ada Bojana represents a threat too to a unique ecosystem in the wider area around the mouth of the Bojana River.

The island and an adjacent beach, the 12-km Great Beach that runs to Ulcinj town, are home to some 500 plant species, 23 of which are protected under national legislation.

Of some 250 different types of bird, most are protected and 57 feature in the European Union's Birds Directive, which defines standards of protection and preservation of wild birds and their habitats throughout Europe.

Over 100 different species of fish are present in the area and the river delta represents one of the last areas of the Mediterranean with psammophyte vegetation characteristic of dry, sandy habitats.

The Albanian side of the river is included in the 1971 Ramsar List, an international convention on the protection of wetlands. The river itself is the second biggest tributary to the Adriatic in terms of discharged water, after the Po in Italy.

It is said that Ada Bojana was born in the mid-19th century when a ship called the Merito, owned Antun Alegreti of Trogir and steered by Captain Naporeli, sank between two small islands, blocking deposits flowing from the river into the sea and, by around 1882, creating one larger island of about 515 hectares.

Nature struck a balance between the erosive forces of the sea and the flow of deposits from the Bojana River.

That balance, however, was first disrupted by the construction of a number of dams and hydropower plants on the main tributary of the Bojana, the river Drim in Albania during the 1960s, 1970s and the early 2010s.

Experts estimate the flow of deposits to the sea has been cut by about 30 per cent, and sand has been excavated indiscriminately. The capacity of the Bojana's riverbed is now 2.5 times less than three decades ago, its flow disrupted by dumped waste and the construction of some 600 holiday homes along the Montenegrin side.

"By creating large accumulations, the natural regime of the river Drim has been completely altered," Belgrade-based Professor Sava Petkovic told the Montenegrin daily Vijesti in October last year. "Inherently, the regime of depositing has changed."

In 2009, the renowned German biologist Martin Schneider-Jacoby, who died in 2012, also told Vijesti: "It can be realistically expected that, should this continue and no action is taken, in 50 to 60 years, Ada will be gone. Optimists will say this will happen in 100 years, but that's tomorrow."

Need for systematic, coordinated response

For years, however, the response of the state has been to do nothing, despite the threat to a tourism industry that directly accounts for 11 per cent of Montenegro's

economic output and roughly 25 per cent indirectly.

The state-run body in charge of managing Montenegro's beaches, Public Company for Management of Sea Assets of Montenegro, warned in July 2018 that the shrinking and disappearance of beaches may have "endless negative effects on the development of tourism."

But, it said in a press release, "the fight against beach erosion has up till now... reflected a strategy of 'do nothing.'"

In 2015, Montenegro's National Strategy of Integrated Coastal Area Management said that it was not possible to ascertain how fast the beaches were eroding "due to a lack of systematic monitoring."

Predrag Jelusic, the director of the Public Company for Management of Sea Assets, confirmed that in some parts of Ada Bojana the beach had shrunk by "up to 80 metres".

FLOOD FEARS EVERY YEAR

About 400,000 people, on both sides of the border, live in fear of flooding in the Bojana delta region. Some years, the floods come twice, inflicting huge damage on property and farmland.

The floods cover thousands of hectares of arable land south of Skadar in northern Albania, and one part of the Ulcinj municipality in Montenegro.

"Apart from the problem of beach erosion, last year's case of closing the mouth of Bojana and the sea, as well as frequent floods in this area, are an indicator that this basin is subjected to inadequate and arbitrary management, with the total lack of an integrated approach, base studies and data," said Marojevic.

"It seems that the management's focus is more on damage repair, not good planning, which ultimately costs much more."

The 2020 Strategic Development Plan of the Ulcinj Municipality envisages regulation of the riverbed and erecting of levees in order to prevent floods and degradation of the Bojana delta.

ALBANIA NO BETTER

Out of 427 km of Albanian coastline, one third faces erosion, according to the Albanian Ministry of Tourism

and Environmental Protection.

Speaking in November last year, Minister Blendi Klosi said that the sea was reclaiming on average some 20 metres of beach every year, while near the border with Montenegro as many as 400 metres of shoreline had disappeared over a 15-year period.

"The sea is scraping away the shore," Sherif Lushaj, an environmental expert at Tirana's Polis University, told Albanian Top Channel TV. "This is nature's revenge against man for destroying it."

Klosi said the European Commission, the EU's executive arm, expected Albania, Montenegro and Croatia to come up with a joint project to protect the coastline.

"A considerable loss of beach area at Ada Bojana is ongoing," Jelusic told a meeting of the Tourism, Agriculture, Ecology and Spatial Planning Board of the Montenegrin parliament in December last year.

"This significant shortage of bathing area... may certainly be detrimental" to efforts to improve the tourist offering of Ada Bojana, he said.

Environmental groups say the lack of action amounts to grave negligence.

"The state should approach the protection of beaches systematically, because it is undisputable that tourism holds great potential for us and I guess no rational person can think that tourism without beaches and the beauty disappearing before our eyes is possible," said Hodzic.

Jelena Marojevic, program coordinator at the environmental NGO Green Home, said the root of the problem was in the lack of an integrated approach to water management in the Drim basin.

Civil society in both Montenegro and

Albania "have tried on several occasions to alert both the authorities... and the general and scientific public by continuously organising camps and educational events over the past five years," Marojevic told BIRN/CIN-CG.

Petkovic, speaking to Vijesti, called for "large-scale" efforts to clean the Bojana riverbed, "because only the increase of river deposit feeding to the sea can partially halt the process of beach erosion on the Ulcinj Riviera."

Island-turned-peninsula

The effects of decades of neglect were thrown into stark relief in August 2017 when the flow of water along the right branch of the river Bojana slowed so much that the river trickled to a halt before it could reach the sea and the island of Ada Bojana temporarily became a peninsula.

Work began in mid-2018 to pump out surplus material and deepen the riverbed and was due to run until the end of the year, but was continuing as of this month.

The intervention has increased the amount of discharge from the right branch from three per cent to 10 per cent of the river's total outflow into the Adriatic. It should be twice this level, according to an agreement between the governments of Montenegro and Albania signed last year.

About 5,000 cubic metres of deposit extracted from the closed mouth was used as so-called 'beach nourishment' for Ada and the Great Beach.

Milutin Simovic, Montenegro's Minister of Agriculture and Rural Development, said in July that the government was taking "an active stand, a stand that means the state is acting prudently through projects in coordination with the local self-government."

Simovic said that both Montenegro and Albania would work on water quality, flood protection and regulation and maintenance

of the watercourse, “with special focus on the river Bojana.”

Hodzic, the Ulcinj ecologist, said coordination between the two countries would be essential to protecting the ecosystem.

“Let us hope that after decades of neglect this will be a turning point in the attitude towards the unique beauty of the river Bojana delta,” he said, and urged Montenegro to make use of EU funds available to the country as a candidate for accession to the bloc.

“If Spain managed to revive its natural beaches in more than 400 locations, hopefully Montenegro can renew its own with the support of the EU.”

Some want the countries to go further.

In mid-2008, Dr Stephan Doempke, a German expert, called in a World Bank-financed study for the creation of a Regional Park of the River Bojana Delta, “a unique protected region with complex zoning and administration on the local level.”

Describing the delta as the most important natural swamp in the eastern Mediterranean, Doempke warned that, “if this area is not protected, this will seriously compromise the constitutional status of Montenegro and its international reputation as a tourism-oriented country and ecological state.”

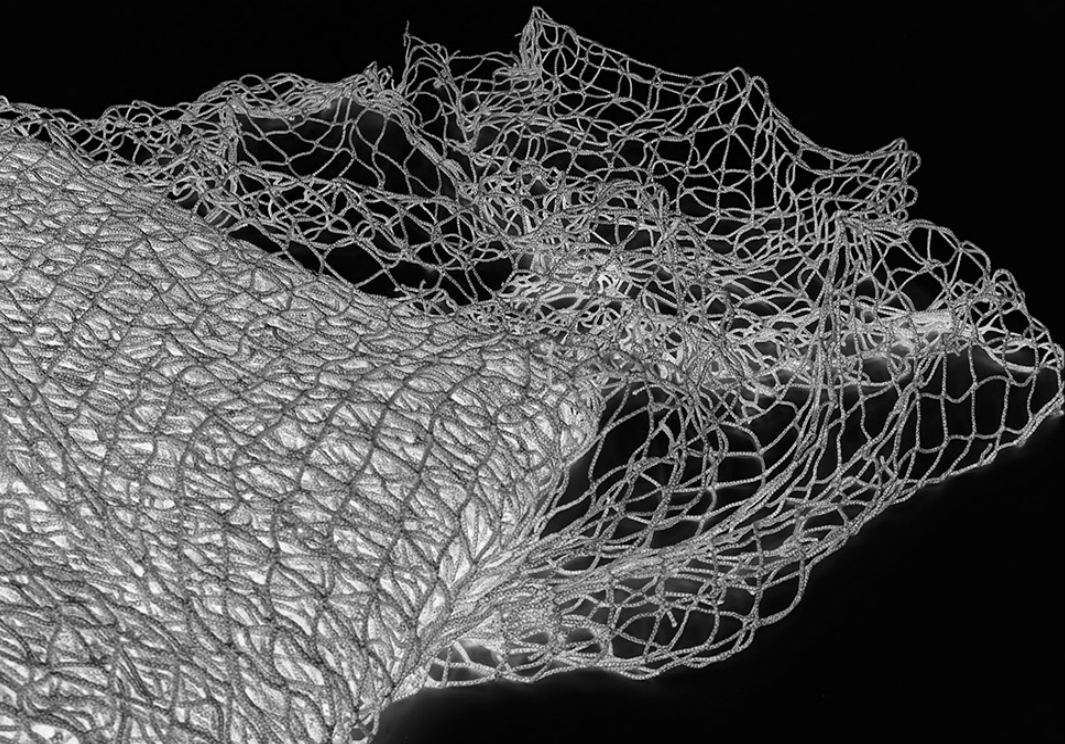
Nothing ever came of it, but calls for such protection continue.

“This cannot be left at the level of meetings and signed memorandums of understanding and cooperation,” said Karamanaga.

“We need to take specific and certain steps towards forming one Euro-region. We must do everything to preserve our beaches, without which there is no tourism.”

A LAKE'S FISH STOCKS FALL, AND MONTENEGRO BLAMES ALBANIA

IRENA RAŠOVIĆ

**BANNED IN MONTENEGRO
BUT BELOVED IN ALBANIA,
TRADITIONAL ‘DALJANI’,
OR FISH WEIRS, ARE
BEING BLAMED FOR A
DRAMATIC FALL IN FISH
STOCKS IN LAKE SKADAR.**

DZ elalHodzicfondly remembers the biggest catch of his life. “You could feel it by the noise,” said the veteran Montenegrin fisherman. “It was night, and they just said ‘lift!’ It took us from morning until the following night to get it out. We didn’t know what to do with that much fish.”

It was October 1971, and Hodzic – now head of the environmental group Green Step – and his colleagues had just landed 23 tonnes of fish in a single net, trapping them with a weir as the fish headed back to the Adriatic Sea from spawning in the fresh waters of river Bojana. They sent the catch north to be sold in Croatia’s medieval town of Dubrovnik, when Croatia and Montenegro were both part of socialist Yugoslavia.

Such stories have long since become

legend in the communities that live off this lake, which straddles the border of Montenegro and Albania.

Dams, construction, pollution and over-fishing have cut the lake’s fish populations dramatically.

The sturgeon has been gone for decades, while the endangered European eel, the leaping mullet, thinlip mullet and twait shad are all at risk.

The use of fish weirs is banned in Montenegro, but the traps are permitted by Albania, where they are known as ‘daljani’ and have a history stretching back centuries.

But while authorities in Albania say the daljani are used in line with the law and cannot be blamed for falling stocks, fishermen in Montenegro say they are devastating the lake.

“The Albanians have cut off the lake; a

fly can't get past," said Marko Masanovic, a member of the Professional Fishermen's Association of Ulcinj, a coastal town in southern Montenegro near the Albanian border.

"We have nothing this year: prawns, leerfish... nothing," he told the Centre for Investigative Reporting of Montenegro and Balkan Investigative Reporting Network, CIN-CG/BIRN.

"Before, you could fish with rods. Now, even a net doesn't help."

Centuries of tradition

Daljani are barricades made of metal or wooden canes placed at the mouth of a channel between a lake and the sea, channeling the fish as they try to return to the sea from the lake into a trap, from where they are lifted out in a net known in Albanian as a 'kalimera'.

The traps have been used for centuries in Albania, their V-shaped nets catching whole shoals of migrating fish.

In the late eighties and early nineties, they were run by the state, but fell increasingly under the control of local Albanian families during a period of intense turmoil in the country towards the close of the 20th century.

They are now in the hands of concessionaires, who operate the weirs under state supervision.

Albanian authorities insist there are strict rules on when and how much the daljani can be used. But a number of industry insiders told BIRN there was considerable room for abuse.

In August 2018, when under the law passage through the channel must be free, CIN-CG/BIRN reporters observed a daljani with its net hoisted above the water, as would be expected during the fishing ban season. But a few days later, CIN-CG/BIRN reporters observed that the net was below

water, suggesting it was in use.

Two unidentified men on a boat threatened CIN-CG/BIRN reporters trying to shoot pictures, saying the site was private property and filming was not allowed.

Albania's Deputy Minister of Agriculture, Roland Kristo, said the daljani were used in line with the law. "And the law is very clear," he told CIN-CG/BIRN.

Under the law, the daljani on the River Bojana, which flows from Lake Skadar to the Adriatic Sea, are open between March 15 and August 31, and closed for the rest of the year.

The concession is granted for a period of two years and is monitored by Albania's Organisation for Management and Maintenance of Skadar Lake.

"The dajlana are not a novelty, this is a tradition," said the head of the organisation, Arijan Cinari.

"They are open for half a year, and then closed. In these six months when they are closed, there are days when they should be open," he told CIN-CG/BIRN. "We control these days. We do not do it 'by chance' or to favour someone. We just want to support the reproduction of fish in Skadar Lake."

"I don't think there any such 'heroes' who would risk their licence for a day or two, or even a week of poaching."

Ichthyologist Danilo Mrdak of the University of Montenegro, however, said such rules would do little to help fish stocks. The daljani are designed to catch the fish precisely when it is trying to migrate, he said.

"There is no other reason why thinlip mullet, or the leaping mullet, is not entering and is not present in the amounts the fishermen are used to in Lake Skadar," he said.

"There is no other reason for the lack of

twait shad. Since democracy arrived in Albania, our fishermen have been having constant problems, because we have a constant decline in catches," Mrdak told CIN-CG/BIRN.

"Only in those years when the water level went above the grids did something manage to get through.... But we are at god's mercy."

No precise data on decline

Precise catch statistics over the past 40 years are not available.

With the demise of the socially-owned company Industriaimport, which managed fishing on the lake, and the closure of the 'Ribarstvo' factory in Rijeka Crnojevica, the only reliable register of fish catches from Lake Skadar were lost.

Records from 1947 to 1976, considered relatively reliable, show a considerable decline every year.

According to one report, if mullet was caught at a rate of 250 tonnes 30 years ago, today the yearly catch is roughly 5-6 tonnes, with the decline attributed to a range of factors.

"I remember when I started out, I caught ten times more than I catch now," said Nikola Vujanovic, a fisherman from Rijeka

Crnojevica, a village on the shores of Lake Skadar.

The daljani "stop everything that moves from either side of the river," he said.

Only the joint efforts of the Montenegrin and Albanian governments can address the issue.

"It is true that this problem has been around for a long time and that we are trying to solve it," said Slavica Pavlovic, head of the Fishing Directorate at the Montenegrin Ministry of Agriculture.

In July 2018, the two countries agreed to enhance the work of a joint Water Management Commission on Lake Skadar and the Bojana, Drim and Moraca rivers.

Podgorica also plans to commission a study of the effects of the dams on the River Bojana on fish populations as part of a conservation project being implemented by the German development agency GIZ.

"It is evident that there is a decline in the leaping mullet and twait shad populations," Pavlovic told CIN-CG/BIRN. "We need to obtain precise data in order to prepare a plan of lake management."

"Though freshwater fishing remains a national level issue, if the issue is a cross-

Journalist and publicist Mustafa Canka says the daljani on the River Bojana have long been coveted as a lucrative source of revenue.

"If you are aware that this is an area where you can continuously fish, that there is constant migration of fish, then you know the value of this," he said.

"You can see in the cadastral records of Skadar from 1416, there is a record of daljani. The hunting spots are recorded in the cadastral records of the Skadar municipality. It is written in there precisely who this belongs to. You can lease it and there was an annual fee for it, and

A MONEY-SPINNER FOR CENTURIES

how much the state earns."

"There was talk that it was profitable for the Venetians, and when the Ottomans took Skadar, there was talk that they were a source of considerable profit. All this went into the state treasury, under the sultan. The entire area was always interesting

and valorized".

Canka said that under the Principality of Montenegro (1852-1910), there was an agreement with Skadar County about lifting the barricades for three days a year, when eel and thinlip mullet were migrating, in order to allow residents of Ulcinj a chance to catch them.

border one, it still has to be regulated by certain agreements and clear rules so that no country suffers due to the negative decisions of the other."

'We do not allow it to migrate and leave'

Included in 2010 on a '[red list](#)' of threatened species compiled by the International Union for Conservation of Nature, the eel is of particular concern.

Fishing data show it is at a historic low and the European Union has recommended constant monitoring.

Mrdak, the Montenegrin ichthyologist, said it was vital there be a joint effort to protect the eel.

"When it comes in February, as spawn, it can enter Bojana and our system is filled, but the problem is if we do not allow it to migrate and leave," he said. "We let less than 40 percent of it try and return and spawn."

"There is much more of it along the Atlantic coast and this little bit that we are preventing is just a 'drop in the ocean'," Mrdak told CIN-CG/BIRN. "But it is not right to reap the benefits of the good conduct on the Atlantic coast, and for us not to bother."

But in Albania, Kristo, the deputy agriculture minister, said falling eel populations was hardly unique to Lake Skadar.

"The eel is endangered worldwide; the reason is hard to find," he said.

Kristo argued that it was in no one's

interest to illegally catch eels given that the Montenegrin and Albanian markets are small and the catch cannot be exported to the EU since the bloc bans the purchase of eels outside its borders.

"The fact is that the drop in eel numbers is not only the case here," he said. Montenegro, on the other hand, allows trawling for eel, which Albania has banned, Kristo added.

Albanian ecologist Dajana Beko said that eels were endangered by pollution, poaching and climate change. Asked about the daljani, she replied:

"Dam management, legal or not, greatly affects the number and type of fish. If it is managed well it affects the fish, if not, it endangers fish and life in Lake Skadar."

BAUXITE TAILINGS MENACE LIFE
AS STATE AUTHORITIES STAND IDLY BY

ENVIRONMENTAL TICKING BOMB ON THE OUTSKIRTS OF THE CAPITAL CITY

MAJA BORIČIĆ

AS FUNDS GRANTED BY THE WORLD BANK REMAIN UNUSED THE GOVERNMENT IS UNMOVED BY SOME 7.5 MILLION TONNES OF HAZARDOUS WASTE THAT LOOM OVER THE COUNTRY. ON THE OTHER HAND THE AUTHORITIES' RESPONSE TO ENVIRONMENTAL INCIDENTS IS MERELY SYMBOLIC WHEREAS ORDINARY PEOPLE HAVE TO BEAR THE BRUNT OF ENORMOUS ENVIRONMENTAL DAMAGE. THE BRUSSELS ADMINISTRATION IS NOT DELIGHTED WITH THE MONTENEGRIN GOVERNMENT'S REQUEST TO POSTPONE TACKLING ECOLOGICAL PROBLEMS CAUSED BY THE ALUMINUM SMELTER (KAP) FOR YEAR 2030.

There's no future here in the next thousand or so years. The pollution is unbelievable. We can't drink water here, we can't grow plants, the underground water courses have been poisoned for 45 years" says Drago Terzic, a resident of Srpska, a village in close proximity to the aluminum plant and its red mud pools. The place is also plagued by piles of garbage and abandoned houses only 9km away from the centre of Montenegro's capital Podgorica. The Aluminum facility was once the prime giant of socialist industry. Its heyday passed long time ago but the consequences remain and are highly visible.

The Bauxite tailings are easily accessible. There is neither security around the place

nor warning signs. Two red mud ponds which store around 7.5 million tonnes of hazardous waste are situated next to the smelter. One pond has non-permeable bottom while the other has no leaking barrier thus heavy metals and carcinogens penetrate and poison the underground and the surface waters alike.

Drago Terzic and his first neighbour Boro Lazovic complain that whenever a stronger wind descends it lifts the dust from the ponds and carries it around. They shut themselves in their homes and wait for the wind to cease. They point out that a part of the Moraca River is totally contaminated and without fish.

Dijana Milev Cavor of Green Home NGO warns of the red mud dangers to the environment. Green Home conducted a

research on Lake Skadar and its pollution in 2012. The main source of contamination is KAP. The research further states that KAP has generated some 325 thousand tonnes of solid waste which is labeled as hazardous due to high concentration of fluorides, nickel, chromium, copper, cadmium, zinc, arsenic, mercury, cyanide... which have penetrated the soil and underground water courses.

The bauxite residue in its dry form can become airborne by wind and spread over large areas. It can pose a threat to arable land and to human health.

Moreover the Centre for Eco-toxicological Research (CETI) has warned for years about soil and underground water pollution around KAP. The Montenegrin Investigative Reporting Centre's (CIN-CG) findings prove once more that the authorities' response has been inadequate.

The World Bank granted a loan of €50 million five years ago to solve the problem of KAP's bauxite tailings and solid waste. However, the project is stuck from the very beginning.

Montenegro's request to postpone implementation of the EU ecological standards for 11 years is something unheard of so far- Gallop

The deadline for issuing Integrated Pollution Prevention and Control (IPPC) permit to KAP smelter expired on 1 Jan 2018. IPPC permits are one of the conditions for Montenegro-EU accession talks as thereby industrial facilities prove that they adhere to the best techniques of pollution prevention and control.

The Montenegrin authorities are totally unprepared for the said criteria hence they keep trying to obtain concessions from the Brussels administration and push the deadline all the way up to 2030. In the meantime the IPPC implementation has been formally halted under excuse of unresolved property disputes between KAP's bankruptcy administration and the new Niksic-based owner Uniprom LLC.

The Brussels administration replied our inquiry via Delegation of the EU to Montenegro saying that Montenegro could not change rules and policies of the EU. The European Commission said that Montenegro's request to postpone the implementation of the IPPC Directive would require "a detailed elaboration before the EU reaches decision (by consensus of all member states)". Until then Montenegro is expected to comply with and implement the current regulation including the aforesaid directive. "The European Union

does acknowledge that Montenegro plans to adopt certain implementation plans in 2019 which are related to the said directive. That is a prerequisite to continue business in the interim periods” says Brussels.

The Ministry of Sustainable Development and Tourism (MORT) told CIN-CG that it requested an interim period in regard to implementation of the IPPC Directive on industrial emissions. MORT cites the examples of other candidate states which lodged similar requests during their accession talks.

An EU expert and an environmentalist of England-based Bankwatch Pippa Gallop says in the interview with CIN-CG that it is entirely unacceptable to postpone the directive implementation till 2030. The standards are relatively high hence no guarantee that Montenegro’s request will be granted.

“I know that Croatia requested to postpone the directive implementation for a couple of years but the Montenegrin request is something unheard of and I see no grounds for such a motion” says Gallop.

Speaking of the World Bank loan she says it’s surprising how little has been done to resolve the issue of the red mud ponds. The plans are frequently changed and the WB evades talking about it.

“On the other hand, the conditions to unlock the loan have not been met while the bank is in no hurry. However, for human and environmental reasons the present situation is unacceptable and we’ll keep pressing them about it” said Gallop

Pollution is “being investigated”

Montenegrin prosecutors in the meantime say they investigate last September and October incidents when the bauxite dust took off from the red mud ponds and contaminated the surrounding area. That was not the first time though. The Podgorica Prosecution Office confirmed to CIN-CG that Environmental Inspectorate and nearby residents lodged complaints “which are

being investigated”.

Berane-based company Wag-Kolektor has been the owner of the red mud ponds since Feb 2016. Inspectors asked the company to install a system for sprinkling along the edge of the ponds since the area was not completely covered by irrigation system. The inspectors warned that the present provisions were insufficient to prevent emissions of red dust.

Sinisa Jevric, one of the founders of Wag-Kolektor, in the interview with CIN-CG states that all requests of the inspectorate will be fulfilled by the middle of the year.

On the other hand, the fines for non-compliance are rather jokes. Last October the aforesaid company was fined €300 while the owner nearly got away- he has to pay no more than €30.

The inspectors also investigate whether caustic soda leaked from the aluminum smelter into the Moraca River. However, it has been established that a certain amount of lye ended up in the smelter’s sewage system. No good news arrive from there.

Any stronger earthquake could cause red mud to spill

Ana Misurovic, a former CETI executive and a toxicological expert, wrote in 2004 that people living around the aluminum smelter were risking their health by exposure to intoxicants in air, water and food...

The collapse of a dam on much larger bauxite tailings in northern Hungary 9 years ago caused the death of 9 persons while hundreds were injured and a large surrounding area was contaminated.

Misurovic in her interview with CIN-CG reckons that in case of a strong earthquake the red mud could spill out of the basins. She believes that no one has examined the potential threat so far.

Soil and underground waters around KAP were examined by CETI before. CIN-CG obtained CETI's reports for 2016 and 2017 which stated that no improvement had been made. Physical and chemical analysis made in 2016 confirmed the presence of nitrates, zinc, cyanide, orthophosphate and ammonium above the red line levels in the underground water courses within the smelter's boundary.

CETI also analysed the soil around KAP in those years and each report warn about increasing levels of chromium, nickel, fluorine, polycyclic aromatic hydrocarbons...

Environmental Protection Agency came up with similar findings in 2017 and blamed the aluminum smelter for the pollution.

Fishy transactions with red mud basins

OZON NGO director Aleksandar Perovic finds the authorities' silence on pollution unacceptable and "possibly fatal to the population around KAP smelter". Perovic criticises the whole thing about the loan granted by the World Bank as nothing has changed in reality. He lists the red mud basins as another example of botched privatisation.

"It made no sense to separate the bauxite tailings, a notorious black spot, from KAP smelter and hand it over to someone else". The first company which took over the red mud basins had plans to extract the material which could be used in road constructions. "Unfortunately, the investor could not obtain the permits and left. Then the place ended up, under murky circumstances, in the hands of a company which was without any experience in the aforesaid business" says Perovic.

He further claims that it's a public secret that the only aim of the privatisation is to resell the bauxite tailings to the government so that it becomes a part of KAP again. Thus everyone with fingers in the pie will his handy commission. Perovic is adamant

that "the company (Wag-Kolektor) is not capable, both financially and in terms of expertise, to operate the red mud basins".

However, Wag-Kolektor told CIN-CG that they had plans to restart the red mud procession together with its German partner by the middle of this year. Jevric denied that he had intention to sell the ponds to anyone. Nonetheless he did confirm that he was summoned by a local prosecutor to give a statement about the red dust emission at the end of last year.

CROWDED WITH CRUISE SHIPS, FEARS FOR MONTENEGRIN BAY

MATIJA OTAŠEVIĆ

**THE MEDIEVAL FORTIFIED TOWN OF
KOTOR IN MONTENEGRO RISKS LOSING
UNESCO WORLD HERITAGE SITE
RANKING AS THE RIVERS OF TOURISTS
GUSH OUT OF CRUISE SHIPS AND FLOW
THROUGH THE GATES OF THE OLD TOWN.
ENVIRONMENTALISTS AND EXPERTS
SOUND ALARM BELLS FOR THE BAY OF
KOTOR'S DELICATE ECOSYSTEM.**

Dusan Varda recalls strolling through the old town of Kotor one late autumn evening last year. "There was almost no one out except impeccably dressed waiters in empty luxurious restaurants – that was common perception of Kotor in off-season," he said, lamenting the new outfit of the old walled city and its Venetian palaces nestled in the Bay of Kotor, a unique fjord in this part of Europe. "I feel nostalgia for the old days Kotor, of 5, 10, 20 years ago," Varda said.

Kotor appears abandoned in off-season. However everything braces up for the spring and the summer when the cruise ships arrive, disgorging thousands of tourists. Each tourist spends on average €40 per day.

Mr Varda is director of the Mediterranean Centre for Environmental Monitoring (MedCEM) based in Montenegro's port city of Bar. He is concerned with the environmental situation in the bay. It's not just tourists who disembark from the cruise ships.

Even though Kotor's treasury is filled up with new revenues the environmentalists and field experts say that the authorities are blind to the side effects – noise, air and sea pollution.

Kotor ranks third in the Mediterranean when it comes to cruise ship visits. Only Venice and Dubrovnik are ahead of it. However, such influx of tourists drove out the local residents.

In the interviews for Balkan Investigative Reporting Network (BIRN) and the

Centre for Investigative Journalism of Montenegro (CIN-CG) the concerned called upon authorities to urgently assess the environmental impact of cruise ships and regulate their traffic in the Bay of Kotor by restricting access to certain areas.

Western countries “realised their mistakes in tourism industry long time ago” and banned cruise ships from entering the protected areas, said Varda.

As something to start with, he said, Kotor should follow Dubrovnik’s example. The authorities introduced quotas on cruise ships docking there.

“The problem in Montenegro is so called ad hoc tourism” he told BIRN & CIN-CG. “We cannot afford to sit and await the total collapse of natural and human resources in the area before taking action and imposing restrictions”.

Monitoring is “insufficient”

Over the past five years, roughly 2,000 visits of cruise ships brought more than two million tourists to Kotor’s medieval walls and ramparts.

Cruise-ship tourism accounts to some 2% of global tourism industry. Nonetheless, it has become far more important in Montenegro. In 2007, cruise ships accounted to 4% of tourism which quickly rose to 29% in 2016.

Nevertheless, the impact of those floating hotels, mega yachts and sailing boats on

the Bay of Kotor (colloquially- Bocca) has never been properly studied- say experts of Kotor-based Institute of Marine Biology (IMB).

Vesna Macic, a senior scientific associate at the Institute, told BIRN & CIN-CG that the monitoring carried out by Montenegro’s Environmental Protection Agency (EPA) was “insufficient”. EPA replied BIRN & CIN-CG inquiry saying that “potential points of tension have been identified but no further analyses has been done”. The agency’s 2016 environmental report cited “possible sea pollution by waste water, solid waste, air pollution (primarily by acidifying agents) and noise”. Cruise ships were listed among greatest threats due to enormous loads of fuel which could wreak havoc in case of accident. While the traffic is on the rise so is the danger of accidents.

The Port of Kotor reports that at times up to three cruise ships are docked in the port staying up to 12 hours each. The Ministry of Sustainable Development and Tourism (MORT) and the Regional Action Centre for Specially Protected Areas (RAC/SPA) commissioned a study on marine biodiversity of the area in 2014. The study considers the cruise ships in the Bay of Kotor a threat to its biodiversity. “Huge cruise ships in the bay affect fishing as they cut and destroy the fishing nets on their trajectories. The marine life is also at risk because of cleaning agents and waste water discharged from the ships” the study says. The study recommends further regulation of cruise ships in the

Montenegro is one of a few Mediterranean countries without a single protected marine area. Chapter 27 of the European Union accession talks mandates the existence of at least one.

“For decades, protected marine areas have been recognised across the world as the most efficient way to preserve the marine ecosystems” Varda said. EPA says it plans to establish one protected zone through a project launched last

(UN)PROTECTED MARINE AREAS

year worth almost \$1.8 million. “Preparations are under way for almost a decade” said Varda.

“Given the current planning, in less than three years we hope to have the first marine

protected area established in the vicinity of Katic, an island off the shore of Petrovac, from Platamuni towards the Bay of Traste, in the areas of Ratac and Zukotrlica, Stari Ulcinj and Valdanos”.

bay and the zones of restriction where no ship anchoring is allowed.

Furthermore, they pose a threat to seabeds of flowering sea grass (*Posidonia oceanica*) and protected sea grass species such as *Cymodocea nodosa* which absorbs carbon dioxide.

Dobrota, a residential area on the city’s outskirts, is recognised in the study as the only place in the bay with colonies of flowering sea grass and is home to *Pinna nobilis*, commonly known as the noble pen shell which is highly sensitive to pollution.

Strait of Verige links the inner Bay of Kotor with the open sea and contains rich seabed flora. European experts say that all human activity in the sea should be severely restricted in Dobrota and Strait of Verige.

Noise and air pollution

It is not only the sea that is at risk. Ross Klein, a Canada-based professor and cruise industry expert, says that one docking of a cruise ship releases more pollutants into the air than 2,000 cars and lorries in the

whole year.

Marine mammals are especially vulnerable. ASCOBANS, an organisation involved in protection of small whales in the Baltics, the NE Atlantic, the Irish Sea and the North Sea, concluded in 2009 that low-frequency noise in the sea doubles every ten years, starting from 1950. Hearing is primary sense for orientation and communication of mammals.

A study in Croatia found out that some species of dolphin, disturbed by the noise of ships, spend less and less time in search for food and partners thus becoming more recluse. A similar study “should be commissioned for the Bay of Kotor asap,” said Macic, “because the underwater noise has intensified and become more frequent”.

Organic, non-organic and solid waste discharged from cruise ships is another problem.

The US Environmental Agency estimates that each passenger produces from 2.6 to 3.5 kg of waste every day. The waste stored on cruise ships contains a hazardous mix of cleaning agents, paint and medical

FLOATING PALACE

The largest cruise ships that have docked in the Bay of Kotor are the Majestic Princess and the Royal Princess, each 330 metres long and accommodating 3,500 passengers and 1,500 crew members.

The Port of Kotor records visits throughout the year, not only in the summer months. The cruise ships Regina della Pace, Artemis and Athens traditionally open cruising season in the Bay of Kotor in early January, and close it on or around New Year's Eve.

waste. Its discharge is prohibited in the Mediterranean within 15 nautical miles from the shore. Nevertheless experts warn about difficult enforcement of the regulation. The problem becomes worse in the summer months when the sea temperatures are high, winds are low and water circulation slows down. Furthermore the coastal populations grow exponentially.

Invasive species

Ballast water is seen as another threat to marine ecosystems. In 2013, the Geneva-based International Maritime Organisation (IMO) recognised the impact of ballast water used by big ships to maintain

stability, as an environmental threat on the global level. Biologists warn that a cubic meter of ballast water sucked in one port and discharged in another – may contain up to 10,000 sea organisms.

A study made in 2006 in neighbouring Croatia found out that around 2.5 million tons of ballast water were discharged into the sea, introducing 113 new species of sea organisms into the local ecosystem. Certain invasive species multiply without control, suppressing and destroying the autochthonous species. In Croatia, the intruders include the red algae, which is particularly harmful to the Adriatic's biodiversity.

No assessment of the impact of ballast water has ever been done in Montenegro. The Environmental Protection Agency said it expected new analyses about the ballast water in Montenegro's part of the Adriatic.

UNESCO has warned that "a large number" of cruise and freight ships in the Kotor area is putting at risk the city's credentials as a world heritage site. The site covers not just the medieval town but the nature and landscapes around too.

"It's not possible to maintain a balance between mass tourism and environmental protection" said Varda. "One must subjugate the other. Unfortunately, there is a growing fascination with mass tourism and growing [tourism] figures in Montenegro, while nobody mentions the long-term quality and sustainability of the said tourism."

FEW COMPLAINTS

Despite heavy traffic in the bay, only four complaints have been lodged to the Maritime Safety Authority in regard to cruise ships in the Bay of Kotor. The objections are related to pollution.

BIRN & CIN-CG tried to find out from the authorities if any cruise ship has ever faced sanctions during its stay in the bay and the grounds thereof. The Port of Kotor, the Safety and Security Inspection of Kotor and the Ministry of Transport and Maritime Affairs simply ignored our inquiry.

On Friday, 22 March 2019, Center for Investigative Journalism of Montenegro (CIN-CG) organized a conference titled: EU Integration Process, Media Freedom and Chapter 27, as a part of the project Media Research: Stop 2 READ (Regional Environmental Acts of Devastation). The opening remarks were given by Aivo Orav, Head of the EU Delegation to Montenegro, Ivana Vojinović, General Director of the Directorate for Environment and Milka Tadić Mijović, President of CIN-CG. Jovana Janjušević, Executive Director of Center for Protection and Research of Birds, and Vuk Iković, Ecologist from the organization KOD, spoke on main challenges under Chapter 27. Marija Ristić, BIRN's regional director, Pauline Ades-Mevel, Head of Europe and Balkan desk at Reporters without Borders and Slavoljub Šćekić, Editor in Chief of CIN-CG delivered a speech on the panel dedicated to the freedom of media in the region. Dragan Gmizić, Journalist and Civic Activist from Serbia, Zenepa Lika, President of the "Dr. Martin Schneider-Jacoby Association" (MSJA) and Milena Perović Korać, Executive director of the weekly Monitor, spoke about the role of civil society organizations and media. Gudrun Elisabeth Steinacker, former German ambassador to Montenegro and Brankica Petković, Head of the Center for Media Policy at the Peace Institute in Ljubljana, discussed the EU's viewpoint regarding the environmental protection and media freedom in the region. The conference was attended by around 70 participants. The following recommendations and conclusions were produced at the end of the event:

1. **Montenegro** is by the Constitution defined as an ecological state, but in its name only;
2. **The Government** puts in some efforts to harmonize the legal framework in the field of environmental protection with the one in the EU countries, what resulted in the opening of Chapter 27. However, further efforts on the harmonization of the legal framework are needed, while its implementation is in the initial stage and represents a major challenge;
3. **Environmental devastation** is a serious issue, both in Montenegro and in the region.

The devastation is usually the consequence of interests of privileged individuals, corruption and an ineffective legal state;

4. Adequate level of the rule of law, favourable environment for the functioning of the civil society sector and free media that investigate environmental issues and raise public awareness are all necessary in order to stop environmental degradation;

5. Joint actions and cooperation among state institutions, experts, civil society, media and citizens are necessary to stop further destruction of nature;

6. Along with strengthening of capacities of supervisory authorities and inspections, it is necessary to significantly increase sanctioning policies, so that misdemeanour sanctions, which are so low that they actually encourage, rather than prevent environmental devastation, would be re-defined as criminal offences;

7. Ecological black spots, excessive construction, insufficient protection of animal and plant species, inadequate water and waste management and air quality pose grave problems;

8. After years of struggling of civil society activists, media and foreign diplomats, the Ulcinj Salina is finally about to gain not only national, but also an internationally verified status of a protected area, within the framework of the Ramsar Convention. The procedure for identifying future Natura 2000 areas has begun, but it requires further implementation of the Habitats Directive, especially on the coast, and further harmonization with spatial planning documentation;

9. Ecological issues and acts of devastation rarely have only a local character, but there are very few effective regional agreements between Montenegro and neighbouring countries;

10. Measurements and control of environmental changes are often irregular and inadequate, while there are no databases that give a realistic image on the current condition of the biodiversity, with clear recommendations for activities to be undertaken, as existing data-bases use different methodologies;

11. Amendments to the Law on Free

Access to Information, which give state authorities and businesses the possibility to declare information of a public interest as internal and classified, as well as the latest proposed amendments to the Media Law that jeopardize the identity of media sources and whistle-blowers, pose serious obstacles to investigative researches, including those related to environmental devastation;

12. Ecological literacy as a permanent process that should start from the youngest citizens, but also include all generations and all spheres of the society, is necessary for influencing public awareness.

13. The process of raising environmental awareness requires a strong role of educational institutions, media and non-governmental sector, as well as partnership with decision-makers;

14. A key segment of environmental literacy must be the establishment of a new system of values that will be measured by the quality of life, healthy environment, clean air, soil and water, and civilisations' concern for a living world that cannot defend itself from destructive human activities;

15. Decision makers should demonstrate greater efficiency in implementing measures from Chapter 27;

16. Strengthening of human resources and technological modernization of agencies and institutions that oversee the state of biodiversity, with the purpose of monitoring the implementation effects of each concrete project, as well as the cumulative effects of a development policy, is of crucial importance;

17. Both media and NGOs should continue to put pressure on decision-makers in order for them to realize that changes can be made only through close partnerships and a general consensus;

18. A healthy environment will also have direct effects on other social issues. As long as the dominant features of the society are captured institutions, crime, corruption and political clientelism, reaching a healthy environment will not be possible, neither as a specific, nor as a general goal;

